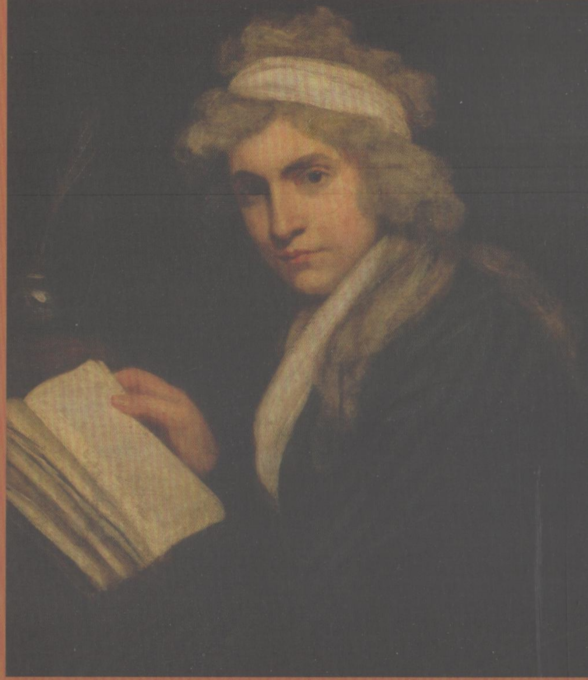
SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNE GİRİŞ

TARİHYAZIMI, TEMEL YAKLAŞIMLAR VE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

ATEŞ USLU

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TARİH VAKFI

Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Kapak Görseli
John Opie, Mary Wollstonecraft'ın Portresi, 1790/1791, Tate Britain.

Kitap Uygulama
Özlem Kelebek

Kitap Tasarımı
Haluk Tuncay

Baskı
Step Ajans Matbaacılık
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Mahmutbey-İstanbul
Tel: (0212) 446 88 46

Matbaacı Sertifika No: 12266
Yayıncı Sertifika Numarası 12102

Birinci Basım: Kasım 2017

ISBN 978-975-333-348-1

SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNE GİRİŞ

TARİHYAZIMI, TEMEL YAKLAŞIMLAR VE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

ATEŞ USLU

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Ateş USLU
Lisans öğrenimini Galatasaray Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı (2005). Yüksek lisans derecesini tarih alanında Paris I Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde aldı (2006). Doktora çalışmalarını Paris I Panthéon-Sorbonne Üniversitesi ve Budapeşte Eötvös Loránd Üniversitesi (ELTE) arasındaki ortak bir program çerçevesinde yakınçağ tarihi alanında tamamladı (2010). Doçent ünvanını Siyasal Düşünceler alanında aldı (2016). Halen İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Siyaset Teorisi, Siyasal Düşünceler Tarihi, İslam Siyasal Düşüncesi ve Demokrasi Teorisi dersleri vermektedir. Temel ilgi ve araştırma alanları siyasal düşünceler tarihi ve kültür tarihidir. Siyasal ideolojiler, sosyalist düşünceler tarihi, milliyetçi düşünce, müzik tarihi, Orta Avrupa siyasal ve toplumsal tarihi, Asya ülkelerinin tarihi ve siyasal kültürü gibi alanlarda çalışmaları vardır. Bu alanlarda çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri, kitap bölümleri ve *Lukács: Marx'a Giden Yol* başlıklı bir kitabı bulunmaktadır. *Praksis* ve *Toplumsal Tarih* dergileri yayın kurulu üyesidir.

Siyasal Düşünceler Tarihi Dizisi

Tarih Vakfı Yurt Yayınları Siyasal Düşünceler Tarihi dizisinin temel amacı, siyasal düşünceler tarihi disiplinine özgün katkı niteliği taşıyan eserleri literatüre kazandırmaktır. Bu dizide anlaşıldığı şekliyle "siyasal düşünüş", siyaset üzerine kapsamlı ve iç tutarlılığı olan incelemeler yapan filozofların eserlerinden en genel anlamıyla siyasal zihniyetlere uzanan geniş bir alana tekabül etmektedir. Dizide yayımlanacak olan kitapların, siyasal düşünceler tarihyazımında "büyük filozoflar"ı merkeze alan geleneksel yaklaşımları benimseyen eserler yerine metin ve bağlam arasındaki ilişkileri kuran eserlere ağırlık verilecektir.

Bu dizide yaygınlaştırılması planlanan düşünce tarihi yaklaşımları arasında siyasal düşünce metinlerini ortaya çıktıkları özgül siyasal ve entelektüel bağlam içinde, aynı dönemin düşünce çeşitliliğini dikkate alarak inceleyen Cambridge Okulu yaklaşımı; üretim biçimleri ve sınıf çatışmaları ile siyasal düşünüş arasındaki ilişkiyi özgülükleriyle ortaya koyan tarihsel materyalist yaklaşımlar; siyasal düşünce eserlerini cinsiyetçilik açısında eleştirel bir okumaya tâbi tutan feminist yaklaşımlar; düşünce tarihçiliğinde Avrupa merkeziyetçiliği reddederek "küresel tarih", "uluslararası tarih" ve "karşılaştırmalı tarih" yaklaşımlarını benimseyen yaklaşımlar ve resmi ya da başat ideolojinin dışında düşünce ve ideolojileri görünür kılma hedefini benimseyen "aşağıdan tarih" yaklaşımları sayılabilir. Dizide siyasal düşünceler tarihinin birincil derecede kaynak niteliği taşıyan metinleri de yayımlanacaktır. Düşünce tarihçiliğinde yer alan gelenekselleşmiş coğrafi-kültürel sınırlamaların dışına çıkılacak; diğer bağlamlarla birlikte Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de siyasal düşünüşün gelişimi de inceleme konusu yapılacaktır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

İnsan faaliyetleri hareketlerden ve düşüncelerden oluşur. İnsanlar belirli şartlar altında maddi üretim yaparken; somut eserler ortaya koyarken; gelenek, görenek ve kurumlar oluştururken yaptıkları etkinlikler hakkında düşünceler geliştirirler. Bu etkinlikler ve düşünceler birbirlerine ayrılmaz bağlarla bağlıdırlar. İnsanlar başka insanlarla ve doğayla ilişkilenirken, gerçekliğin çeşitli unsurlarına anlam verirler ve yinelenen faaliyetleri üzerine kavramlar geliştirirler. Siyaset, toplum içinde yaşayan insanların tümünü ilgilendiren işlerin düzenlenmesi ve kararların alınmasına ilişkin bir insan etkinlikleri bütünüdür (bkz. Berktay, 2010: 11). İnsanların siyasal etkinliklerine genel olarak "siyasal hayat" adı verilir; siyasal hayat alanında siyasal iktidar ilişkileri ve siyasal kurumlar oluşur. Siyasal hayat ve kurumların oluşum sürecinin ayrılmaz bir parçası ise siyasal etkinliklere ilişkin olarak geliştirilen düşüncelerdir. Siyaset üzerine düşünceler sistemli, felsefi bir düşünce pratiğinin sonucu olarak ortaya çıkabilir, ancak gündelik hayat içinde sıradan insanın siyaset üzerine geliştirdiği fikirler de siyasal düşünceler alanının parçasıdır.

Siyaset, toplumsal ve beşeri bilimler alanında yer alan çeşitli disiplinlerin araştırma konusudur. Siyaset incelemeleri iki düzlemde yapılabilir: "siyasal hayat ve kurumlar" düzlemi ve "siyasal düşünceler" düzlemi. "Siyasal hayat ve kurumlar" düzleminde siyasetin gündelik hayatta şekillenmesi, siyasal rejim biçimleri, çeşitli siyasal kurumların oluşumu ve birbiriyle ilişkisi, siyasal partiler ve siyasal toplumsallaşma gibi konular tartışılır. "Siyasal düşünceler" düzleminde ise belirli bir toplumda siyaset üzerine oluşan fikirler incelenir.

Siyasal düşünceler, kronolojik ve tematik yöntemlerle ele alınabilir. Konu odaklı (tematik) yöntem devlet, meşruiyet, demokrasi, öz-

gürlük, eşitlik, iktidar gibi kavramlar üzerine bir inceleme yapılmasını sağlar. Kronolojik yöntem ise siyasal düşüncelerin tarihsel süreç içinde şekillenişinin tahlilini mümkün kılar ve tarihsel süreç içinde düşünceler arasında oluşan etkileşim bağlarına ışık tutar. Bu yöntemin kullanıldığı başlıca disiplin siyasal düşünceler tarihidir. Başka bir deyişle, siyasal düşünceler tarihi, siyasal düşüncelerin değişim ve dönüşümünü tarihsel bağlam içinde konumlandıran bir disiplindir. Jan Ifversen'in belirttiği gibi (2010: 453), tarihin yazımı "olayları kronolojik bir çerçeve içinde birbirine bağlamak ile ilgilidir". Siyasal düşünceler tarihçileri de siyasal düşünceleri kronoloji içinde birbiriyle bağlantılandırırlar.

Siyasal düşünceler tarihi, üniversitelerin çeşitli bölümlerinde bir ders olarak okutulmaktadır. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümleri programlarında zorunlu ders olarak yer alan bu ders, iletişim ve hukuk fakültelerinde olduğu gibi sosyoloji bölümlerinde de zorunlu ya da seçimlik dersler arasında bulunabilmektedir. Hukuk fakülteleri müfredatında yer alan "genel kamu hukuku" dersleri ve felsefe bölümlerinde okutulan "siyaset felsefesi" derslerinin konusu da siyasal düşünceler tarihi dersleri ile çoğu zaman kesişmektedir.

Müfredat alanındaki bu ilgi ve çeşitliliğe paralel olarak, siyasal düşünceler tarihi konusunda çok sayıda genel ya da spesifik nitelik taşıyan kitap ve makale de yayımlanmıştır. Bu literatür siyasal düşüncelerin Eskiçağ'dan günümüze tarihsel gelişmesinin bir bütün olarak ele alındığı kitapları; siyasal düşünceler tarihinin belirli tarihsel dönemlerle ya da belirli ülkelerle sınırlı kalınarak incelendiği kitapları; belirli bir siyasal temanın tarih içinde çeşitli düşünürler tarafından ele alınış biçimlerinin incelendiği çalışmaları; bir grup düşünürün ya da tek bir düşünürün siyasal düşüncelerinin konu alındığı kitap ve makaleleri içerir. Sözlük ya da ansiklopedi gibi referans kaynakları da bu literatürün bir parçasıdır. Ancak, literatürün genişliğine rağmen, siyasal düşünceler tarihi tam anlamıyla bir akademik disiplin olma özelliği kazanmamıştır. Bunun nedeni, bu alanda çalışan araştırmacıların yaklaşımları ve araştırma yöntemleri üzerinde düşünmekten imtina etmeleridir. Bu alanda yazılmış olan çok sayıda kitapta yöntem ve yaklaşımların anlatıldığı giriş bölümlerine yer verilmemesi dikkat çekicidir. John G. Gunnell bu durumu siyasal düşünceler tarihçiliğinde bir "disiplin matrisi"nin gelişmemesi

olarak açıklar, Russell L. Hanson da metodoloji üzerine yapılan çok sayıda tartışmaya rağmen literatüre bu sorunun hâkim olmaya devam ettiğini hatırlatır (Gunnell, 1982; Hanson 1986: 194). Siyasal düşünceler tarihinde temel yaklaşımları ve yöntemleri özetleyen giriş kitaplarının sayısının azlığı da göze çarpmaktadır (İtalyanca literatürden bir istisna için bkz. Ingravalle, 2013).

Türkiye'de siyasal düşünceler tarihi üzerine yazılan ders kitapları incelendiğinde de metodoloji ve tarihyazımı konusunda bir çerçeve çizen eserlerin sayısının son derece az sayıda olduğu gözlemlenebilir. Siyasal düşünceler tarihi ile bağlantı içinde gelişmiş olan "genel kamu hukuku" disiplininde metodoloji üzerinde çalışmalar yapılmaktadır; örneğin Rukiye Akkaya Kia genel kamu hukuku disiplinini çeşitli boyutlarıyla incelediği kitabında söz konusu disiplinin siyasal düşünceler tarihinden ayrışması gerektiğine dikkat çeker (Akkaya Kia, 2012: 205-206). Ancak benzer bir çaba siyasal düşünceler tarihi kitaplarında gösterilmemektedir. Örneğin Mehmet Ali Ağaoğulları'nın derlediği *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* kitabında kavramsal çerçevenin ve yöntemsel perspektifin ele alındığı bir bölümün bulunmaması ve kısa bir giriş kısmından sonra doğrudan doğruya siyasal düşünceler tarihinin anlatımına geçilmesi dikkat çekicidir. Türkçe literatürde siyasal düşünce incelemelerinin kavramsal ve yöntemsel çerçevesine ilişkin ayrıntılı bir incelemenin yapıldığı nadir örneklerden biri, Fatmagül Berktay'ın *Politikanın Çağrısı* kitabının "Politika Teorisine Giriş" başlığını taşıyan, yazarın siyaset teorisi, siyaset felsefesi ve siyasal düşünceler tarihi kavramlarını tanımladığı ve bu kavramlar hakkında benimsediği yaklaşım hakkında ayrıntılı bilgi verdiği ilk bölümüdür (Berktay, 2010: 11-40). Ahu Tunçel'in (2013: 326-333) Quentin Skinner'ın siyasal düşünceler tarihçiliğine yaklaşımı üzerine ve Filiz Zabcı'nın (2016) Ellen Meiksins Wood'un düşünceler tarihi metodolojisi üzerine kaleme aldıkları yazılar da bu konudaki istisnaları teşkil etmektedir.

Bu noktada, Berktay'ın (2010: 21) teori ve metodoloji arasındaki ilişkinin önemine dikkat çektiği satırlarına başvurulabilir:

> Elindeki yegâne araç bir çekiçse, insan her soruna bir çiviymiş gibi yaklaşır derler. Bu nedenle, metodolojiler, 'zihni biçimlendiren' şeyler olarak

görülebilir. Seçtiğimiz metotların görüşlerimizi ve teorilerimizi nasıl biçimlendirdiğinin eleştirel olarak farkında olmamız, en az görüşlerimizin ve teorilerimizin metotlarımızı nasıl biçimlendirdiğinin farkındalığı kadar önemlidir.

Metodoloji üzerine yeterince düşünülmemesi, basit bir ihmalkârlığın sonucu olarak değerlendirilemez. Metodoloji üzerine bir sorgulama, araştırmacının araştırma alanıyla birlikte toplumsal gerçeklik ile olan ilişkisini de sorgulanmasını gerektirir. Örneğin "Batı"nın politik, iktisadi, kültürel ya da entelektüel açılardan "diğer dünyalar"a üstün olduğu fikrini içselleştirmiş olan bir araştırmacının metodoloji üzerine düşünmesi, onun bu içselleştirmiş olduğu fikri sorgulamasına yol açacağı için zorlu bir pratiktir. Siyasal düşünceler alanındaki cinsiyetçiliği ve literatürdeki cinsiyet körü bakış açılarını sorgulamanın yolu, erkek-egemen düşünce yapılarının sorgulanmasından geçer. Literatüre ve siyasal düşüncelere yönelik olarak sınıfsal bir eleştiri geliştirmek de sınıfsal ilişkiler ve sömürü biçimlerini temel alan kapsamlı bir toplumsal eleştiriyi gerektirir. Gerek sınıflı toplumlara özgü düşünce kalıplarının, gerek erkek-egemen toplumun, gerekse Batı merkezciliğin yerleşik olması, siyasal düşünce tarihçiliğinde metodolojik sorgulamaların yeterince gelişememesine zemin hazırlamaktadır.

Metodolojik sorgulamanın yetersizliği, siyasal düşünceler tarihinin gerçek anlamda bir sosyal bilimler disiplini olmasını engellediği gibi, onun tarihselliğine de gölge düşürmektedir. Bu noktada tarihselleştirmenin "eleştiri" ile ilişkisine dikkat çekmek gerekiyor. Toplumsal gerçekliğin kimi unsurlarının doğal ya da doğaüstü niteliklere sahip olduğu varsayılır. Doğal ya da doğaüstü olduğu düşünülen herhangi bir şeyin eleştiriye açılması mümkün değildir. İnsanların doğal özelliklerinden dolayı eşitlikçi bir toplum oluşturamayacakları, kadınların biyolojik özellikleri uyarınca erkeklerin tahakkümü altında bulunmaya yatkın oldukları, kimi toplumların özleri itibarıyla özgürlüğe yatkın olmadığı, bireylerin doğaları gereği bencil oldukları gibi fikirler gerek gündelik hayatta, gerekse siyaset düşünürlerinin eserlerinde yaygınlıkla dile getirilmiştir. Eleştiriye açılamayan bir toplumsal ilişki ya da kurumun dönüştürülmesinin imkânsız olduğu kabul edilir. Oysa ezelden

beridir var olduğu düşünülen siyasal kurumlar ve bunları temellendiren düşünceler gerçekte belirli bir süreç içinde, toplum içinde oluşmuşlardır. Siyasal hayatın tarihselleştirilmesi, onun çeşitli unsurlarına atfedilen doğallık ya da doğaüstülük özelliklerinin eleştiriye açılmasını sağlar.

Bu kitapta anlaşıldığı şekliyle tarihselleştirme, belirli bir konunun kronoloji üzerinden anlatılması değildir. Tarihselleştirme, toplumsal gerçekliğin bir unsurunu toplumsal gerçekliğin karmaşık bütünlüğüyle ilişkilendirme çabası olarak anlaşılmaktadır. Bir siyasal düşünce metnini tarihsel-eleştirel bir perspektiften incelemek, onu tarihin özgül bir uğrağında, karmaşık bir belirlenimler bütününün sonucu olarak ortaya çıkan bir metin olarak anlamayı gerektirir. Düşünce metinleri belirli bir dönemin ya da belirli bir halkın sahip olduğu varsayılan bir ruhun yansımaları ya da deha sahibi bir düşünürün buluşları değildir; düşünürlerin siyasal olaylardan entelektüel tartışmalara, toplumsal cinsiyet ilişkilerinden sınıfsal ilişkilere çok çeşitli alanlardaki konumlanışlarının bileşkesiyle ortaya çıkarlar. Bu karmaşık nedensellik ağının incelenmesi, siyasal düşünce tarihçilerinin çok çeşitli metodolojik yaklaşımları bir araya getirmesini gerektirir. Düşünce tarihçiliğinde metodolojiye önem verilmemesi ise bu karmaşıklığın gözardı edilmesine neden olmuştur.

Siyasal düşünceler tarihi alanında gözlemlenen metodoloji sorunu, siyaset bilimine yaklaşımların 1950'li yıllardan itibaren davranışsalcı ve neopozitivist akımların belirleyici etkisi altına girmesi ile diyalektik bir ilişki içindedir. Diğer tüm insan etkinlikleri gibi siyasetin de sayısal yöntemlerle ölçülebildiğini, siyasal yaşamın ölçülebilir ve indirgenebilir "davranış" ve "tercih"lerden oluşan bir alan olduğunu savunan ve siyasal yaşam ve kurumların çeşitli unsurlarının ortaya çıkış nedenlerinin belirli parametrelerle tespit edilebileceğini öne süren davranışsalcı yaklaşımlarda, siyasetin ancak sayısallaştırılmış verilerin yorumlanmasına dayanan yaklaşımlar yoluyla akademik bir incelemeye konu olabileceği kabul edilir. Bu yaklaşımlarda siyasal hayat ve kurumlar esas araştırma konusu haline getirilir ve bu alan üzerinden modellemeler yapılırken, siyasal düşünceler alanı, dikkate almaya değer olmayan bir alan olarak görülür, siyasal düşünceler tarihi bir zorunluluk olarak müfredatta yer alan, "bilimsel" açıdan ele alınması mümkün olmayan konuların sıralandığı, ikincil önemde bir ders olarak değerlendirilir.

Bu çalışmada, siyasal düşünceler tarihinin, tıpkı sosyal ve beşeri bilimlerin diğer dalları gibi dinamik, kendi içinde metodolojik yaklaşımlara sahip olan, yeni kaynaklar, belgeler ve yeni yorumlarla sürekli zenginleşen ve çeşitlenen bir disiplin olduğu savunulacaktır. Siyasal düşünceler tarihi bir disiplin olarak sosyal ve beşeri bilimler içinde konumlandırılacak, bu disiplinin tarih, felsefe ve siyaset bilimi ile olan ilişkilerine dikkat çekilecek, inceleme konularının neler olduğu tespit edilecek ve disiplinin temel yaklaşımları sınıflandırılacaktır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde siyasal düşünüşün temel konularının neler olduğuna değinilecek, bir akademik disiplin olarak siyasal düşünceler tarihi ve onun inceleme alanı olan siyasal düşünüş arasında bir ayrım yapılacaktır. İkinci bölümde, siyasal düşüncelere ilişkin bilimsel-akademik ilginin gelişim süreci tasvir edilecek ve siyasal düşünceler tarihyazımında benimsenen temel sorunsallar ele alınacaktır. Üçüncü bölümde 1960'lardan itibaren siyasal düşünceler tarihi disiplininin yeniden düşünülmesi yönünde geliştirilen çabalara dikkat çekilecektir. Dördüncü bölümde, siyasal düşünceler tarihyazımında çoğu zaman ikincil plana itilen ya da yok sayılan kadınları, emekçileri ya da Batı dışı düşünce geleneklerini incelemeye dahil eden yaklaşımlara değinilecektir. Beşinci bölümde ise siyasal düşünceler tarihçilerinin araştırma yöntemlerine ilişkin bir model ortaya konacaktır.

Kitabın bütününde siyasal düşüncelerin tarihselleştirilmesinin ve onların eleştiriye açılmasının imkânları araştırılacak ve bu tarihselleştirme işleminin toplumsal gerçekliği tüm karmaşıklığı içinde eleştirel bir incelemeye tâbi tutmayı gerektirdiği savunulacaktır. Bu doğrultuda düşünce metinlerini büyük yazarların dehasının ya da soyut bir özgürlük arayışının ürünü olarak ele alan yaklaşımları eleştiren ve tarihsel-eleştirel bir düşünce tarihi incelemesinin çerçevesini oluşturan Cambridge Okulu yaklaşımına ve tarihsel materyalist yaklaşımlara özel bir yer ayrılacaktır.*

---

* Yazar, Özgür Şahin ve Alp Eren Topal'a kitabın yazım sürecindeki değerli öneri ve katkıları için teşekkür eder.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL DÜŞÜNCENİN KAPSAMI VE SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİ DİSİPLİNİ

Siyasal düşünceler tarihi bir akademik disiplindir ve tüm diğer disiplinler gibi onun da bir inceleme alanı vardır. Bu inceleme alanı burada "siyasal düşünüş" olarak adlandırılacak ve bunun bileşenlerinin ne olduğuna açıklık getirilecektir. Siyasal düşünüşün temel konularına da burada değinilecektir. Bu bölüm kapsamında son olarak da siyasal düşünüş ile siyasal düşünceler tarihi disiplininin arasındaki ilişki ve bunların işlevleri üzerine bir tartışma yapılacaktır.

A. Siyasal Düşünüşün Düzlemleri: Siyaset Felsefesinden Siyasal Düşüncelere

Kimler siyaset üzerine düşünebilir? Siyaset üzerine belirli kavramlar kullanarak aktif bir düşünce etkinliği yürütmenin sonucu olarak hangi tür metinler ortaya konabilir? Bu soruya verilebilecek çok sayıda yanıt vardır. Aristoteles'in ya da Farabi'nin kitaplarında, Lucretius'un şiirlerinde, William Shakespeare'in tiyatro eserlerinde, David Hume'un makalelerinde, Napoléon Bonaparte'ın ya da Thomas Jefferson'un konuşmalarında, ismi unutulmuş devrimcilerin Fransız Devrimi sırasında kaleme aldıkları broşürlerde, Jean-Luc Godard'ın bir filminde, XXI. yüzyılda bir parlamento kürsüsünde konuşan milletvekilinin sözlerinde, güncel politik olayları yorumlayan bir köşe yazarının kaleminden ya da benzer bir etkinliği internet blogu aracılığıyla yapan bir yurttaşın klavyesinden çıkan cümlelerde "siyasal düşünüş" alanının çeşitli unsur-

larına rastlanır. Bu farklı tür metinlerde belirli kişilerin siyasal alan üzerine görüşleri yer alır. Ancak bu farklı türden metinlerin ve yazarların her birinin aynı kategoride değerlendirilmesi mümkün değildir. Siyasal düşünceler alanı içinde üç düzlem tespit edilebilir: Sistematik siyasal düşünüş, siyasal ideoloji ve en genel anlamıyla siyasal düşünceler.

1. Sistematik Siyasal Düşünüş: Siyaset Felsefesi ve Siyasal İlahiyat

Siyaset üzerine sistemli bir şekilde kavramlar geliştiren ve bu kavramları birbiriyle bağlantı içinde kullanarak siyaset üzerine inceleme yapan düşünürler, siyaset felsefesi ve siyasal teoloji alanlarında eser verirler. Sistemli siyasal düşünüş, XIX. yüzyılın başlarından XX. yüzyılın ortalarına kadar yazılan eserlerde yaygın olarak "siyasal doktrin" (siyasal öğreti) olarak adlandırılmıştır; bu adlandırmaya 1960'lardan itibaren giderek daha az başvurulmuştur.

Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*'ta felsefenin amacının, "düşüncelere mantıksal açıdan açıklık getirilmesi" olduğunu belirtir. Felsefe olmaksızın düşünceler muğlak ve iç içe geçmiş durumdadır, felsefenin görevi onları berrak hale getirmek ve onlara keskin sınırlar çizmektir (Wittgenstein, [1921] 1974: 4.112). Cengiz Çakmak'ın Wittgenstein'dan hareketle belirttiği gibi, felsefe dünya hakkında bilgi veren önermeleri aydınlatır ve dünya hakkındaki olgusal gerçeklik bilgisi ile ilişkilidir (Çakmak, 2012: 149). Felsefe, kamusal olarak ulaşılan ve kamusal olarak kanıtlanabilir gerçeklerle ilgilenir; bu yönüyle ezoterik düşünceden ve mistisizmden ayrılır (Wolin, [1960] 2004: 4). Felsefenin çıkış noktası insanlar tarafından yapılan bir kavramsallaştırma ve akıl yürütmedir. Siyaset filozofları okurlarını kavram setleri ve akıl yürütme yoluyla etkilemeyi ve düşünsel düzlemde yönlendirmeyi hedeflerler (N. Wood, 2002: 129).

Siyaset filozofları çoğunlukla felsefenin diğer alanlarıyla da ilgilenirler, kaldı ki tarih boyunca siyaset konularına değinmeyen çok az sayıda filozof bulunmaktadır (Goyard-Fabre, 1996: 6); siyaset tüm toplumun ortak sorunlarını ilgilendiren konuları içerdiğinden felsefenin öncelikli inceleme konularından biri olagelmiştir (Wolin, [1960] 2004: 4). Siyaset filozofları çoğunlukla felsefi düşünüşleri yoluyla ge-

liştirdikleri kavramları ve yöntemleri siyaset alanına uygularlar; bu anlamda siyaseti ele alış yöntemleri siyaset bilimcilerin yöntemlerinden farklılaşabilir (Freeden, 2004: 4). Genel olarak bakıldığında siyaset biliminde kesinlik taşıyan, doğrulanabilir bilgi üretilmesi hedeflenir ve betimleyici, analitik ve açıklayıcı yaklaşımlara başvurulur. Siyaset felsefesi ise kavram, değer ve ilkelerden yola çıkar, normatif bir boyut taşıyabilir. Başka bir deyişle, siyaset filozofları olması gerekeni inceleyebilir, "doğru" siyasal kararlar ya da "iyi" siyaset konusunda çıkarımlarda bulunabilirler (Freeden, 2004: 4; Gambetti, 2017; Goyard-Fabre, 1996: 6).

Felsefe gibi sistemli bir düşünme pratiği olan teoloji (ilahiyat), Tanrı'nın (ya da tanrıların) varlığından ve dinlerin doğruluğundan hareketle dünyayı anlamlandırır. Siyasal teoloji alanında eser veren yazarlar siyasal düzenlemeleri Tanrı'nın dünya ile, toplumla ilişkisi üzerinden inceler ve eleştirirler (Scott & Cavanaugh, 2004: 1). Siyaset filozoflarının önemli bir kısmı siyasete ve topluma yaklaşımlarında teolojik perspektiften de yararlandıklarından iki alan arasında özellikle bazı tarihsel dönem ve bağlamlarda bağlantılar, kesişim noktaları ve geçişkenlikler olagelmiştir; bazı dönemlerde ise felsefe ve teoloji iç içe girmiştir. Bir ayrım yapmak gerekirse, teolojinin (ve İslam'da "kelam"ın) temelinde imanın bulunduğu söylenebilir; teolog önce inanır, inancı üzerinden bir akıl yürütme geliştirir. Felsefenin temelinde ve çıkış noktasında ise akıl yürütme bulunur. İslam felsefesi ya da skolastik felsefe gibi kimi felsefe geleneklerinin mensubu olan filozoflar teorilerini ve düşünce sistemlerini oluştururken akıl yürütmeyi çıkış noktası olarak alırlar, bu akıl yürütme sonucunda vahyin ve dinin doğruluğu sonucuna ulaşırlar (Fazlıoğlu, 2015: 81-82).

Sistemli siyasal düşünce geliştiren yazarlar birbiri ile ilişkili kavramlar kullanırlar. Söz konusu kavramlar yazarların deneyimleriyle de bağlantılıdır. Düşünce geleneklerinin oluşum aşamalarında (örneğin Sokrates öncesi Yunan düşüncesinde) teorisyenler kendi terminolojilerini inşa ederken yaşadıkları dönemin günlük dilini kullanır ve siyasal anlamları bu şekilde ifade ederler. Düşünce sistematize edildikçe, düşünce gelenekleri yerleşiklik kazandıkça, düşünce gelenekleri oluştukça teori daha soyut hale gelir. Örneğin Platon ve Aristoteles ile birlikte felsefe eserlerinde günlük deneyimden türetilen kavramların yanında soyut kav-

ramlar da yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Wolin, [1960] 2004: 15). Siyaset filozofları ve siyasal ilahiyatçılar çoğunlukla önceki dönemlerde geliştirilmiş olan kavramları da kullanır ve onlara yeni anlamlar yüklerler, çoğu zaman da kendi dönemlerinin ya da önceki dönemlerin düşünürleri ve ilahiyatçılarıyla bir diyalog içinde düşüncelerini geliştirirler.

2. Siyasal İdeoloji

Siyasal düşünüşün ikinci düzlemi, siyasal ideolojidir. İdeoloji, bir toplumsal grubun (örneğin bir toplumsal sınıfın, yönetici tabakanın, bürokratların) üzerinde ortaklaştığı ve başka bir toplumsal gruba (çoğunlukla geniş kitlelere) yönelik olarak yaymaya çabaladığı bir dünya görüşüdür (Wood, 2002: 127; Freeden, 2004: 6, 11). Sovyet filozof Aleksandr Spirkin'e göre ideoloji "mevcut tutumların pasif bir incelemesi değil, toplum bilinci üzerinde canlı ters etki amaçlayan stratejik ve taktiksel bir sistemdir" (Spirkin, [1990] 2016: 409). Siyasal ideoloji, Birsen Örs'ün deyişiyle, "bir inançlar, normlar, değerler bütünüdür ve aynı zamanda olması gerekeni, 'ideal' sosyo-politik düzen modeli içerir"; "her ideolojinin insan doğası, tarih süreci ve sosyo-politik yapı üzerine söyleyecekleri vardır" (Örs, 2007b: 10-11). Bu anlamda siyasal ideolojinin siyaset felsefesi ve siyasal ilahiyat ile benzerlikleri vardır. Siyasal ideolojinin ayırıcı noktası ise belirli bir kişi, bir filozof tarafından değil, insan grupları tarafından geliştirilmesi ve toplumun tamamının ya da belirli bir kısmının eylemlerini ve/veya düşüncelerini yönlendirmeyi amaçlamasıdır. Siyasal ideologlar kavram setleri geliştirerek takipçilerini akıl yürütme yoluyla siyaseti anlamlandırmaya teşvik etmekle yetinmezler; geniş bir kitlenin duygu ve düşüncelerini etkilemeyi, çoğu zaman da söz konusu geniş kitleyi harekete geçirmeyi hedeflerler (N. Wood, 2002: 128). Dolayısıyla siyasal ideolojiler insanları belirli sosyal kümelerde konumlandırır, onların kendilerini bu kümelerde konumlandırmalarını sağlar, onları örgütler ve siyasal eyleme sevk ederler (Atılgan, 2017: 294-296).

Sistemli siyasal düşünüş ve siyasal ideolojiler arasında bir geçişkenlikten söz etmek mümkündür: Siyasal ideolojileri geliştirenler arasında siyasetçiler ya da gazeteciler olabileceği gibi filozoflar da bulunabilir. Filozofların düşüncelerinin gruplar tarafından benimsenmesi ve be-

lirli gruplara yönelik olarak geliştirilmesi durumunda siyaset felsefesi ideolojik boyutlar alabilir (Freeden, 2004: 9, 11). Sistemli siyasal düşünüşün ideolojik boyutlar alması örneklerine yaygınlıkla rastlanır. Filozoflar içinde yaşadığı topluma hitaben eser verir, görüşünü içinde bulunduğu toplumsal-iktisadi formasyonun etkisiyle geliştirir. Pek çok örnekte, ideolojik düzlemde yapılan tartışmaların zamanla sistemli siyasal düşünüş eserlerine zemin hazırladığı görülür. Dolayısıyla ideolojik unsurlar sistemli siyasal düşünüşü şekillendirir (N. Wood, 2002: 131). John Greville Agard Pocock'un da belirttiği gibi, belirli bir metin aynı anda hem yazarın siyasal gerçekliği anlamlandırma çabasının sonucu olan bir felsefe metni, hem de bir siyasal düşünce metni olarak görülebilir. Bir felsefe, ideoloji olarak da karşımıza çıkabilir, bir slogan felsefi temellere sahip olup felsefi tartışmalara yol açabilir (Pocock, 1962: 186) Bu nedenlerle siyasal ideoloji ve siyaset felsefesi farklı kapsamlarına rağmen ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır; sistematik siyasal düşünüşün ideolojiden bütünüyle ayrıştırılması mümkün değildir.

Siyasal ideolojiler Eskiçağ'dan itibaren varlık göstermiştir; Eski Mısır'da resmi ideolojiden ya da Yunan polis'lerinde demokrasi üzerine yapılan ideolojik nitelikteki tartışmalardan söz etmek mümkündür. XIX. yüzyıl başından itibaren ise siyasetin giderek genişleyen bir kitleselliğe kavuşmasıyla birlikte büyük siyasal ideoloji akımları ortaya çıkmıştır; söz konusu akımlar siyasal partiler ve toplumsal sınıflardan büyük destek görmüştür. Böylece 1800'lerin başından itibaren "ideoloji" kavramı liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm ve anarşizm gibi akımlarla adeta özdeşleştirilmiştir (Freeden, 2004: 7). Milliyetçilik ideolojisi çok çeşitli bağlamlarda özgül biçimler almıştır. Temel referanslarını dinden alan düşünce akımları da ideoloji olarak değerlendirilebilir; İslamcılık ideolojisi burada bir örnek olarak verilebilir. Modern siyasal ideolojilerin taşıdığı öneme rağmen siyasal ideolojinin bu akımlarla sınırlı olmadığı ve ideoloji teriminin daha genel bir nitelik taşıdığı göz önünde bulundurulmalıdır.

3. Siyasal Düşünceler

Siyasal düşünüşün sistematik siyasal düşünce ve siyasal ideolojiden sonra ele alınacak olan üçüncü düzlemi ise en genel anlamıyla "siyasal

düşünceler" düzlemidir. Bu düzlem ilk iki düzlemi kapsar ancak onlardan daha geniş bir alana yayılır. Siyasal etkinlik üzerine, yönetim, devlet, adalet, eşitlik ve özgürlük gibi siyasal etkinliğe ilişkin konularda toplum içinde tüm soyutlama düzlemlerinde geliştirilen düşünceler "siyasal düşünceler" düzlemi içinde yer alır (Freeden, 2004: 3; Black, 2009b: 26). Filozofların, politikacıların, gazetecilerin ya da sanatçıların sistemli ya da yarı-sistemli düşünüşleri ve kendini siyasal etkinliğin doğrudan parçası ya da aktörü olarak görmeyen kişilerin sistemli olmayan düşünceleri "siyasal düşünceler" alanının parçasıdır. Robin George Collingwood, siyasal düşünceyi "siyasete katılmış insanların ürettikleri düşünme biçimi" olarak tanımlar ve bu düşünüşün kanıtının, söz konusu insanların siyasal etkinlikleri olduğunu ve düşüncenin "düşünürler"e özgü bir şey olarak anlaşılmaması gerektiğini söyler (Collingwood, 2005: 152-153 [düzeltilmiş çeviri], 160). İdealist tarih felsefesinin başlıca temsilcilerinden olan Collingwood'un bu görüşlerinin Sovyet filozof Viktor Afanasiev'in "siyasal düşünceler" tanımıyla benzeşmesi dikkate değerdir; Afanasiev'e göre ([1962?] 1990: 560) siyasal düşünceler "devletlerin anayasalarında, partilerin ve diğer siyasi örgütlerin program ve bildirilerinde, özel teorik eserlerde ve daha başka belgelerde dile gelir". Fransız siyasal düşünceler tarihçisi Jean Touchard da benzer bir tanım yapar; siyasal düşünceyi, siyaset felsefesini de içeren ancak onunla sınırlı olmayan bir bütünlük olarak değerlendirir (Touchard, [1959] 2015).

"Siyasal düşünceler" alanı farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde adlandırılmıştır. Henri Michel, en geniş anlamıyla siyasal düşünüş biçimlerini anlatmak için "siyasal görüşler" (*opinions politiques*) kavramını kullanır. Michel, siyasal doktrinler tarihi metodolojisi üzerine yazdığı bir yazıda "siyasal doktrinler" ve "siyasal görüşler" arasında bir ayrım yapar. Ona göre doktrinler bir ilke ile ilişkili olarak bir sistemin tutarlılığına bürünmüş olan yazılı ve sözlü görüş ifadeleridir; siyasal görüşler ise tutarlı bir sistem teşkil etmeyen fikirlerdir (Michel, 1897: 221, akt. Stelling-Michaud, 1964: 176-177). Spirkin, "siyasal düşünceler" kavramı yerine "siyasal bilinç" kavramını kullanır ve siyasal bilincin iki farklı düzeyden oluştuğunu söyler; bunlardan biri "kuramsal siyasal ideoloji", diğeriyse "gündelik pratik siyasal bilinç"tir. Gündelik

pratik siyasal bilinç, insanların pratik faaliyeti ile ilişkili, kendiliğinden ortaya çıkan bir bilinç biçimidir. Bu düzeyde "ne genelleşmiş bir zihinsel çalışma, ne geniş tarihsel perspektif, ne de kuramsal formüller ya da felsefi kategoriler vardır" (Spirkin, [1990] 2016: 409).

En geniş anlamıyla siyasal düşünceler düzleminde, siyaset felsefesi, siyasal ilahiyat ve siyasal ideolojiler alanlarına dahil olan metinlerin yanında edebiyat eserlerinden mahkeme kayıtlarına, gazete röportajlarından siyasal nitelik taşıyan şarkı sözlerine uzanan geniş bir yelpazede metinler de yer alır. Aristoteles'in *Politika*'sı gibi siyaset felsefesi eserlerinin ve Perikles'in yaptığı "Cenaze Töreni Konuşması" gibi ideolojik metinlerin yanında, Sophokles ya da Aristophanes gibi tiyatro yazarlarının eserlerinin de siyasal düşünce eserleri olarak incelemeye tâbi tutulması, Eski Yunan siyasal düşünüşünün kavranması için merkezi öneme sahiptir. Peter Burke, dar anlamda "siyaset teorisi", "siyaset felsefesi" ve "siyasal ideoloji" alanlarında konumlandırılabilecek olan eserleri kapsayan (ancak başka unsurları da içeren) bir siyasal literatürün varlığına dikkat çeker, siyasal düşünce tarihçilerinin ilgilerini bu alana doğru yöneltmeleri gerektiğini belirtir. Örneğin 1550'lerin sonundan 1620'lerin başına uzanan dönemde Cenova'da siyasal düşünceler alanına yapılan çok çeşitli ve zengin nitelikte katkılar, tarih ve siyaset üzerine kitaplardan tiyatro oyunlarına kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Burke'e göre siyasal düşünce tarihçileri bir "bütünsel tarih" yaklaşımı benimsemeli ve bazıları yayınlanmış olan, bazılarıysa arşivlerde keşfedilmeyi bekleyen siyasal literatür metinlerini araştırma konusu haline getirmelidirler (Burke, 1997: 115-116).

En geniş anlamıyla siyasal düşünceler düzlemi, siyasal kültürün bir bileşeni olarak değerlendirilebilir; Birsen Örs'ün tanımıyla "kültür yüzyıllar boyunca toplumun üretmiş olduğu değer, davranış, tutum, adet ve semboller birikimidir." (Örs, 2007b: 12). Siyasal kültür de belirli bir dönemde siyaset üzerine gelişen davranış kalıpları ve düşüncelerdir; en geniş anlamıyla siyasal düşünceler, siyasal kültürün parçasıdır. Bu noktada iki soru ortaya atılabilir: "En geniş anlamda siyasal düşünceler" olarak adlandırılan alanın sınırları nelerdir? Siyasal kültür kapsamına giren ancak yazılı olmayan eserler siyasal düşünce eseri olarak ele alınıp siyasal düşünceler tarihi incelemelerine dahil edilebilir mi?

Kimi düşünce tarihçileri araştırma alanlarını "siyasal zihniyetler" olarak tanımlar ve her türlü siyasal algılayışı da dahil edecek şekilde siyasal düşünüşün alanını genişletirler; bu şekilde siyasal düşünüş siyasal kültür ile adeta özdeş hale gelir. Bununla birlikte, Michael C. Lemon'ın da yaptığı gibi, "siyasal düşünce"nin "herhangi bir fikir" ile özdeşleştirilemeyeceğini belirtmek gerekir. Siyasal düşünce, bir düşünce etkinliğinin ürünüdür. Düşünce etkinliği ise herhangi bir zihinsel etkinlik değildir. Düşünce etkinliğinde zihin bir soruya yanıt verir, soru sorar, sorunlara çözümler getirir. Dolayısıyla düşünce aktif ve yapıcı bir zihinsel etkinliktir, pasif okuma, dinleme, algılayış ve tekrarlama gibi zihinsel süreçlerden farklı bir niteliktedir (Lemon, 1995: 182-183, 188-189). Pocock "düşünüş" (*thinking*) kavramını tanımlamaya ve onun "düşünce"den (*thought*) farkını ortaya koymaya özen göstererek bu alandaki tartışmalara katkı yapar. Ona göre düşünce bir deneyimden ya da bir gelenekten yapılan soyutlama anlamına gelir. Düşünüş ise bu soyutlamaları üretme ve kullanma etkinliğidir (Pocock, 1962: 190). Dolayısıyla "siyasal düşünceler" alanı her türlü siyasal düşünüşü kapsamaz, aktif bir süreç olarak düşünce etkinliğinin sonucu olarak üretilen düşünceleri kapsar.

Yazılı olmayan eserlerin siyasal düşünce eseri olarak kabul edilip edilemeyeceği konusu, tartışmalı bir konudur. Neal Wood, siyasal düşüncenin partilerin seçim bildirgelerinden resmi raporlara ve siyaset üzerine yapılan teorik çalışmalara uzanan geniş bir alanı kapsadığını belirttikten sonra insanların görme ve işitme duyularını harekete geçirmeye yönelik olarak tasarlanan yazısız/sözsüz eserlere dikkat çeker. Ona göre anıtsal kamu binaları, yurtseverlik duygularını harekete geçiren tablolar, didaktik freskler, satirik karikatürler, siyasal açıdan harekete geçiren müzik eserleri, üniformalar, siyasal semboller, ritüeller ve törenler siyasal etkinliğin merkezinde yer alır (Wood, 2002: 34), bu nedenle bunların da "siyasal düşünceler" alanında değerlendirilmesi mümkündür. Wood'un bu görüşüne hak vermek mümkündür, ancak buna bir ekleme yapmak gerekmektedir: Yazılı ve sözlü olmayan siyasal düşünce eserlerinin siyasal düşünce eserleri olarak dikkate alınması için, sanatçıların bu eserleri hangi özgül siyasal-toplumsal bağlamda, nasıl bir düşünsel etkinliğin sonucunda ortaya çıkardıklarına dikkat çekilmelidir.

Dolayısıyla Bedřich Smetana'nın Çek halk temalarını kullandığı opera besteleri, Eugène Delacroix'nın *Halka Yol Gösteren Özgürlük* tablosu (1830) ve Pietro Canonica'nın Taksim Cumhuriyet Anıtı (1928) gibi görsel ya da işitsel eserler ancak sanatçıların özgül siyasal niyetleri ile birlikte değerlendiğinde siyasal düşünce eserleri olarak incelenebilir. Sinema eserleri de aynı çerçevede incelemeye tâbi tutulabilir. Tüm bu sanat eserlerinin propaganda aracı olarak kullanılma biçimleri de onların siyasal düşünceler alanında değerlendirilmelerini anlamlı kılar.

"Siyasal düşünceler" alanının bu geniş niteliği ve "siyasal kültür" ile yakından bağlantılı olması, siyasal düşünceler tarihçilerinin esas ilgi alanlarını teşkil eden metinlerle sınırlı tutmamalarının ve araştırmalarını daha genel bir entelektüel etkinlik ile desteklemelerinin önemini ortaya koyar. Sadece kitap sayfaları üzerinden değil, müze vitrinlerinde muhafaza edilen nesnelerden, müzik eserlerinden, sahne yapıtlarından, edebi metinlerden ve filmlerden de siyasal düşünceler alanı hakkında veriler elde etmek mümkündür. Aristoteles'in politika analizi ile Sophokles ya da Euripides'in tragedyaları, Hint nasihatnameleri ile *Mahābhārata* destanı, Bizans imparatorlarının emirnameleri ile Bizans mozaik sanatının örnekleri, Budist siyasal düşünce metinleri ile Angkor Watt gibi mimari kompleksler, XIV. Louis dönemi resmi ideolojisi ile Jean-Baptiste Lully'nin operaları, beraber ele alındığı takdirde siyasal düşünceler alanının zenginliği hakkında bir fikir edinmek mümkün olur.

Siyaset felsefesi, siyasal teoloji, siyasal ideoloji ve siyasal düşünceler terimlerinden sonra "siyaset teorisi" terimine de açıklık getirmek gerekiyor. Teori, eski Yunancada "bakmak", "gözlemlemek" anlamına gelen *theorein* fiilinden türemiş bir terimdir. Teori bir "bakış açısı" olarak tanımlanabilir; herkesin dünyaya çeşitli bakış açıları vardır, zaman içinde bu bakış açıları evrilir. İnsanlar siyasal etkinliğe yönelik olarak özel bakış açıları geliştirirler: Siyaset teorisi, siyaset üzerine düşünüş, bakış tarzıdır. Sheldon Wolin, teorinin çeşitli açılardan sınırlı olduğuna dikkat çeker. Her bir teorisyen, ele aldığı sorunu kendi perspektifinden, belirli bir bakış açısından görür; siyaset felsefesi/teorisi siyasal fenomenlerin bakan kişinin durduğu yerden görme biçimidir. Dolayısıyla her tür siyaset felsefesi/teorisi siyasal nitelikte olguları değerlendirirken sınırlı bir perspektiften yola çıkar (Wolin, [1960] 2004: 17, 21).

Kimi yazarlar "siyaset teorisi"ni "siyaset felsefesi" ile eş anlamlı olarak kullanırlar. Neal Wood, devlet ve siyaset üzerine herhangi bir gözlemin "siyaset teorisi" olarak adlandırılamayacağını söyler; ona göre siyaset teorisi özel bir entelektüel amaca yönelik olarak yapılan bir zihinsel etkinliktir, aynı zamanda pratik bir boyutu da vardır (Wood, 2002: 42). Mark Philp, siyaset teorisini siyasetin karakteri, siyasal istikrar ve değişimin nedenleri, siyasal faaliyet türlerinin kurumsal çerçevesi ve siyasal faaliyet ve örgütlenmenin ulaşması gereken hedefler konusunda sistemli bir düşünme etkinliği olarak tanımlar (Philp, 2008: 129). Fatmagül Berktay ise bir plandan, modelden, soyut bir bilgi parçasına dek her şeyin "teori" olarak tanımlanabileceğini belirttikten sonra teorileri "dünyayı odağa alabilmemizi sağlayan araçlar" olarak niteler, siyaset teorisi ile "[s]iyaset konusunda oldukça düzenli ve sistemli çözümlemeler üreten" siyaset felsefesini birbiri ile ilişkili, ancak farklı düzeyler olarak ele alır (Berktay, 2010: 15-16, 20). Sonuç olarak, siyasal düşünüşü sistemli çözümlemeler (siyaset felsefesi) ile sınırlı tutmayan yazarlar onun kapsamını genişletme eğilimindedirler.

B. Siyasal Düşünüşün Konuları

Gerek sistemli siyasal düşünüş, gerekse siyasal ideolojiler ve genel anlamda siyasal düşünceler düzlemlerinde ortaya konan eserlerde incelenen çok sayıda konu vardır. Bu konular adalet, eşitlik, özgürlük gibi temel siyasal kavramlardan din-siyaset ilişkisi ve birey-toplum-devlet ilişkisi gibi sorunsallara uzanan geniş bir yelpazeye yayılır. Bu geniş konu alanı, siyasal iktidar biçimleri ve siyasal kurumlar; siyaset-toplum ilişkisi ve siyaset-varlık ilişkileri (siyasal olanın ontolojisi) olmak üzere üç ana kategoride incelenebilir.

1. Siyasal Kurumlar: Devlet, Siyasal Rejim ve Ötesi

"Siyaset" sözcüğü çoğunlukla siyasal iktidar biçimleri ve siyasal kurumları çağrıştırır: Yaygın kavrayışta siyaset, devlet ve politikacılar ile özdeşleştirilir. Gündelik dilde "siyaset yapmak", bir partiye dahil olmak, seçim kampanyalarında aktif rol almak, merkezi ya da yerel idarede görev almak gibi faaliyetleri belirtmek için kullanılır. Siyasal kurumların özellikleri, ortaya çıkışları ve dönüşümleri siyasal düşünce

eserlerinin ve tartışmalarının da temel konuları arasındadır (Stuurman, 2000: 162). Pek çok siyaset filozofu eserlerinde siyasal rejim biçimlerini tasnif etmiş, ideal siyasal rejimlerden söz etmişlerdir. Birçok eserde hükümdarın ve diğer siyasetçilerin sahip olması gereken özellik ve yetenekler konu edilmiştir; siyasetçilerin keyfi kararlarının sınırlanması da siyasal düşünce alanında ön plana çıkan başlıca temalardandır. Siyasal iktidarın ve kurumların görevleri, devletin ideal olarak nasıl bir yapıya sahip olması gerektiği konuları sıklıkla tartışılmış, var olan siyasal iktidar biçimleri ve siyasal kurumların iç işleyiş mekanizmaları ayrıntılı eleştirel değerlendirmelere tâbi tutulabilmiştir. Herodotos, Platon, Aristoteles, Polybius, Farabi, İbn Rüşd, Jean Bodin ve Montesquieu gibi çok sayıda düşünür, bir kişinin, az sayıda kişinin ya da çok sayıda kişinin yönetimde olduğu siyasal iktidar biçimleri arasında ayrımlar yapmışlardır. Aristoteles, John Locke ve Montesquieu gibi düşünürler siyasal erkler (yasama, yürütme, yargı) arasındaki farkları ve bunların arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Eski Hint nasihatnamelerinde (örneğin Kauṭilya'nın *Arthaśāstra*'sında), Hellenistik dönem nasihat kitaplarında ve İslam nasihatnamelerinde hükümdarın sivil bürokrasi, ordu ve vezirlerle olan ilişkilerine dair kapsamlı fikirlere ve tespitlere yer verilir. Bu konuları ön plana alan pek çok eser, siyasal düşünceler alanı ile kamu hukuku alanının kesişiminde yer alır. Siyasal kurumları ayrıntılı bir şekilde incelemeleriyle ve kurumların çeşitli bileşenleri arasındaki ilişkilere yaptıkları vurgularla Aristoteles ve Bodin gibi düşünürler siyasal düşünceler tarihinin önde gelen düşünürleri arasında değerlendirildikleri gibi, anayasa hukukunun kurucuları olarak da görülmektedirler. İslam düşünürleri arasında da hukuk ve siyaset incelemelerini birlikte yapanlara sıklıkla rastlanır: Ebu'l-Hasan Maverdi, İmamü'l-Harameyn el-Cüveyni ve Takıyüddin İbn Teymiyye gibi düşünürler siyasal kurumlar üzerine görüşlerini İslam hukuku (fıkıh) alanında kaleme aldıkları eserlerde dile getirirler.

Siyasal düşüncenin temel tartışma konuları arasında siyasal kurumların yer almasına bağlı olarak, "devlet" siyasal düşünce eserlerinde incelenen temel kavramlardan biri olmuştur. Devlet kavramı, gerek düşünürler, gerekse siyasal düşünce tarihçileri tarafından dar anlamda ve geniş anlamda kullanılabilmektedir. "Devlet" terimini geniş anlamda

ele alan teorisyenler ve siyasal düşünce tarihçileri, bu terimi bütün siyasal iktidar biçimlerini belirtmek için kullanırlar. Bu yaklaşımda Eski Mezopotamya'nın bağımsız şehirlerinden Eski Yunan *polis*'lerine, imparatorluklardan ulus devletlere uzanan geniş yelpazadeki siyasal iktidar biçimleri yaygın olarak "devlet" olarak adlandırılır. "Devlet" terimini dar anlamda kullanan düşünürler, hukukçular ve düşünce tarihçileri ise devletin belirli bir egemenlik alanı, sınırları olan, halk egemenliğine, dünyevi meşruiyete dayanan bir kurum olarak ele alma eğilimindedirler. Bu anlamda devlet kimi tarihçilere göre XVI. yüzyıl civarında, kimilerine göre ise 1200'den itibaren ortaya çıkmış, ilk olarak İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere gibi belirli yerlerde gelişmiştir (N. Wood, 2002: 18). Collingwood ([1939] 1996: 50) tarih boyunca ortaya çıkan *polis* ve *State* gibi kavramların aynı gerçekliğin farklı isimleri olarak adlandıran "realist" yazarları eleştirir; Carl Schmitt de ([1958] 2000) devletin "somut ve çağa bağlı bir kavram" olduğu konusunda ısrar eder. Devleti "kurumsallaşmış siyasal iktidar biçimi" olarak tanımlayan Cemal Bâli Akal ([1998] 2016: 14), devletin siyasal iktidar tiplerinden biri olduğunu belirtir. Dar anlamda devletin başlıca özelliklerinden biri, egemenlik alanı içindeki insanlardan (halktan) farklı bir soyut kurumsal varlığa sahip olduğunun varsayılması, aynı zamanda devlet adına faaliyette bulunan görevlilerden ve yöneticilerden de farklılaşmış olduğunun düşünülmesidir (N. Wood, 2002: 19). Devleti bu şekilde tanımlayanların önemli bir kısmı, onun salt dünyevi nitelikte amaçlara sahip olduğunu düşünürler: Bu yaklaşımı benimseyen yazarlara göre devlet yurttaşlarının hayatlarını ve mülklerini korur, hukuk ve düzeni muhafaza eder, dış tehditlere karşı koruma sağlar (N. Wood, 2002: 19).

Kimi düşünürler, siyasetin "devlet" tanımı üzerinden anlaşılmasını eleştirmişler, devleti merkeze alan politika anlayışlarına tepki olarak "politika" ve "politik olan" kavramları arasında ayrımlar geliştirmişlerdir. Carl Schmitt için devletin doğası üzerinden politikanın ne olduğunu anlama çabası yersizdir, zira "politik olan" kavramı "devlet" kavramından önce gelmektedir (Schmitt, [1932] 2006: 39; ayrıca bkz. Kardeş, 2015: 45). Schmitt ve onu takip eden Chantal Mouffe gibi düşünürler, buradan yola çıkarak, devletle özdeşleştirilen "politika" ile daha kapsayıcı olan "politik"/"siyasal olan" kavramı üzerine bir ayrım

yapmayı gerekli görürler. Jacques Rancière ([1990] 2016: 71-72) ise politika ve politik olan arasındaki ayrımı daha farklı bir şekilde yapar. Ona göre *polis* eşitsizlikler içeren topluma ve bunun içinde ortaya çıkan kurumsal yapılara tekabül eder, politika "özgürleşim" (emansipasyon) ile, başka bir deyişle, kendi konumunu karşısındakiyle eşit hale getirmeye çabasına bağlı olan bir özgürleşme hali ile tanımlanır. ***Politik olan*** ise *polis* ve politika'nın, kurumsal/eşitsizlikçi yapılar ile eşitlik çabasının karşılaşma alanıdır.

Siyasal düşünce eserlerinde çoğunlukla dar anlamda bir devlet/siyasal kurumlar tahlili ile sınırlı kalınmaz ve siyasal kurumlar çoğunlukla toplum ve onu oluşturan unsurlar (tabakalar, sınıflar, aileler ya da bireyler) ile ilişkileri dikkate alınarak değerlendirilir. Örneğin Platon, Aristoteles, İbn Rüşd ve Montesquieu gibi yazarlar monarşi-aristokrasi-demokrasi gibi siyasal iktidar biçimleri arasındaki ilişkileri incelerken bu siyasal iktidar biçimlerinin toplumsal temellerine dikkat çekmekten geri durmazlar.

2. Siyasal İktidar-Toplum İlişkisi

Siyasal düşünceler alanında karşımıza çıkan ikinci konu öbeği, "siyaset-toplum ilişkisi" başlığı altında toplanabilir. Bu kategoriye dahil edilmesi mümkün olan pek çok tema mevcuttur. İnsanların yaşayış biçimleri ile bir toplumdaki hâkim üretim biçiminin, siyasal hayat ve kurumlarla ve siyaset üzerine geliştirilen düşüncelerle yoğun bağlantıları vardır. Feodal üretim biçiminin ağırlıkta olduğu bir toplumsal formasyon içinde ortaya çıkan siyasal kurumlar ve siyasal sorunları ile kapitalist üretim biçiminin ağırlıkta olduğu bir formasyon içinde gelişen devlet biçimleri ve siyasal sorunlar arasında farklılıklar bulunur. Benzer üretim biçimlerine sahip ülkelerin tarihsel birikimlerinden, kültürel dinamiklerinden ve siyasal gelişmelerin çeşitliliğinden kaynaklanan farkları da siyasal deneyimleri çeşitlendirir. Bu ve benzer farklılıklar, siyasal tartışma konularının ve geliştirilen çözümlerin çeşitliliğinde de kendini gösterir.

Siyasal düşünce metinlerinde "siyaset-toplum ilişkisi"ne ilişkin olarak tartışılan konuların arasında en başta toplumun hangi bileşenlere ayrılacağı sorusu gelir. Bu soruya çeşitli yanıtlar verilebilir; toplum tabakalar, sınıflar, aileler ya da bireylerden oluşan bir bütün olarak

değerlendirilebileceği gibi, yekpare bir bütün olarak da görülebilir. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin egemen olduğu toplumlarda, toplumsal işbölümü katı bir toplumsal tabakalaşma şeklinde kendini gösterir ve bu katı tabakalaşma açıkça doğal, hukuki ya da dini temellere dayandırılır. Eskiçağ Hint toplumunda tarihsel süreç içinde *varṇa*'lar (temel kast kategorileri) oluşmuştur ve bu katı toplumsal tabakalaşma dinsel metinlerle tasdiklenmiştir (Damodaran, [1967] 2011: 58-59). Eski Yunan *polis*'lerinde yurttaşlar, köleler ve yabancılar arasında belirgin bir ayrım yapılmış, filozoflar da çoğunlukla bu ayrımı temel alarak eser vermişlerdir. İslam öncesi İran (Sasani) geleneğini sürdüren çok sayıda İslam nasihatname yazarı, toplumun "dört direk"ten (*erkân-ı erbaa*) oluştuğunu belirtir; bunlar alimler (*ulema*), yöneticiler (ümera), tüccarlar-zanaatkârlar ve köylülerdir (Sariyannis, 2013: 108-111, 117-119). Yine kapitalizm öncesi dönemde bir topluluğu oluşturan dinsel gruplar arasında ayrımlar yaygınlıkla yapılmıştır; dinsel topluluk temelli ayrımlar, sonraki dönemlerde de önemi azalsa da yapılmaya devam etmiştir. Delhi Sultanlığı ve Babürlü İmparatorluğu dönemlerinde yazılan siyasal düşünce metinlerinde Müslüman ve gayrimüslim halk arasında belirgin bir şekilde ayrım yapılır. Fransa'da Katolikler ve Protestanlar arasındaki çatışmaların yoğun bir şekilde yaşandığı Din Savaşları dönemi ve sonrasında (XVI. yüzyılda) Bodin gibi düşünürler Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerine mensup kişilerin arasındaki ilişkilere değin fikirler ortaya koyarlar.

Toplumu aileler, tabakalar ya da dinsel topluluklardan oluşan bir bütün olarak değil, tekil, eşit ve doğaları gereği özgür bireylerden oluşan bir bütün olarak ele alan düşünürlerin fikirleri esas olarak XVI.-XVII. yüzyıllardan itibaren yaygınlık kazanmıştır. Batı Avrupa'da feodal toplum yapılarının çözüldüğü ve açık sömürü ve baskı ilişkilerinin yerini örtük ve dolaylı sömürü biçimlerine yerini bıraktığı bu dönemde tüm bireylerin eşit ve özgür olduğuna dair fikirler yaygınlaşmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde toplumun birbirleriyle çelişki ve çatışma içinde bulunan sınıflardan oluştuğuna dair görüşler özellikle Karl Marx ve Friedrich Engels'in çalışmalarında geliştirilmiştir. Toplum içinde toplumsal cinsiyet temelinde bir ayrışma ve hiyerarşi olduğuna dair fikirler de kimi zaman söz konusu hiyerarşinin (dolayısıyla erkek-egemen

toplumun) olumlanması yoluyla, kimi zaman da onun eleştirilmesi yoluyla ortaya atılmıştır. Toplumun yekpare bir bütün oluşturduğu yönündeki teorilere örnek olarak ise XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren yaygınlaşan milliyetçi ve halkçı/popülist ideolojiler verilebilir.

"Siyaset-toplum ilişkisi"ne dair tartışma konularının ikinci öbeği, toplumun çeşitli bileşenleri ve siyasal iktidar arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiğine dair tartışma başlıklarını içerir. Eskiçağ'da Hindistan'da yazılan çok sayıda metinde Brahmanların (rahiplerin) savaşçı-yönetici *varṇa*'ya (*kşatriya*'lara) üstün olması gerektiği belirtilir. Yine Hindistan'da gelişen erken dönem Budist siyasal düşüncesinde ise kozmik kanuna ve adalete (*dharma*) uygun yönetmesi şartıyla *kşatriya*'ların diğer kastlara üstün olduğu kabul edilir (Tambiah, 1977: 10). Platon ve onu takip eden Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd filozofların kral, kralların filozof olduğu bir modeli öne sürerken, İbnü'l-Mukaffa ile başlayan Sünni nasihatname geleneğinde hükümdarların ulemayı denetim altında tuttuğu bir siyasal sistem öngörülür. Ortaçağ Batı Avrupa siyasal düşünce tartışmalarının temel konusu, siyasal iktidarın sahibi olarak kabul edilen aristokratlar ve dinsel otoritenin taşıyıcısı olarak kabul edilen Kilise arasındaki gerilimler ve ilişkilerdir. XVIII. yüzyıldan itibaren bir yandan eşit ve özgür olarak tanımlanan bireylerin oluşturduğu toplum, pek çok düşünür tarafından otoritenin gerçek kaynağı ve siyasal iktidarın sahibi olarak görülür. XIX. yüzyılda Marx bireylerin eşit ve özgür olduğu yönündeki tespitlerin soyut birer ilkeden ibaret olduğunu öne sürer ve egemen sınıflar ile devlet örgütlenmesi arasındaki bağlara dikkat çeker. Din adamlarının siyasal iktidara ne derecede etki edebileceği konusunda yapılan tartışmalar önceki dönemlerde olduğu gibi XIX. ve XX. yüzyıllarda da yoğun bir şekilde yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini eserlerinde konu alan düşünürler ise kimi zaman kadınların kamusal ve siyasal alandan dışlanmasını (Aristoteles ve Locke örneğinde olduğu gibi) açıkça olumlayarak, kimi zaman da bu dışlama pratiklerini (Olympe de Gouges, Mary Wollstonecraft, Emma Goldman ve Aleksandra Kollontay gibi örneklerde olduğu gibi) kapsamlı bir şekilde eleştirerek toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin siyasal iktidar ile olan ilişkilerini değerlendirmeye almışlardır.

"Siyaset-toplum ilişkisi"ne ilişkin olarak tartışılan konuların üçüncü öbeği, siyasal iktidar ve toplumun bütünü arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğuna dair tartışmaları kapsar. Bu çerçevede ortaya çıkan tartışma başlıklarından biri, siyasal iktidar ve toplumun karşılıklı olarak nasıl sınırlara ve geçiş alanlarına sahip olduğudur. Eski Yunan siyasal düşünüşünde *oikos* (hane/aile) ve *polis* (belirli bir insanlar topluluğu) arasında bir ayrım yapılır ve geçim/hayatta kalmaya ilişkin zorunluluklar alanı olan *oikos* ile yurttaş kategorisine dahil edilen sınırlı sayıda kişinin özgürce etkinlikte bulunabildiği *polis* alanının farklarından söz edilir. Georg Wilhelm Friedrich Hegel ise *Grundlinien der Philosophie des Rechts*'te (1821, *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*) aile, sivil toplum ve devlet olmak üzere üç alandan bahseder ve bunların arasındaki geçişkenlik ve ilişkiselliği inceler.

Yine bu çerçevede gündeme gelen en önemli konulardan bir diğeri siyasal meşruiyettir. Meşruiyet, "toplumun bütününün ya da bir kesiminin bir karara, bir kuruma ya da bir güç sahipliğine rıza göstermesi" olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan meşruiyet, "rıza" ve "hegemonya" kavramlarıyla yakından ilintilidir. Hegemonya terimi, "toplumsal sınıflar ya da gruplar arasındaki, kendiliğinden rızaya dayalı ideolojik üstünlük, denetim ve yönlendirme ilişkileri"ne işaret eder (Yetiş, 2017: 87). Toplum tarafından meşru kabul edilen siyasal iktidar, toplum ile hegemonik bir bağ kurmuştur. Toplumsal ilişkileri ve siyasal iktidarı meşru hale getirenin ne olduğu sorusu, siyasal düşünceler alanının temel sorularındandır. Eskiçağ'dan itibaren siyasal iktidarın varlığını doğrulayanın kaba kuvvet olmadığı ve egemen sınıfın, grubun ya da hükümdarın daha karmaşık temellere dayalı bir rıza mekanizması sonucunda meşru kabul edildiğine dair teoriler geliştirilmiştir (Howard, 2010: xi). Meşruiyet ya da hegemonya ilişkisi iki temel biçimde kurulabilir: Tanrısal/dinsel meşruiyet ve dünyevi meşruiyet. Tanrısal/dinsel meşruiyet, siyasal iktidarın hegemonyasını tanrısal/dinsel bir kaynağa dayandırarak kurmasıdır. Bu meşruiyet ilişkisi dört ayrı şekilde oluşabilir.

İlk biçim, tanrının hükümdar kabul edildiği "teokrasi"dir; bu durumda siyasal iktidarın gerçek sahibi tanrı kabul edilir. Teokrasinin "doğrudan" ve "temsili" olmak üzere iki türü vardır. Doğrudan teokraside, kutsal metinlerde bulunan hukuk kuralları ya da tanrının sözle-

rini doğrudan doğruya aktardıkları varsayılan kâhinler aracılığıyla tanrının verdiğine inanılan emirler uygulanır. İsrailoğulları tarihinin kimi dönemlerinde Tanrı'nın hükümdar kabul edildiği dönemler doğrudan teokrasiye örnek olarak verilebilir. Temsili teokraside ise gerçek hükümdar kabul edilen tanrı adına karar veren veya ondan vahiy aldığını iddia eden bir grup (çoğunlukla rahipler, kimi durumlarda da belirli bir insan topluluğu) iktidarı elinde bulundurur (Assmann, 2002: 299-300). Şiiliğin İmamiye/İsnaaşeriye kolunda ehl-i beyt mensubu imamlar silsilesinin yönetmeye tek yetkili aile olarak kabul edilmesi ise dolaylı teokrasinin örneği olarak değerlendirilebilir. Hükümdarın insan olmasına rağmen tanrı kabul edildiği örnekler de bu çerçevede ele alınabilir. Eski Mısır'da hükümdarların tanrı kabul edilmesi buna bir örnek olarak verilebilir.

İkinci tanrısal meşruiyet biçimi, dünyevi yöneticinin tanrısal bir yönetme yetkisi aldığı biçimdir. Tunç Çağı'nda Çin'de hükümdarların Gök'ten devraldığına inanılan yönetme yetkisi (*tiānmìng*), İslam öncesi İran uygarlıklarında hükümdarların sahip olduğuna inanılan *khavarenah*, İslam öncesi Türk toplumlarında hükümdar ve ailesinin sahip olduğuna inanılan *kut*, Moğol hükümdarların sahip olduğu düşünülen *kesig*, Mançu hükümdar ailesinin yönetme yetkisi olan *kesi*, tanrısal/kozmik varlıklardan geldiği varsayılan yönetme yetkisine verilen isimlerdir. Bu türden bir meşrulaştırma yöntemine çoğunlukla ruhban sınıfının güçlü olmadığı toplumlar içinde rastlanmaktadır.

Tanrısal meşruiyet biçimlerinin üçüncüsünde, dünyevi yöneticinin yönetme yetkisini ruhban sınıfından (çoğu zaman ruhban hiyerarşisinin en üst kademesinde yer alan kişiden) aldığı kabul edilir. Papalığın siyasal iktidar karşısında güç kazandığı dönemde Batı Avrupa'da siyasal düşünce geleneklerinde savunulan meşruiyet türü bu başlık altında incelenebilir.

Dördüncü olarak ise tanrısal nitelik taşıyan yönetme yetkisinin halkın tamamı ya da bir kısmı tarafından aktarıldığı varsayılan meşruiyet/hegemonya biçimlerinden söz etmek mümkündür. Roma ve Bizans siyasal düşünce geleneklerinde olduğu gibi XVI.-XVII. yüzyıl skolastik düşünce yorumlarında (örneğin Francisco de Vitoria ve Francisco Suárez'in eserlerinde) bu tür bir yönetme yetkisinden bahsedildiği gö-

rülür. Pek çok Sünni fıkıh (İslam hukuku) uzmanı hilafet makamının varlığını Allah'ın iradesiyle açıklamakla birlikte hilafetin meşruiyet temelini İslam ümmetinin ileri gelenlerinin "biat"ına dayandırmışlardır; dolayısıyla Sünni hilafet teorilerinin önemli bir kısmının bu kategoride değerlendirilmesi mümkündür.

Bu sayılan tanrısal/dinsel nitelikte meşruiyet/hegemonya türlerinin yanında dünyevi referanslara dayanan meşruiyet biçimleri bulunur; dünyevi meşruiyetin temel biçimi halk egemenliğidir. Halk egemenliği anlayışında yönetme yetkisinin tanrısal referanslara başvurulmaksızın halkın tamamı ya da bir kısmı tarafından belirli bir kişi ya da topluluğa aktarıldığı varsayılır.

Siyaset-toplum ilişkileri konusunda yapılan tartışmalarda, insanların kurumsal bir otoriteye neden ihtiyaç duydukları sorusuna yanıt aranır. Kimi düşünürler insanların siyasal kurumlara ihtiyaçları olmadığını belirtirler, kimileri de Tanrı'nın isteği ya da insanların güvenlik arayışı gibi nedenlerle toplumun siyasete ihtiyaç duyduğunu öne sürerler. İnsan doğası ve siyaset arasındaki ilişkiye dair teoriler de bu noktada ortaya çıkar. İnsanların doğaları gereği iyi oldukları ya da iyiye yöneldiklerini savunan Mèngzǐ (Mencius) ya da Ortaçağ Avrupasında skolastik düşünürler iyi ve mutlu yaşama yönelişi kolaylaştıran bir yönetimi savunurlar. Hán Fēi gibi kimi düşünürler ise insanın doğası gereği kötü ve/veya günahkâr olduğu önkabulünden yola çıkarak onlar üzerinde uygulanacak olan yönetimin kötülük potansiyelini dizginleyecek sertlikte olması gerektiğini savunurlar. Kimi durumlarda düşünürler insanın iyiye yönelmesinin mümkün olmadığını düşündükleri için ahlaki ya da dinsel açıdan nötr siyasal çözümlere açıktırlar; Aziz Augustinus'a ve Martin Luther'e göre insanların çoğunluğu günahkâr olduğu ve günahkâr kalacakları için devletin inançlı ya da inançsız kişiler tarafından yönetilmesinin belirleyici bir önemi yoktur. Marshall Sahlins (2008), Thukydides'ten Hobbes'a ve John Adams'a uzanan bir dizi örnek üzerinden "Batılı" olarak adlandırılan düşünürlerin önemli bir kısmının insan doğasını kötü olarak nitelediğini tespit eder.

İnsanın aklı ve arzuları-tutkuları arasındaki ilişkiler de siyaset-toplum ilişkileri konusunda incelenen konular arasındadır. XV. yüzyıl İslam düşünürü Celaleddin Devvani, *Ahlak-ı Celali* adlı kitabında insan-

ların melekler ile hayvanlar arasında bir konumda olduklarını belirtir. İnsanlar bir yandan melekler gibi akıl sahibi, diğer yandan da hayvanlar gibi şehvet ve gazap sahibidirler. Melekler ve hayvanlardan farklı olarak insanların seçme özgürlükleri vardır, aklı şehvet ve gazaba üstün kılabilecekleri gibi, şehvet ve gazaba kapılmaları da mümkündür (Sıddıkî, 1997: 439). XVII. yüzyıl düşünürlerinden Baruch Spinoza ise ölümünden sonra yayımlanan *Tractatus Theologico-Politicus*'ta (1677, *Teolojik-Politik İnceleme*) insanların duygu ve akıl sahibi varlıklar olduğunu belirtir, onların "güvenlik içinde ve elden geldiğince iyi yaşamak için" birlikte hareket etmek zorunda kaldıklarını, bunu yaparken de başkalarına zarar verebilecek herhangi bir şey önerdiği ölçüde "iştah"larını dizginlediklerini yazar (Spinoza, [1677] 2014: 304). Gilles Deleuze ve Félix Guattari gibi düşünürler ise XX. yüzyılda "arzu" kavramının siyaset incelemelerine dahil edilmesinde etkili olmuşlardır.

Toplum ve siyasal kurumlar ilişkileri kategorisi içinde incelenebilecek olan son konu ise siyasal iktidara karşı direniştir. Toplumsal uzlaşı ve çatışma ihtimali üzerine çok sayıda düşünce geliştirilmiştir. Kötü, meşru olmayan yönetimlere karşı direnişin mümkün olup olmadığı, eğer mümkünse nasıl bir niteliğe sahip olması gerektiğine dair çok sayıda tartışma yapılmıştır. Wolin'in de belirttiği gibi ([1960] 2004: 9), siyasal teorisyenler düzensiz ve sürekli devrim halinde bir toplumu savunmazlar; uygar yaşamı mümkün kılan, barışçıl bir duruma ulaşılmasını hedeflerler. Ancak meşruiyetini kaybetmiş ya da belirli toplumsal sınıfların çıkarlarını tehdit eder hale gelmiş olan yönetici ve rejimlere karşı çeşitli direniş biçimlerinin mümkün olduğunu savunan çok sayıda siyasal düşünce metni mevcuttur. İbn Sina *eş-Şifa*'nın "Metafizik" kısmında, yöneticilik için gerekli özelliklere sahip olmayan, bu özellikleri yitiren, güç ya da zenginlikle kendini halife ilan eden yöneticilere karşı isyanı haklı görür ve şehir halkının böyle durumlarda isyana destek vermesi gerektiğini belirtir (İbn Sina, 2005: §935). Salisbury'li John'dan Aquinum'lu Thomas'a, Juan de Mariana'dan Locke'a kadar çok sayıda düşünür zorba haline gelen yöneticilere isyan etmenin ya da direnmenin mümkün olduğunu belirtmişlerdir, ancak her bir düşünürün isyanın haklı nedenleri ve kabul edilebilir isyan şekilleri konusunda görüşleri farklılaşmıştır. Sonraki dönemlerde ise devrim ve "sivil itaatsizlik" gibi konularda çok sayıda tartışma yapılmıştır.

3. Siyasal Ontoloji

"Siyasal kurumlar" ve "siyaset-toplum ilişkileri"nden sonra siyasal düşünüşün üçüncü temel konu öbeği olarak siyaset ve doğa arasındaki ilişkilerden söz edilebilir. Bu konu öbeğine, "siyasal olanın ontolojisi" adını vermek mümkündür. Ontoloji, varlığı konu alan felsefe dalıdır; siyasal ontoloji ise siyasal alanın genel olarak varlık içinde nasıl konumlandırılabileceği sorusuna yanıt arar. Varlık içinde siyasal alan ile siyasal olmayan, "siyasal"ın dışında kalan alan arasındaki sınırların ve ilişkilerin ne olduğuna dair sorular, siyasal ontoloji çerçevesinde sorulmuş sorulardır. Daha genel bir çerçeveden bakıldığında, tanrısal alan, doğa ve insani alan arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğuna dair sorulara verilen yanıtlar ve siyasetin bu üç alanla nasıl ilişkilendirildiğine dair yaklaşımlar siyasal ontolojinin konusudur.

İnsan-doğa ilişkilerinin nasıl geliştiği üzerine düşünen yazarlar, siyasal ontoloji üzerine tartışmalara katkı yaparlar. Aristoteles'ten Marx'a pek çok düşünür insanların doğa ile nasıl bir ilişki geliştirdiğini ve bu ilişkinin gelişim sürecinde toplumun ve siyasetin nasıl bir konuma sahip olduğu üzerine çok sayıda inceleme yapmışlardır. Siyasal ontoloji, siyaset tanımı ile yakından ilintilidir. Yunanca *politika* terimi, Eski Yunan kent siyasal yapılanmalarını niteleyen *polis* kelimesinden türemiştir, "*polis* ile ilişkili işler" anlamına gelir. Burada *polis*'ten anlaşılan dar anlamda "kent" değildir, belirli bir toplumsallaşma düzeyine gelmiş ve birlikte etkinlikler yapan bir insan topluluğu ve bu topluluğun etkinlik alanını içeren mekândır. Eski Yunanlar için *polis*, *physis*'ten (doğa) kopmuş, farklılaşmış, bağımsızlaşmış bir alan ve topluluktu. Dolayısıyla Eski Yunan uygarlığında yaygın olan politika tanımının temelinde insanların toplumsallaşarak doğal yaşamdan uzaklaşması bulunuyordu. Başka dönem ve uygarlıklarda da insanın doğadan ne derecede ve nasıl farklılaştığı, toplumsal/siyasal yaşamın hangi derecede doğada temellendiği ve hangi derecede doğadan farklılaştığı yönündeki sorulara yanıt aranmıştır. Siyasetin kökeni ile ilişkili tartışmalar da çoğunlukla doğa-insan ilişkileri konusuyla bağlantılı olarak geliştirilmiştir. Aristoteles insanların doğaları gereği politik varlıklar olduğunu söyler (*Politika*, 1253a) ve *polis* alanı ile *physis* (doğa) alanı arasında mutlak bir ayrım yapmaz. Bu görüşün karşısında ise Sofistlerin ya da Epikouros gibi düşünürlerin

Eskiçağ'dan itibaren savunduğu, doğada yaşayan insanların bir uzlaşma ve karar sonucunda doğadan ayrı bir alan oluşturarak *polis*'ler oluşturduğuna dair tezler yer alır (Goyard-Fabre, 1996: 15). İnsan yaşamının iktidara boyun eğmediği bir dönem arayışındaki filozoflar "doğa durumu" hipotezini ortaya atmışlardır. Doğa durumu kimi düşünürler tarafından savaşçıl, kimileri tarafından da barışçıl bir dönem olarak tanımlanır.

Siyasal ontoloji incelemelerinde hayvanlar ve insanlar arasındaki farkın ne olduğu gündeme gelir. Aristoteles hayvanların topluluklar oluşturduğunu belirtir. Ancak ona göre hayvan toplulukları "politik" topluluklar değildir; hayvanlar insanlardan farklı olarak *logos*'a (söz ve düşünce) dayalı topluluklar kurmazlar (*Politika*, 1253a). Simone Goyard-Fabre, bu çerçeveyi genişleterek hayvan toplulukları ve hayvanlara özgü "iktidar" biçimleri ile insan toplulukları arasında bir ayrım yapar. Arıların "kraliçesi", insanların anladığı anlamda bir hükümdar değildir; hayvanlar a-politiktirler. İnsanlar tıpkı diğer canlılar gibi doğanın verdiği eğilimlere tâbi olsalar da hayvanlardan farklı olarak doğal eğilimlerini değiştirme kapasitesine sahiptirler. Bu, doğal yaşam ile sınırlı kalmadıkları ve doğal varlıklarına "kültür"ü ekleyebildikleri anlamına gelir; bu anlamda siyaset doğal değil, kültürel bir fenomendir (Goyard-Fabre, 1996: 9-10).

Meşruiyet ve yasa-uygulama ilişkilerine dair konular da siyasal ontoloji içinde tartışmaya açılır. Doğal varoluş koşullarını değiştirmeyeceğini düşünen, yöneten-yönetilen ilişkisinin olmadığı ya da karar alıcı bir siyasal iktidarın topluluğun geri kalanından ayrışmadığı "bölünmemiş" insan toplulukları yasalarını topluluğun dışında kalan bir odağa atfederler. Yasa böylece tanrısal ya da doğaüstü kaynaklı kabul edilir; uygulama ise toplumun kendisinde tutulur. İnsanların doğayı dönüştürerek toplumsal-insani alanlarını genişletmelerine paralel olarak insanlar arası bağlar karmaşıklaşır ve dünyevi nitelik taşıyan siyasal iktidar toplumun geri kalanından ayrışır ve tanrısal ya da doğaüstü kökenli olduğu kabul edilen bir yasayı uygulamaya başlar. Bu gelişme sürecinde ortaya çıkan siyasal düşünce geleneklerinde de dünyevi iktidar ve doğal ya da tanrısal yasa arasındaki ilişkilerin uyum ya da gerilimi sıkça işlenen konular arasında yer alır. Eski Mısır'da *ma'at*, eski Hint toplumların-

da *dharma*, Bizans İmparatorluğu'nda *taksis*, İslam toplumlarında ise *adalet* kavramlarının bir yandan tanrısal-doğal-kozmik işleyiş yasalarını, diğer yandan da bu yasalara uygun olarak dünyevi hükümdar tarafından ihdas edilmesi beklenen, *kosmos* ile uyumlu dünyevi-toplumsal düzeni belirtmek için kullanılmaları Eskiçağ ve Ortaçağ'da sıklıkla görülen bir ontolojik anlayışın siyasal düşüncedeki izdüşümüdür.

Plotinos başta olmak üzere Yeni Platoncu düşünürlerin geliştirdiği, Farabi'nin el-*Medinetü'l-Fazıla*'sında (*Erdemli Şehir*) ve Aquinum'lu Thomas'ın siyaset ve hukuk teorisinde de belirgin bir şekilde karşımıza çıkan ontolojik yaklaşım bir hiyerarşik evren tasavvuru üzerine kuruludur; bu tasavvurda doğaüstü alan, doğa alanı ve toplumsal alan hiyerarşik bir düzen içinde yer alan ve birbirlerini tamamlayarak bir bütün oluşturan ontolojik alanlardır; siyaset de bu ontolojik hiyerarşide yer alır ve ideal olarak, doğaüstü alan ile doğal alanın paylaştığı akıl kanunlarına göre düzenlenir. Aydınlanma Çağı ile birlikte özellikle René Descartes'ı izleyen düşünürlerin doğayı tanrısal ve insani alandan farklı bir ontik alan olarak kavramaları ve insanı doğaya görece dışsal bir varlık olarak yeniden düşünmeleri (Gillespie, 2008: 17), bu alanlar arasındaki ilişkilerin de yeniden gözden geçirilmesine ve siyasetin de doğadan ve tanrısal alandan farklı bir varlığa sahip olduğunun düşünülmesine temel oluşturur. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle beraber sömürü ilişkileri de karmaşıklaşıp soyut hale gelir, bu süreçte ortaya çıkan toplumsal mücadelelere (bir yandan ruhbana karşı aristokrasinin mücadelesi, diğer yandan burjuvazi, aristokrasi ve mülksüz ya da küçük mülk sahibi sınıflar arasındaki mücadelelere) yasa yapma otoritesinin insan topluluğunun elinde olduğuna dair fikirlerin yerleşiklik kazanmasına zemin hazırlar. Siyasal ontoloji bir defa daha gündeme gelir ve doğaüstü-doğal-insani alanlar arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanır. Örneğin toplumsal sözleşme teorisyenlerinin önemli bir kısmı siyasal süreci doğa ve insanlar arasındaki ilişkilenmeyi dikkate alarak okur ve tanrısal/doğaüstü alanı siyaset ile ilişkili olmaktan çıkarırlar.

Siyasal ontoloji XIX. ve XX. yüzyılda da çeşitli vesilelerle gündeme gelmiştir. Bu dönemde siyasetin ve toplumun ontolojisine dair açılımlar geliştiren düşünürlerin arasında Marx da bulunur. Marx, 1844 *Ekonomik-Politik Elyazmaları*'nda insanın doğanın bir parçası olduğunu,

ancak zaman içinde emeğiyle onu dönüştürdüğünü ve doğadan farklılaşan bir insani-toplumsal alanı ortaya çıkardığını öne sürer. Marx'ın bu eserinden ve *Kapital* gibi daha geç dönem eserlerinden yola çıkan György Lukács insanların bir yandan doğadan ayrışıp diğer yandan doğal-biyolojik özelliklerini koruyarak toplumsal varlık alanını yaratma sürecini serimlediği *Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins* (*Toplumsal Varlığın Ontolojisine Doğru*) başlıklı kitabında emek, yeniden üretim, ideoloji ve yabancılaşma kavramlarını merkeze alarak bir tahlil yapar. Gülnur Acar-Savran bu çerçeveden hareketle Marx'ın kullandığı bütün soyutlamaların ontolojik bir çerçevede belirlenmiş olduğunu söyler. Bu, Marx, "toplumsal bütünü tahlil ederken [...] bütün kategorilerini insanın doğa ile ilişkisiyle, yani üretimiyle (dolaylı da olsa) bağlantısı içinde" oluşturmuştur (Acar-Savran, 2006: 97-98). Acar-Savran'a göre toplum, hukuk ve siyasal iktidar gibi kavramlar da bu ontolojik çerçevede incelenebilir (örn. bkz. Acar-Savran, [1987] 2013).

Hannah Arendt *The Human Condition*'da (*İnsanlık Durumu*) insan-doğa ilişkileri konusuna yeni bir açılım getirir. Ona göre bir yandan insanın yaptığı dünya, insan varlığını yalın hayvani yaşamdan ayrıştırır; diğer yandan da insan, yaşam yoluyla bütün canlı organizmalarla ilişkisini sürdürür (Arendt, [1958] 2016: 29). Arendt'e göre insanı gerçek anlamda insan yapan sadece hayatta kalmasını sağlayan emek (*labor*) faaliyetleri ya da kendisine daha rahat bir yaşam alanı yaratmak için aletler kullanarak doğayı dönüştürmek suretiyle yaptığı iş (*work*) faaliyetleri değildir. İnsanın esas ayırıcı etkinlik alanı akıl ve sözleriyle yarattığı benzersiz etkinliklerden oluşan ve politika ile iktidara da temel oluşturan eylem (*action*) alanıdır (Arendt, [1958] 2016: 35).

XX. yüzyılın ikinci yarısında doğa-toplum ilişkileri konusuna, dolayısıyla siyasal ontoloji alanına katkı yapan düşünürler arasında ekolojist yazarlardan da bahsedilebilir. Ekolojist siyasal düşüncede insanların temelde doğal varlıklar oldukları hatırlatılır ve doğal alanı dönüştürüp onun üzerine tahakküm kurma sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan sorunlu niteliklere dikkat çekilir. André Gorz, 1975 tarihli *Ecologie politique* (*Siyasal Ekoloji*) kitabında insanların doğa üzerine bütünsel bir tahakküm kurmalarının, aynı zamanda insanların tahakküm tekniklerine tâbi hale gelmeleri anlamına geldiğini hatırlatır. Murray Bookchin

çok sayıda yazısında ve kitabında "toplumsal ekoloji" olarak adlandırdığı yaklaşımı geliştirir, ekoloji merkezli bir siyasal düşünce ve dönüşüm perspektifi ortaya koyar. Joel Kovel, *The Enemy of Nature* (2002, *Doğanın Düşmanı*) başlıklı kitabında insanın doğanın ayrılmaz bir parçası olduğunu hatırlatarak siyasal düşüncesini geliştirir.

Siyasal incelemelerde insan merkezciliği reddeden teorisyenler, insan dışında canlıları ve canlı olmayan varlıkları da siyasal düşünüşün bir konusu haline getirirler. Peter Singer *Animal Liberation* (1975, *Hayvan Özgürleşmesi*) kitabıyla Jeremy Bentham başta olmak üzere çok sayıda siyaset filozofunun ortaya attığı "herkesin iyiliği" yaklaşımının sadece insanlar için değil, hayvanlar için de geçerli olduğunu söyler ve hayvanlara karşı (insanlardan farklı bir türden oldukları için) yapılan ayrımcılığı, başka bir deyişle "türcülüğü" yoğun bir şekilde eleştirir (Singer, [1975] 2005). Sue Donaldson ve Will Kymlicka ise *Zoopolis* başlıklı 2011 yılında yayımlanan kitaplarında hayvan hakları konusunun bir ahlak teorisi konusu olmadığını, siyaset teorisi konusu olduğunu savunurlar (Donaldson & Kymlicka, [2011] 2016).

C. Siyasal Düşünüş ve Siyasal Düşünceler Tarihi: Ayrımlar ve İşlevler

Sistemli ya da sistemsiz şekillerde karşımıza çıkan, devlet kurumlarından insan-doğa ilişkilerine uzanan çok geniş bir yelpazeye yayılan konuların incelendiği siyasal düşünüş ile bir akademik disiplin olan siyasal düşünceler tarihi arasında kimi durumlarda bir ayrım yapılmamaktadır. Bu bölümde bu ayrımın temel noktalarına değinilecek ve bir yandan siyasal düşünüşün, diğer yandan da siyasal düşünceler tarihinin işlevlerinin neler olduğuna ilişkin tartışmalar yapılacaktır.

1. Siyasal Düşünce Alanı ve Siyasal Düşünceler Tarihi Disiplinini Ayırmak

Eskiçağ'dan itibaren siyaset felsefesi ve siyasal ilahiyat metinlerinin yazarları, yaşadıkları dönemden önce ya da kendi dönemlerinde yazılmış olan başka metinlere sıklıkla referans verirler. Eski Yunan siyaset felsefesinin günümüze ulaşmayan pek çok metninin varlığı Aristoteles'in *Politika*'sında bu metinlere yaptığı referanslar sayesinde bilinir. Hint

nasihatname yazarı Kauṭilya da *Arthaśāstra* adlı eserinde önceki dönemlerde yönetim üzerine yazılmış olan (ve günümüze kadar ulaşamamış olan) pek çok metne atıf yapar. Buna karşılık, siyasal düşüncelerin bilimsel bir incelemeye tâbi tutulması ancak XIX. yüzyılda mümkün olmuştur (Stelling-Michaud, 1964: 169-170). Temel araştırma yerine edebi ustalığa ve yoruma değer veren tarihyazımı yaklaşımları da yine XIX. yüzyılda ortadan kalkmış ve yerini bilimsel tarihçiliğe bırakmıştır (Berktay, [2003] 2015: 15).

Siyasal düşünceler tarihçiliğinin bilimsel bir faaliyet olması, tarihçinin inceleme nesnesi ile arasına belirli bir eleştirel mesafe koyması anlamına gelir. Ancak bu mesafe pek çok durumda ortadan kalkmıştır. Pocock'a göre siyasal düşünce tarihçileri ikili bir etkinlik yürütürler: Geçmişin siyasal düşüncesini bir yandan tarihsel açıdan, diğer yandan da felsefi açıdan yeniden inşa ederler. Başka bir deyişle, siyasal düşünce tarihi, felsefe haline gelme eğilimindedir (Pocock, 1962: 187). Pek çok düşünce tarihçisi aynı zamanda siyaset teorisyenidir. Siyasal düşünceler tarihini yazan bir araştırmacı geçmişteki düşünürlerin eserlerini seçerken, onları birbiriyle bağlantılandırıp bu bağlantılar üzerine yorumlar yaparken kaçınılmaz olarak kendi kavram setlerini kullanır; kimi durumlarda ise eserleri ve incelediği yazarların argümanlarını doğruluk/yanlışlık kriterlerine göre yargılar ve bütün bu yorumlarından yola çıkarak kendi normatif siyasal düşüncelerini de ortaya koyar. Leo Strauss'un yaptığı bir siyasal düşünce tarihi incelemesi ile onun siyasal düşünceler alanına, siyaset felsefesine katkılarını birbirinden ayırmak imkânsızdır.

Düşünce tarihi üzerine eserler kaleme alan yazarların bir kısmı tarihi kendi düşüncelerini temellendirmek için kullanılabilecek bir alan olarak görüp "felsefi tarih" çalışmaları yapmaya devam etmişlerdir. Oysa, Berktay'ın da belirttiği gibi, "geçmişi kendi amaçlarımız için kullanmak (geçmişe ilişkin mitos yaratmak), ne denli soylu bir amaç için yapılırsa yapılsın, geçmişten öğrenmeyi ve böylece bugüne ve kendimize ilişkin bilgimizi genişletip değerlendirmeyi engelleyen bir şeydir" (Berktay, [2003] 2015: 19). Pocock, tarihçi ile filozof arasında bir ayrım, bir işbölümü olması gerektiğinin altını çizer. Ona göre düşünce tarihçisi siyaset hakkında düşünen insanları, kayda geçmiş düşünce faaliyetleri üzerinden, tarihsel yeniden inşa (*reconstruction*) yöntemi ile inceler,

böylece onların yaşayışını ve sergiledikleri davranışların (düşünce faaliyetinin) neden bu şekilde oluştuğunu aydınlatır. Pocock'a göre düşünce tarihçisi deneyim ve düşünce arasındaki ilişkiyle ilgilenir, ancak düşünce *etkinliğini* ele almayı bir kenara bırakıp düşüncenin *kendisini* incelediği ve bu incelemeyi düşüncenin doğruluğu ya da yanlışlığı üzerinden yargılarda bulunarak yaptığı ölçüde bir filozof, bir teorisyen rolüne bürünür. Pocock'a göre tarihçilerin bu eğilimden kaçınmaları gerekir; felsefi düşünme etkinliği bir şeydir, felsefe tarihçisinin etkinliği başka bir şey (Pocock, 1962: 190). Christopher Hill da benzer bir görüş öne sürer: Ona göre düşüncelerin felsefi gerçekliği ya da hakikat değeri hakkında yargılarda bulunmak herkesin tercihi olabilir, ancak bu, tarihçinin amaçları arasında yer alamaz (Hill, [1972] 2013: 22).

Michael C. Lemon düşünce tarihçisinin filozoftan farklı olarak bir düşünürün zihninde olup bitenleri söylediklerinden yola çıkarak yakalamaya çalıştığını söyler, onun amacı bir kişinin söylediklerinin doğruluğu, tutarlılığı ya da yeterliliği hakkında yargılarda bulunmak değildir; bazı düşünürlerin düşüncelerinin diğerlerininkilere kıyasla neden daha yeterli ya da daha yetersiz olduğunu belirtmek de düşünce tarihçilerinin faaliyet alanına girmez (Lemon, 1995: 186-188).

2. Siyasal Düşünceye Neden İhtiyaç Duyulur?

Siyasal düşünceye neden ihtiyaç duyulduğuna dair bir sorunun sorulması anlamlı mıdır? İnsan eylemlerinde pratik ve düşünce ayrılmayacak şekilde iç içe geçmiştir; insanlar etkinlikte bulunurken eylemleri üzerine düşünceler geliştirirler; varlıklarını ve eylemlerini adlandırır ve anlamlandırırlar. Siyaset de bir insani etkinlik olduğundan siyasal düşünce ile eylemin birbirinden ayrılması mümkün değildir. Dolayısıyla siyaset var oldukça, insanlar da kendi eylemleri ve varoluşlarını anlamlandıran canlılar oldukça siyasal düşünüş de var olacaktır. Johann Wolfgang von Goethe'nin *Faust*'unun en çok alıntılanan pasajlarından birinde Mephistopheles Faust'a şu sözleri söyler: "Teori gridir dostum, / Yaşamın altın ağacı ise yeşil" (*Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, / Und grün des Lebens goldner Baum*). Bu dizeler çoğunlukla pratiğin teoriye olan üstünlüğüne dikkat çekmek için kullanılır: Teorinin statik, pratiğin ise dinamik olduğu, sürekli değişen pratik karşısında teorilerin

yetersiz kaldığı sıklıkla tekrarlanır. Oysa insan yaşamı söz konusu olduğunda düşünceler ve teoriler "yaşamın altın ağacı"nın ayrılmaz parçalarıdır. Düşünceler yaşamın dışında bir gri alanda değil, yaşamın içinde şekillenir ve yaşamın diğer unsurları tarafından şekillendirilir ve onlarla birlikte dönüşüme uğrarlar. Vladimir İlyiç Lenin de Nisan 1917'de kaleme aldığı "Taktik Üzerine Mektuplar"ında bu dizeleri alıntılarken teorinin önemini pratik karşısında değersizleştirme amacını taşımaz; onun belirtmek istediği, teorilerin pratikten kopuk bir şekilde değerlendirilmemesi, zaman ve mekânda sabit kurallar olarak anlaşılmaması gerektiğidir.

Siyasal yaşam ile organik bağlarla bağlı olan siyasal düşünüşün işlevleri nelerdir? Siyasal düşünüş var olan siyasal kurumların, siyasal hayatın ve toplum-siyaset ilişkilerinin anlamlandırılmasını sağlar. Marx'ın hayatının sonlarına doğru Adolph Wagner üzerine yazdığı yorumlarda belirttiği gibi, insanlar etkinlikleri ve ilişkileri tekrarlandıkça bu etkinlikleri ve ilişkileri adlandırırlar, var olan pratiklerine dair kavramlar üretirler ve bu kavramları kullanarak içinde bulundukları gerçekliğe dair bir bakış (teori) ve düşünceler geliştirirler (Marx, 2017: 623-624). Siyasal düşünceler de siyasal hayat ve kurumların işleyişini anlamayı ve anlamlandırmayı sağlar. Siyasal düşünce, elbette basit bir algılama/anlamlandırma pratiğinden ibaret değildir. İnsanlar gerçekliği anlamlandırırken onu pasif bir şekilde idrak etmekle yetinmezler, aynı zamanda onunla yeni ilişkilenme biçimleri geliştirir, onun çeşitli unsurlarına tepkiler verirler. Siyasal hayat ve kurumları, siyasal pratiği anlamlandırmak da aynı zamanda siyasal gerçeklikle yeni ilişkilenme biçimleri geliştirmek, siyasal alana müdahalelerde bulunmak, ona tepkiler vermek anlamına gelir. Düşünce ve pratik, insani etkinliğin, diyalektik olarak birbirlerini harekete geçiren ve birbirlerini var eden uğraklarıdırlar.

Aristoteles'in eserlerinden kaynaklanan, XX. yüzyılda ise Hannah Arendt'in geliştirdiği siyaset teorisi yaklaşımında siyaset, söz ve akıl arasında yoğun bir ilişki kurulur ve bu yolla siyasal düşünce / siyaset teorisinin insan etkinlikleri içindeki temel önemine dikkat çekilir. Aristoteles insanı bir yandan "doğası gereği politik canlı/hayvan" olarak tanımlarken, diğer yandan da onun *logos* (konuşma-akıl) sahibi bir canlı olarak da nitelediğini hatırlatır. Ona göre insanın temel ayırıcı özelliği

topluluk içinde yaşaması değildir, *polis* içinde yaşamasıdır; *polis* ise akıllı varlıkların birbirleriyle konuşarak ve birlikte eyleyerek oluşturduğu ve sürdürdüğü spesifik bir topluluktur. Arendt'e göre gerçek politika, yalnızca insanlara özgü bir alan olan eylem alanında ortaya çıkar, bireylerin kendi benzersizliklerini ve herkesi ilgilendiren konular için başkalarıyla beraber eylemde bulunmalarıyla tanımlanır (Arendt, [1958] 2016: 35-36). Dolayısıyla Arendt'e göre politik düşünme ve eylem etkinlikleri birbirlerine ayrılmaz şekilde bağlıdır. Berktay Arendt'in perspektifini temel alarak siyaset teorisinin önemine dikkat çeker ve siyasal teorinin en önemli görevlerinden birinin, "insanların dünyayı ve kendilerini nasıl anladıklarını anlamak" olduğunu belirtir; dolayısıyla "siyasal bir teorinin değeri, doğrulanabilir öngörülerde (tahminlerde) bulunmasından çok, siyasal yaşama anlamlı bir şekilde bilgi sağlamasında yatar" (Berktay, 2010: 24).

3. Siyasal Düşünceler Tarihine Neden İhtiyaç Duyulur?

Bu noktada, bu bölümün temelinde yer alan son soruya geçilebilir: "Siyasal düşünceler tarihine neden ihtiyaç duyulur?" Bu soruya bir dizi yanıt vermek mümkündür. Her şeyden önce, bir konuyu tarihselleştirmek, onu ilişkisel bir konuma yerleştirmek anlamına gelir. Bir siyasal düşüncenin tarihselleştirilmesi, onun kendinden önce ya da sonra gelen, kimi durumlarda da onunla aynı zamanlarda ortaya çıkan başka siyasal düşüncelerle, siyasal olaylarla, toplumsal-iktisadi dönüşüm süreçleriyle ilişkili olarak incelenmesidir. Tarihsel tahlil siyasal fikirlerin, dolayısıyla diyalektik bir şekilde onlarla beraber ortaya çıkan siyasal yaşamın, toplumsal ilişkilerin ve dinamiklerin tarihsel bir süreçte oluştuğunu gösterir. Bir konuyu tarihsel gelişimi içinde incelemek, onu doğal/doğaüstü (başka bir deyişle, eleştiriye kapalı) bir konu olmaktan çıkarıp insani/toplumsal ve eleştiriye açık bir konu haline getirmeyi mümkün kılar. Eşitlik, adalet, özgürlük gibi güncelliğini koruyan kavramların ya da siyaset-din ilişkisi gibi konular üzerine yapılan tartışmaların hangi tarihsel koşulların sonucunda bugünkü halini aldığını görmeyi sağlar.

Genel olarak insani etkinlik alanı, özel olarak da siyasal etkinlik üzerine düşünmek, bir yandan onun karmaşık niteliğine kavramsallaştırma yoluyla nüfuz etmeyi sağlarken, diğer yandan onun hakkında kısıtlı bir

bilgi üzerinden anlamlandırma çabasına girmek anlamına gelir. İnsani etkinlik alanlarının diğer kısımlarında olduğu gibi siyasal etkinlik alanında da mutlak olanın bütünsel bilgisine ulaşma olanağı yoktur. Siyasal düşünceler, siyasal pratiği belirli koşullar altında anlamlandırmayı sağlar. Siyasal etkinliği anlamlandırmayı ve ona müdahale etmeyi mümkün olan kavramlar, aynı zamanda toplumsal-iktisadi-siyasal bağlam içinde belirlenmiş olan kavramlardır ve çoğu zaman toplumsal-siyasal gerçekliğin bütününü ya da bir kısmını meşrulaştırıcı bir özelliğe sahiptirler. Siyasal düşüncelerin tarihselleştirilmesi, onların eleştiriye açık hale getirilmesi anlamına gelir; ancak gerçek anlamda tarihsel ve eleştirel bir perspektifin benimsenmesi için, bu kitabın giriş kısmında da belirtildiği gibi, tarihçinin inceleme alanı ile birlikte kendisinin sosyal gerçeklik ile ilişkilenme biçimlerini sorgulayıp eleştiriye açtığı bir eleştirel metodoloji üzerinde düşünmesi gerekir.

Siyasal düşünceler tarihi üzerine çalışma yapmak, yalnızca geçmişin düşüncelerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bir etkinlik değildir; bu etkinlik şimdiki zamanı anlamakla ilgili bir boyutu vardır. William Woodruff'un genel olarak tarih için söyledikleri, özel olarak siyasal düşünceler tarihi için de doğrudur: Şimdiki zaman, ancak geçmişe bakış yoluyla görülebilir, geçmişin belirli bir ölçüde bilgisi olmaksızın şimdiki zaman anlaşılamaz (Woodruff, 2002: 4). Ellen Meiksins Wood'un deyişiyle, "bir teoriyi tarihsel olarak kavramak, kendi tarihsel durumumuza eleştirel bir mesafeden, başka zamanların ve başka düşüncelerin görüş açılarından, bakmamızı sağlar" (Wood, [2008] 2009: 27), siyasal düşünceler tarihi de bu tarihsel kavrayışın temellerini sunan bir disiplindir. John Dunn siyaset teorisi tarihine ilişkin kaleme aldığı bir makalede, siyaset teorisi metinlerinin günümüzde, bizim için (ve gelecek kuşaklar için) anlamının ne olduğunun araştırılmasının, siyasal düşünce tarihçilerinin temel uğraşları arasında bulunduğunu belirtir (Dunn, 1996: 25). Ona göre Platon, Aristoteles, Hobbes ya da Jean-Jacques Rousseau'nun eserlerinin incelenmesi, güncel sorunların ve imkânların kavranması için araçlar sunar, güncel politikayı anlaşılabilir kılar (Dunn, 1996: 27, 32). Bununla birlikte, Dunn makalesinde siyasal düşünceler tarihi metinlerinin bağlamsal bir incelemeye tâbi tutulmasının da önemine dikkat çeker.

Siyasal düşünceler tarihi, geçmiş ve şimdiki zamanla ilgili olduğu kadar, gelecek zaman-şimdiki zaman ve geçmiş arasındaki ilişkilerin de eleştirel bir şekilde kurulmasına katkıda bulunan bir disiplindir. Siyasal düşüncenin siyasal gerçekliği meşrulaştırıcı özelliklerinin yanında, onu değiştirmeye ya da kapsamlı bir dönüşüme uğratmayı mümkün kılan özellikleri de bulunur. Kimi siyasal düşünce metinlerinde ortaya atılan kavramlar siyasal kurumların ve onlarla beraber varlığını sürdüren toplumsal ilişkilerin kısmi ya da bütünsel bir eleştirisini ortaya koyar. Siyasal-toplumsal bir eleştiri ve dönüşüm perspektifi ortaya koymanın en yaygın yollarından biri ütopya literatürüdür; ütopyalarla ideal toplum ve siyasal iktidar biçimleri ortaya konurken bir yandan "olması gereken"in ne olduğuna dair bir çerçeve çizilir, diğer yandan da var olan koşulların açık ya da üstü kapalı bir eleştirisi yapılır. Ütopyalar çoğu zaman sanılanın aksine "hayal ürünü"nden ve uygulanamayacak projelerden ibaret değildir; XIX. yüzyıl boyunca çok sayıda ütopyacı düşünür (örneğin Charles Fourier'nin takipçileri) hayallerini gerçekleştirmeyi ümit etmiş, bazıları da bunda başarılı olmuşlardır. Distopyalar da benzer şekilde var olan siyasal kurumların ya da toplumsal-iktisadi ilişkilerin eleştirisini, olumsuz bir toplum ve iktidarı tasvir eden bir kurgusal anlatı üzerinden yaparlar. Siyasal düşüncelerin tarihsel bir çerçeve içinde incelenmesi, ütopyaların, distopyaların ve diğer eleştirel metinlerin hangi koşullar altında, hangi süreç ve kavramlara atıfla ortaya atıldığının keşfedilmesini ve bu metinlerde yer alan eleştirilerin kapsamının daha iyi kavranmasını sağlar.

Özetle, siyasal faaliyet üzerine çeşitli soyutlama düzeylerinde incelemeler yapan düşünürler siyasal kurumlardan insan-doğa ilişkisine uzanan çok geniş bir alanda eser vermişlerdir. Siyasal düşünce tarihçileri bu geniş alanda verilen eserleri inceleme konusu yaparlar. Siyasal kurumlara, iktidar ilişkilerine ya da toplumsal işbölümüne atfedilen doğallık ve değişmezlik özelliklerini sorgulamaya açmak, bu olgular üzerine geliştirilen (ve çoğu hegemonik nitelik kazanmış) düşünceleri sorgulamaya açmayı gerektirir. Bir sonraki bölümde siyasal düşünceler tarih yazımının oluşumu ve bu alanda yerleşiklik kazanan geleneksel yaklaşımlara ve bu yaklaşımların dışına çıkan sorgulayıcı-eleştirel incelemelere değinilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİ LİTERATÜRÜ VE ÖĞRETİMİ

Siyasal düşünceler tarihi XVIII. yüzyıl sonlarında oluşmaya başlamış bir disiplindir. Tarihin ve sosyal-beşeri bilimlerin diğer alt dalları gibi siyasal düşünceler tarihinde de çok sayıda yaklaşım gelişmiştir, bunlardan bazıları "geleneksellesşmiş" ve anaakım yorumlar haline gelmiştir. Bu bölümde XX. yüzyıl ortalarına uzanan döneme kadar siyasal düşünce tarihi literatürünün gelişimi incelenecek, Türkiye'de siyasal düşünceler tarihçiliğinin gelişim aşamalarına da özel bir yer ayrılacaktır.

A. Siyasal Düşünceler Tarihçiliğinin Öncüleri ve Geleneksel Yaklaşımlar

Tarihi ve hukuku bilimsel-akademik bir çerçevede inceleme çabalarının yoğunlaştığı XVIII. yüzyıl sonunda siyasal düşünüşün bilimsel bir perspektiften inceleme çabaları da ortaya çıkmıştır. Gerek akademik katkılarla, gerekse akademi dışından yazarların çabalarıyla bu alanda inceleme yapanların sayısı artmıştır; siyasal düşünceler tarihi XX. yüzyılın ilk yarısında pek çok üniversitede bir ders konusu, daha sonra da özerk bir disiplin haline gelmiştir.

1. Bir Disiplinin Doğuşu: Heeren'den Collingwood'a Siyasal Düşünceler Tarihçiliği

Göttingen Üniversitesi'nde önce felsefe, daha sonra da tarih alanında öğretim üyesi olarak görev yapan, "Göttingen Tarih Okulu" olarak adlandırılan grubun mensubu olarak modern tarihyazımının gelişimi-

ne önemli katkılarda bulunan Arnold Hermann Ludwig Heeren'in siyasal tarih ve düşünce tarihi arasındaki ilişkileri dikkate alarak XVIII. yüzyıl sonunda yaptığı çalışmalar, siyasal düşünce tarihçiliğinin öncü çalışmalarıdır (Reill, 1975: 137-138). Heeren, siyasal düşünceler tarihi üzerine yazılmış olan ilk eser olarak kabul edilebilecek olan *Über die Entstehung, die Ausbildung und den praktischen Einfluss der politischen Theorien in dem neueren Europa* (*Çağdaş Avrupa'da Siyasal Teorilerin Ortaya Çıkışları, Şekillenmeleri ve Pratik Etkileri Üzerine*) başlıklı yaklaşık yüz sayfalık metnini, 1805'te *Kleine Historische Schriften* (*Kısa Tarihsel Yazılar*) başlıklı derlemesine dahil etmiştir (Heeren, 1805: 147-250). Heeren metnin başında siyasal spekülasyonun kimi zaman sanılanın aksine gerçeklikten bağımsız olmadığını söyler; siyasal spekülasyon gerçekliğin üstüne çıksa bile kökeni itibariyle gerçeklikten doğmuştur, dolayısıyla siyasal düşüncelerin tarih ile bağlantılı olarak incelenmesi gerekir (Heeren, 1805: 151). Yazar bu genel metodolojik girişten sonra Machiavelli, Hobbes, Montesquieu, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin eserlerinin incelemesini yapar.

Siyasal düşünceler tarihçiliğinin öncüleri arasında anılabilecek olan bir diğer araştırmacı, Johannes Weitzel'dir (Weichel, 1997: 160). Daha önce siyaset teorisi konularında çeşitli makaleler kaleme almış olan ve Wiesbaden Kütüphanesi'nde kütüphaneci olarak çalışan Weitzel, 1832'de *Geschichte der Staatswissenschaft* (*Devlet Biliminin Tarihi*) başlıklı üç ciltlik bir kitap yayımladı. Weitzel kitabın girişinde özgürlük ve kölelik arasındaki mücadeleye dikkat çeker, halkların iktidarın gücünü sınırlamak için ve haklarının tanınmasını sağlamak için attıkları büyük adımları heyecanla karşılar (Weitzel, 1832: vii). Weitzel kitabında Asur, Babil ve Mısır'dan başlayarak siyasal düşüncelerin gelişimini inceler.

Ömrünün büyük bir kısmını Strasbourg şehrinde geçiren Protestan bir ilahiyatçı olan Jacques Matter'in yazdığı ve 1836'da yayımlanan *Histoire des doctrines morales et politiques des trois derniers siècles* (*Son Üç Yüz Yılın Ahlaki ve Siyasal Öğretilerinin Tarihi*) başlıklı çalışma, siyasal düşünceler tarihi üzerine yazılan eserlerin ilk örneklerinden biridir. Matter'e göre ahlaki ve siyasal bilimlerin incelenmesi bir yandan bilginlerin geliştirdiği ve okullarda yayılan teorilerin, diğer yandan da

dünya üzerinde hüküm süren fikirlerin incelenmesini gerektirir; ona göre okullardaki teoriler dünyada nadiren hüküm sürerler, insanların davranışlarını ve kaderini şekillendiren fikirler okulların dışında geliştirilir (Matter, 1836: ii). Yazara göre bu iki öğreti türünün birbirinden ayrılmadan incelenmesi gerekir. Matter'e göre "dünyanın öğretileri" çeşitli, canlı ve verimlidir, bu açıdan okullardaki teorilerin kısırlığı ve monotonluğu ile bir kontrast oluştururlar (Matter, 1836: iv). Matter böylece okul doktrinleri (siyaset ve ahlak felsefesi) ile sınırlı kalmayan bir düşünce tarihi incelemesi yapma çabasında olduğunu belirtir. Kitabında 1453'ten 1830'a kadar uzanan dönemi ele alır, bu zaman aralığını alt dönemlere ayırır ve bu alt dönemlerin her birinde resmi ya da gayriresmi siyasal metinlerden, felsefi katkılardan, tiyatro ve basının durumundan yola çıkarak ayrıntılı bir "siyasal ve ahlaki doktrinler" tahlili yapar.

Siyasal düşünceler tarihi disiplininin kurucuları arasında yer alan bir diğer yazar olan Robert Blakey'dir. Blakey 1810'lardan itibaren Britanya radikal hareketleri ile bağlantı kurmuş, dönemin radikal gazetesi *The Black Dwarf*'ta yazılar yayınlamış ve işçi sınıfı lehine yaptığı propaganda konuşmaları ve yayıncılık faaliyeti ile tanımlanan William Cobbett'in çevresinde yer almıştı (Blakey, 1879: 29 vd.). Metafizik ve ahlak felsefesi gibi konularda üniversitelerde ders veren ve bu konularda kapsamlı çalışmalar yayımlayan Blakey 1843'ten itibaren "toplumsal ve politik felsefe tarihi" konusunda kapsamlı araştırmalar yaptı, 1851'den itibaren ise *Siyasal Literatür Tarihi* başlıklı bir kitap projesi geliştirdi (Blakey, 1879: 127, 201-203). Dört cilt halinde yayıma hazırladığı bu kitabın ilk iki cildi *The History of Political Literature from the Earliest Times* (*En Eski Zamanlardan İtibaren Siyasal Literatür Tarihi*) başlığıyla 1855'te Londra'da yayımlandı; 1700'den XIX. yüzyıl ortalarına uzanan dönemi ele almayı planladığı diğer iki cilt ise yayımlanmadı. Blakey, tüm ülkelerde "siyasal yazarların" tarihçilerin ve eleştirmenlerin yeterince ilgisini çekmediğini söyleyerek kitabına başlar. Söz konusu yazarlar eserlerini meydana getirdikleri dönemde büyük bir etki yapsa da sonraki dönemlerde çoğunlukla unutulmaya mahkûm olmuşlardır (Blakey, 1855: pv). Blakey kitabın girişinde, inceleme alanı olan "siyasal literatür"ü tanımlar; ona göre siyasal literatür, yönetim (*civil govern-*

ment) ile ilgili olan her şeyi kapsar; bu çerçevede toplumsal mutluluk, siyasal iktidar ve halkın refahı ile doğrudan ya da uzaktan ilişkili olan her şey siyasal literatürde ifadesini bulur (Blakey, 1855: i). Blakey'e göre siyaset üzerine tüm yazıların amacı okuyucuların toplumsal ve siyasal hayatın genel ve doğru ilkelerini anlamalarını sağlamaktır (Blakey, 1855: iv). İnsanlar geçici konulara gereğinden fazla önem vermek istemiyorlarsa basit gazete polemiklerinin gündelik gürültüsünü bir kenara bırakmalı ve genel nitelik taşıyan sorulara yanıt aramaya çalışmalıdırlar (Blakey, 1855: v). Blakey, felsefi ve yararlı siyasal bilginin alanının genişlemesine karşı düşmanca tavır alan bir hükümetin, topluluğun en temel haklarından birini doğrudan doğruya ihlal ettiğini de söyler; ona göre insanlar kendi mutluluk ve refahlarıyla ilişkili olan her tür siyasal bilgiye ulaşma hakkına sahiptirler (Blakey, 1855: vi). Yazarın kitaptaki temel sorunsallarından biri özgürlük ve zorbalık arasında tarih boyunca var olduğunu düşündüğü gerilimdir (Blakey, 1855: xvii). Blakey, Matter'i anlatan bir yaklaşım benimseyerek, "siyasal literatür" kavramına sadece siyasal filozofların eserlerini dahil etmekle kalmaz, dinsel metinler, propaganda metinleri ve sanat eserleri gibi çok çeşitli kaynakları inceleme konusu yapar (Kelly, 1999: 41).

Robert Blakey'nin *Siyasal Literatür Tarihi* kitabı üzerine çalıştığı dönemlerde Fransa'da genç bir felsefe hocası olan Paul Janet ahlak ve siyaset felsefesi tarihi üzerine çalışmalar yapmıştır. Fransız Ahlaki ve Siyasal Bilimler Akademisi 1848 yılında bir yarışma düzenlemişti. Yarışmada Platon ve Aristoteles'in ahlaki ve politik felsefelerinin en meşhur modern filozofların aynı konular üzerine öğretileri ile karşılaştırılması istenmişti. Janet bu soruya cevaben yazdığı metin ile Akademi'nin ödülünü aldı, daha sonra bu metni genişleterek *Histoire de la philosophie morale et politique, dans l'antiquité et les temps modernes* (*Eskiçağ'da ve Modern Zamanlarda Ahlaki ve Politik Felsefenin Tarihi*) başlığıyla iki ciltlik bir kitap olarak 1858'de yayımladı. Janet, kitabına başlarken hükümdar ya da kamu görevlisi olmayan kişilerin devlet ile ilişkili konular üzerine düşünmesinin önemine dikkat çeker. Ona göre insan aklı doğadan aldığı bir hakla kendini çevreleyen ve kendini ilgilendiren tüm olgu ve nesneleri gözlemleme ve inceleme hakkına sahiptir; insanlar ortaya çıkmasına hiç katkıda bulunmadıkları "dünya sisteminin kanunları"nı

inceleyebildikleri gibi, bizzat parçası oldukları ve insanların eseri olan bir mekanizmanın (devletin) sırrını da çözmeye çalışabilirler (Janet, 1858: viii). Devletin ilkesi ve doğasına, gelişme kanunlarına ilişkin incelemeler yapmak hükümetin değil, bilimin işidir; bu ve benzeri konularda incelemeler yapılmaması, araştırma ve eleştirinin ihmal edilmesi, devlet mekanizmasının her türlü ilerlemeye engel teşkil eden bir rutin mekanizma haline gelmesine neden olur (Janet, 1858: ix). Bu nedenle Janet'nin "devletin bilimi" olarak da adlandırdığı siyaset felsefesinin incelemeye tâbi tutulması büyük bir önem arz eder. Janet bundan sonra ahlak ve siyaset felsefesini beraber ele almasının nedenlerini de ayrıntılı olarak açıklar; Platon, Aristoteles ve Cicero gibi filozofların ahlak ve siyaset felsefelerini tamamlayıcı olarak ortaya koyduklarını hatırlatır (Janet, 1858: x).

Siyasal düşünceler tarihi literatürünün gelişim sürecinde 1860'lı yıllar büyük bir dönemeç teşkil eder. Bu dönemde siyasal düşünüşün bilimsel incelemesini konu alan kitapların sayısı artmış ve bu konu aynı zamanda üniversitelerde farklı başlıklarda okutulan bir ders konusu haline gelmiştir. Alman devletlerinde XIX. yüzyıl boyunca siyasal düşünceler tarihi incelemeleri esas olarak kamu hukukçuları tarafından yapıldı (örn. bkz. Hildenbrand, 1860). Giuseppe Ferrari'nin siyasal düşüncelerin gelişimi üzerine Torino Üniversitesi'nde verdiği dersler *Histoire de la raison d'Etat* (*Devlet Aklının Tarihi*) başlığıyla Fransızca olarak 1860'ta yayımlandı (Ferrari, 1860); kitaptan seçilmiş kısımlar daha sonra *Corso sugli scrittori politici italiani e stranieri* (İtalyan *ve Yabancı Siyasal Yazarlar Üzerine Ders*) başlığıyla İtalyanca olarak 1862'de yayımlandı (Ferrari, 1862). Disiplin bu dönemde Rusya'da da ilgi çekti; XIX. yüzyılda Rusya'da muhafazakârlık ve liberalizmin bir sentezini yapan düşünür Boris Nikolayeviç Çiçerin 1869'da *İstoriya politiçeskikh uçeniiy* (*Siyasal Öğretiler Tarihi*) başlıklı kitabının ilk cildini yayımladı; kitabın diğer ciltleri sırasıyla 1872, 1874, 1877 ve 1902'de yayımlandı.

XIX. yüzyıl sonunda "devlet teorileri" ya da "siyasal doktrinler" tarihini konu alan eserlerin sayısı çoğalmıştır; bu dönemde hukuk ve beşeri bilimler incelemelerinde olduğu gibi siyasal düşünceler tarihçiliğinde de sosyolojik yaklaşımların etkisinin belirgin hale geldiği gözlemlenmektedir. Leh asıllı Avusturyalı sosyolog Ludwig Gumplo-

wicz, *Geschichte der Staatstheorien* (*Devlet Teorileri Tarihi*) başlıklı, ilk baskısı 1892'de Viyana'da yapılan kitabında, devlet teorilerinin, belirli bir dönemin toplumsal ve siyasal kurumları ve kamusal şartları ile bağlantılı olarak ele alınması gerektiğini savunur (Gumplowicz, [1892] 1905: 3-4; ayrıca bkz. Stelling-Michaud, 1964: 186). Yeni Brüksel Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan ve pozitivist sosyoloji yaklaşımlarından etkilenmiş olan Guillaume De Greef ise 1895'te yayımlanan *L'évolution des croyances et des doctrines politiques* (*Siyasal İnançlar ve Öğretilerin Evrimi*) kitabında siyasal öğretilerin toplumsal düşüncenin siyasal güçlere verdiği tepkilerden ibaret olduğunu öne sürer (De Greef, 1895; Stelling-Michaud, 1964: 186).

İtalya'da XIX. yüzyıl sonlarından itibaren siyasal düşünceler tarihçiliği alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Torino'da 1896'dan itibaren anayasa hukuku dersleri veren Gaetano Mosca, siyasal düşüncenin klasik metinlerinin öğreniminin anayasa hukuku incelemeleri için gerekli olduğunu düşündüğünden bu dönemde derslerine siyasal düşünce alanında yer alan konuları da dahil etmiş, böylece Alessandro Passerin d'Entrèves ve Vittorio Beonio-Brocchieri gibi öğrencilerinin siyasal düşünceler tarihi alanına yönelmelerini sağlamıştır (Testoni Binetti, 1999: 53-54). Mosca Roma Üniversitesi'ne atandığı 1924 yılından itibaren "Siyasal Düşünceler ve Kurumlar Tarihi" adlı bir ders vermeye başlamıştır.

Ünlü İtalyan filozof Benedetto Croce, 1925'te yayınlanan bir makalesinde siyasal olgular ya da "eğilimler" tarihi, ampirik siyaset biliminin tarihi ve siyasal düşünceler tarihi arasında üçlü bir ayrım yapar, "siyasal düşünceler tarihi"nin soyut ve evrensel nitelikte kavramların incelenmesinden ibaret olduğunu savunur. Ona göre bir öğretinin oluşumuna etki eden tarihsel etmenlerle beraber incelenmesi, söz konusu öğretinin bütünlüğünün ve canlılığının göz ardı edilmesine neden olur; siyasal düşünceleri tarihselleştirerek incelemek, onların güncel niteliğini ve sonraki dönemlerde reformlara ilham kaynağı olma gücünün geri plana atılması anlamına gelir (Stelling-Michaud, 1964: 176; Croce'nin felsefesi konusunda genel bir çerçeve için bkz. Carr, 2016). Dolayısıyla Croce'ye göre siyasal öğretiler ya da siyaset felsefesi tarihi kendi özerkliğine sahip bir alan olarak siyaset felsefesi alanı ile sınırlanmalıdır.

Bu yazı İtalyan filozoflar ve hukukçular arasında çeşitli tartışmalara neden olmakta gecikmedi. Mosca'nın bu tartışmaların devam ettiği bir dönemde, 1932'de yayımlanan *Lezioni di storia delle istituzioni e delle dottrine politiche* (*Siyasal Kurumlar ve Öğretiler Tarihi Dersleri*) kitabı, bir ders kitabı olmanın ötesinde, Croce'nin başlattığı yöntemsel tartışmaya katkı niteliği de taşır. Mosca siyasal kurumların ve siyasal düşüncelerin, olguların ve fikirlerin incelenmesinin birbirinden belirgin bir şekilde ayrılmasının mümkün olmadığını belirtir (Testoni Binetti, 1999: 39).

Almanya'da Carl Schmitt, 1920'lerin ortasından itibaren yaptığı bir dizi çalışmayla siyaset ve hukuk felsefesinin yanında düşünce tarihçiliğine de katkılarda bulunmuştur. Schmitt, 1920'lerde eserleriyle büyük bir etki yapan Friedrich Meinecke'nin fikirlerin tarihsel bağlamını yeterince dikkate almayan yaklaşımına eleştiriler getirir ve tüm kavramların somut bağlamları içinde incelenmesi gerektiğini savunur; ona göre siyasal kararlar nasıl somut kişiler tarafından alınan somut kararlar ise, siyasal kavramlar da somut tarihsel bir bağlam ile ilişkili kavramlardır (Pankakoski, 2010: 752-754, 763-764). Schmitt kimi eserlerinde doğrudan doğruya siyasal düşünce tarihi literatürüne katkıda bulunmuştur. Örneğin 1938'de ilk basımı yapılan *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes* (*Thomas Hobbes'un Devlet Öğretisinde Leviathan*) kitabında Batı siyaset felsefesinin mutlakiyetçi krallıkların yükselişiyle birlikte dönüşümünü ve mutlakiyetçi devletin zayıflamasıyla beraber ahlakçı teorilerin yükselişini inceler (Pankakoski, 2010: 756-758).

ABD'de Cornell Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan George H. Sabine'in ilk baskısı 1937'de yayımlanan *A History of Political Theory* (*Siyaset Teorisi Tarihi*) kitabı siyasal düşünceler tarihi literatürünün en etkili kitaplarından biridir. Sabine siyaset teorilerinin siyasetin bir parçası olduğunu, siyasetin içinde yer aldığı toplumsal ortamın normal bir bileşeni olarak üretildiğini söyler (Sabine, [1937] 1961: v). Dolayısıyla teoriler incelenirken toplumsal-siyasal bağlamla ilişkileri içinde değerlendirme yapılmalıdır. Bir siyaset teorisinin tümüyle doğru olduğu söylenemez, teoriler yargı ya da tahminler içerir, zaman içinde bunların nesnel açıdan doğru ya da yanlış olduğu kanıtlanır (Sabine, [1937] 1961: v.). Sabine siyasal düşünceler tarihini başlıca üç döneme

ayırır, bu üç dönemde sırasıyla üç temel konunun tartışıldığını belirtir. Sabine'e göre Eski Yunan düşünürleri "Şehir devleti" konusunu, Cicero'dan Rönesans dönemine uzanan zaman diliminde eser veren düşünürler "evrensel topluluğu", Machiavelli'den XX. yüzyıla uzanan dönemde eser veren düşünürler ise "ulus devlet" konusunu merkeze almışlardır.

XX. yüzyılın ilk yarısında siyasal düşünceler tarihine katkı yapan yazarların en önemlilerinden biri, Arthur O. Lovejoy'dur. Johns Hopkins Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan Lovejoy gerek eserleriyle, gerekse 1940'ta yayına başlayan *Journal of History of Ideas* (*Düşünce Tarihi Dergisi*) ile düşünce tarihçiliği üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Lovejoy 1936'da kaleme aldığı *The Great Chain of Being* (*Varlığın* Büyük Silsilesi) kitabında düşünce tarihçilerinin, tarihin her çağında önem taşıyan, her dönemde farklı şekillerde tartışılan fikirleri, başka bir deyişle "birim-fikirleri" (*unit ideas*) ortaya çıkarmaları gerektiğini öne sürer (Lovejoy, [1936] 2001: 3-4). Ona göre düşünce tarihçisi bir birim-fikri belirledikten sonra onun çeşitli çağlarda nasıl tartışıldığını felsefe, sanat, bilim ya da din gibi çeşitli alanlardan elde ettiği bilgilerle ortaya koymalıdır (Lovejoy, [1936] 2001: 15). Lovejoy belirli bir dönemin anlaşılması için "derin düşünürler" ya da "saygın yazarlar"ın oluşturduğu küçük grupların görüşlerinin ya da öğretilerinin incelenmesinin yeterli olmadığını söyler. Düşünce tarihçiliği, birim-fikirlerin büyük insan gruplarının kolektif aklında nasıl kendini gösterdiğinin incelenmesi gerektiğini belirtir, edebiyat tarihçisi George Herbert Palmer'a atıfla, bir dönemin özelliklerinin ikincil önemde yazarlar tarafından daha iyi yansıtıldığını savunur (Lovejoy, [1936] 2001: 19-20, 329; ayrıca bkz. King, 1983: 9).

İki savaş arası dönemde doğrudan doğruya siyasal düşünceler tarihine katkıda bulunmasa da tarih felsefesi üzerine yaptığı çalışmalarla XX. yüzyıl tarih teorisi ve metodolojisi üzerine önemli bir etki bırakan R. G. Collingwood, doğrudan doğruya siyasal düşünceler tarihi üzerine eser vermese de pek çok düşüncesiyle bu disiplinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Oxford'da felsefe (özellikle metafizik) alanında dersler veren Collingwood ölümünden sonra *The Idea of History* (*Tarih Fikri*) ve *Principles of History* (*Tarihin İlkeleri*) başlıkları altında

yayımlanan (önemli bir kısmını 1930'larda yazmış olduğu) notlarında tarihin konusunun düşünen bir varlık olarak insan olduğunun altını çizer: "Tarihçinin ilgisini üzerine çeken şey, kendi başına insanın fiziksel organizması değil, fakat düşüncelerini dile getirmek için onunla yaptığıdır" (Collingwood, 2005: 178). Collingwood, buradan hareketle, Hegel'in bütün düşünce tarihçilerine model teşkil ettiğini düşündüğü felsefesinden ilham alarak (Collingwood, [1946] 1990: 125, 127, 130) ünlü bir söz ortaya atar ve bunu çok çeşitli vesilelerle tekrarlar: "her türlü tarih düşünce tarihidir" (*all history is the history of thought*) (Collingwood, [1946] 1990: 215-216, 307; 2005: 150, 160, 177, 183, 185, 315, 337). Collingwood düşünce tarihini tarihsel bağlamın dışında kalan (başka bir deyişle, tüm çağlar için geçerli olan ya da "ebedi") soruların ve bunlara verilen cevapların tarihi olarak ele almaz. Ona göre Platon'un *polis*, Hobbes'un *State* olarak adlandırdığı olguya ilişkin görüşleri "devlet"e ilişkin tek bir tartışmaya verilen yanıtlar olarak değerlendirip bunların "aynı şeyin (devletin) iki farklı teorisi" olduğunu öne sürmek hatalı bir yaklaşımdır (Collingwood, [1939] 1996: 50). Collingwood'a göre düşünce tarihi, belirli tarihsel dönemlerde ortaya çıkan özgül sorunlara insanların verdiği özgül cevaplardan oluşur. Başka bir deyişle, Collingwood'a göre düşünce alanındaki her katkı kendi döneminin bir ürünüdür.

2. "Büyük Doktrinler"in Diyalogları, "Büyük İdeolojiler"in Çatışmaları

Siyasal düşünceler tarihçiliğinde benimsenen en yaygın yaklaşım türü, "büyük yazarlar"ı ve onların "büyük metinler"ini merkeze alan yaklaşımdır. XIX. yüzyıl başından XX. yüzyıl ortalarına uzanan dönemde giderek yaygınlaşan ve baskınlığını sonraki dönemlerde getirilen çok sayıda eleştiriye rağmen koruyan bu yaklaşımı benimseyen tarihçiler, düşünce tarihini belirli sayıda düşünürün çığır açıcı olduğu varsayılan fikirlerini art arda sıralayıp bu fikirler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ele alarak incelerler. Böylece siyasal düşünceler tarihi yirmi civarında düşünürün incelemesiyle sınırlı tutulur; siyaset teorisi üzerine tematik ya da kronolojik bir disiplin üzerinden araştırma yapanların bu düşünürleri iyi bir şekilde tanıyıp karşılaştırması beklenir (Ball, 2004: 18).

Pek çok siyasal düşünce tarihi kitabının bölüm başlıkları, filozofların isimlerinden ibarettir (Stuurman, 2000: 157). Bu yaklaşımda siyaset teorisinin klasik metinlerinin içerdiği kelimeler ve fikirlerin iç ilişkileri üzerine yoğunlaşılır (N. Wood, 2002: 92). Böylece siyasal düşünceler tarihi bir *kanon / corpus /* külliyatın bileşenleri olan eserlerin arasındaki diyalog ya da kavganın anlatımından ibaret hale gelir; tarihsel anlatı, filozofların kendilerinden önce gelen filozoflardan esinlenmeleri ya da onların düşüncelerini reddetmeleri varsayımı üzerinden kurulur.

Bu çerçevede incelenen "büyük yazarlar" ve onların düşüncelerini yansıttığı varsayılan "temel eserler" arasında ilk akla gelenler şunlardır: Platon (*Politeia* [*Devlet*] ve *Yasalar*), Aristoteles (*Politika*), Cicero (*De re publica*), Aziz Augustinus (*De Civitate Dei* [*Tanrı Şehri Üzerine*]), Aquinum'lu Thomas (*De Regimine principum* ve *Summa Theologiae*'nin bazı kısımları), Machiavelli (*Hükümdar*), Bodin (*Devletin Altı Kitabı*), Hobbes (*Leviathan*), Locke (*Uygar Yönetim Üzerine İki Deneme*), Montesquieu (*Yasaların Ruhu Üzerine*), Rousseau (*Toplumsal Sözleşme Üzerine*), Alexis de Tocqueville (*Amerika'da Demokrasi Üzerine*), Marx ve Engels (*Komünist Parti Manifestosu*), John Stuart Mill (*Özgürlük Üzerine*).

Büyük yazarları ve onların kitaplarını temel alan düşünce tarihçileri, yazdıkları bazı eserlerde yaklaşımlarının temellerini ortaya koymuşlardır. Bu çerçevede birkaç örnek incelenebilir. Guillaume-Léonce Duprat, Paris'te Toplumsal Bilimler Koleji'nde vermeye başladığı "Siyasal Öğretiler Tarihi" dersinin 1901 yılında yaptığı açılış seansında siyasal öğretiler ve toplumsal yapı arasındaki ilişkilere dikkat çeker, "deha sahibi siyasal yazar"ların kendi dönemlerini büyük bir berraklıkla ifade ettiklerini, bu nedenle olgular ve kurumların incelenmesindense büyük siyasal yazarların eserlerinin incelenmesinin bir tarihsel dönemin kavranışı için çok daha önemli veriler sunduğunu söyler; Duprat'ya göre düşünce çok sayıda deneyimi kapsayıp özetlediği için ve bir analiz çabasının, bir metodik sentezin sonucu olduğu için diğer deneyim biçimlerini aşan bir yapıya sahiptir (Stelling-Michaud, 1964: 177-178). George Catlin'in ilk baskısı 1939'da yapılan düşünce tarihi kitabının başlığı bile siyasal düşünce tarihçiliğine yaklaşımı konusunda iyi bir fikir verir: *The Story of the Political Philosophers* (*Siyaset Filozoflarının Öyküsü*).

Catlin bu kitapta siyasal düşüncelerin ortaya çıktığı bağlamın önemli olduğunu söylese de, anlatısının ana gövdesini siyasal düşünceleri belirli zihinlerin ürünleri olarak anlatmak suretiyle kurar; bu açıdan Sabine ile karşılaştırılabilir. Catlin'e göre düşünürler daha önceki düşünürler tarafından geliştirilmiş olan fikirleri benimser ya da onları reddederler. Crawford Brough Macpherson'un değerlendirmesini aktarmak gerekirse, Catlin düşünce tarihini adeta "fikirler arasında bir muharebe" olarak anlatır (Macpherson, 1941: 565). Catlin, siyaset felsefesinin tarihini, zorbalığa karşı özgürlük fikirlerinin ve bir "evrensel bilgeliğin" kademeli ilerlemesi olarak okur. Büyük yazarların eserlerinin incelenmesine özel bir önem veren yazarlardan William T. Bluhm, *Theories of the Political System* (1965, *Siyasal Sistemin Teorileri*) kitabında büyük kitapların "evrensel fikirler"i yansıttığını, sürekli olarak önemlerini muhafaza eden klasik yazıların tarihsel gelişme bağlamından ayrı tutularak, siyasal gerçeklik hakkında evrensel önermeler ortaya koyan katkılar olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir (akt. Skinner, 1969: 5).

Siyasal düşünceler tarihi kanonu, çoğu zaman, düşünceler tarihinde ilerlemeci bir anlayışı temellendirmek için başvurulan bir listedir. Bu listenin temelinde, on dokuzuncu yüzyılda, liberal tarihçilerin Avrupa tarihini özgürlüğün gerçekleşmesi ve yayılmasının tarihi olarak ele alan eserleri yer alır (Stuurman, 2000: 149). Bu listede, siyasal düşünce tarihçisinin özel ilgi alanlarına, hitap ettiği kitlenin özel beklentilerine ya da incelemeyi yaptığı dönemde ilgi gören konu ve düşünürlere göre değişiklikler yapılabilir. Siyasal düşünceler tarihini on üç düşünür üzerinden inceleyen Larry Arnhart, kitabının dördüncü basımına üç düşünür (Adam Smith, Leo Strauss ve Steven Pinker) ile ilgili birer bölüm ekler (Arnhart, 2016). Bu düşünürler silsilesini fazla Batı merkezli bulanlar onu bir ya da iki İslam düşünürü ile genişletebilir; böylece Farabi ve/veya İbn Haldun listede yerlerini alırlar. Kimi düşünce tarihçileri Ortaçağ'ın daha kapsamlı bir incelemeye değer olduğunu düşünerek Salisbury'li John, Dante Alighieri ve Padova'lı Marsilius gibi düşünürleri "büyük düşünürler" arasında değerlendirirler, kimileriyse Ortaçağ, hatta Roma düşüncesinin incelenmeye değer olmadığını düşünerek Aristoteles'ten Machiavelli'ye geçiş yaparlar. Alan Haworth ([2004] 2012), *Understanding the Political Philosophers: From Ancient to Mo-*

dern Times (*Siyaset Filozoflarını Anlamak: Eski Zamanlardan Modern Zamanlara*) kitabında Sokrates, Platon ve Aristoteles'i birer bölümde inceledikten sonra Hellenistik dönemden XVII. yüzyıla uzanan yaklaşık iki bin yıllık zaman dilimini "Sonra Ne Oldu?" başlıklı tek bir bölümde anlatır ve Hobbes-Locke-Rousseau üçlüsünü ayrıntılı bir şekilde inceleyerek devam eder; Marx ve John Rawls arasında da benzer bir "sıçrama" yapar. Aydınlanma düşüncesini kapsamlı bir şekilde ele almayı tercih edenler Spinoza ve David Hume'u "büyük yazarlar" listesine katarlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde yazılan kitaplarda çoğu zaman Amerikan "kurucu babaları" büyük düşünürler arasında sayılırken, Fransız Devrimi'ne özel bir önem veren tarihçiler Emmanuel-Joseph Sieyès, Maximilen Robespierre ya da Gracchus Babeuf'ün yazılarını incelemelerine katarlar. Lise felsefe müfredatında siyaset felsefesi başlığı altında ütopyalara önemli bir yer ayrılan Türkiye'de Thomas More, Francis Bacon ve Tommaso Campanella'nın ütopyaları "büyük eserler" listesine dahil edilir. Felsefe alanındaki ilgileri yoğun olan düşünce tarihçileri Immanuel Kant, G. W. F. Hegel ve Friedrich Nietzsche'yi "kanon"un birer parçası olarak değerlendirirler. XX. yüzyıl düşünürlerinden hangilerinin listenin parçası olarak değerlendirilmesi gerektiği de bir tartışma konusudur. Sosyalizmin ilgi odağı olduğu dönemlerde Lenin ve Mao Zedong gibi sosyalist düşünür ve ideologların düşünceleri incelemeye değer görülür. ABD'de 1970'lerin başından itibaren siyaset ve hukuk felsefesi üzerine kaleme aldığı eserleriyle büyük tartışmalar yaratan Rawls da özellikle Anglosakson literatürde büyük bir ilgi görür; Ronald Dworkin ve Robert Nozick'in eserleri çevresinde yapılan tartışmalar da incelemelerin merkezine alınır.

XIX. ve XX. yüzyıl, bir yandan kitlelerin siyasete katılımının gündeme geldiği, diğer yandan da basın-yayın olanaklarının yaygınlaşması ve çeşitlenmesine bağlı olarak siyasal düşünüş mecralarının genişlediği bir dönemdir. Buna bağlı olarak düşünce tarihçilerinin inceleyebileceği metinlerin sayısı önceki dönemlerdeki metinlere kıyasla büyük bir artış göstermiştir. Bu çeşitlenme içinde, incelenebilecek olan "büyük adamlar"ın sayısının artması geleneksel yazar merkezli yaklaşımların kullanılmasını zorlaştırmıştır. Böylece düşünce tarihçileri XIX. ve XX. yüzyıl siyasal düşüncelerini incelemek için ideolojiler/akımlar yaklaşımı-

na sıklıkla başvurmuşlardır. Bu yaklaşımda liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm, anarşizm ve milliyetçilik gibi bir dizi siyasal ideoloji tarif edilir; düşünce eserleri bu akımlar çerçevesinde incelemeye tâbi tutulur. ABD'de Home University Library yayınevinin 1911-1912 yıllarında yayımladığı *Liberalism* (*Liberalizm*), *Conservatism* (*Muhafazakârlık*) ve *The Socialist Movement* (*Sosyalist Hareket*) başlıklı kitaplar düşünce tarihini siyasal ideolojiler üzerinden inceleyen ilk kitaplar arasında yer alır (Freeden, 2001: 3)

İdeolojiler yaklaşımı bir yandan Yakınçağ siyasal düşüncesinin incelenmesini kolaylaştırır, diğer yandan da çeşitli sorunlara neden olur. Siyasal ideolojiler arasında keskin sınırlar çizilerek inceleme yapılması, siyasal ideolojiler arasında yer alan geçişkenliklerin gözardı edilmesine neden olabilir. Pierre-Joseph Proudhon, 1840'ların başından itibaren kaleme aldığı metinleriyle bir yandan "anarşi" ve "anarşizm" sözcüklerinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş ve sonraki dönemlerin anarşist düşünürlerine ilham kaynağı olmuş, diğer yandan da sosyalist düşünce içinde değerlendirilmiştir. Giuseppe Mazzini İtalyan milliyetçiliğinin olduğu kadar liberal düşüncenin de önemli temsilcilerindendir. İdeolojiler yaklaşımının bir diğer sorunlu noktası, kimi düşünürleri belirli bir ideoloji çerçevesinde incelemenin zorluğudur. Hegel, Nietzsche ve Henri Bergson gibi düşünürlerin belirli ideolojilerle ilişkilendirilmesi son derece zordur; Yakınçağ düşünce tarihini ideolojiler üzerinden ele alan kitaplarda bu yazarlara değinilmemekte ya da bunların muhafazakârlık ya da liberalizm gibi bir ideoloji başlığı altında incelenmesi yoluna gidilmektedir.

3. Geleneğin Mirası: Siyasal Düşünceler Tarihçiliğinin Gelenekselleşmiş Sorunsalları

Siyasal düşünceler tarihi kitaplarında, çoğu zaman ele alınan konular belirli bir sorunsal üzerinden incelenir. Bazı kitaplarda incelenen döneme bütünsel bir perspektiften yaklaşılsa da çoğu zaman inceleme alanı bir sorunsal üzerinden daraltılır. Kimi düşünce tarihçileri devletin gelişimini temel sorunsalları olarak benimserken, kimileri de siyasal düşünceler tarihini özgürlüğün gelişim sürecinin tarihi olarak ele alır. Dinsel-seküler meşruiyet biçimleri arasındaki gerilimi dikkate alarak si-

yasal düşünüşün kronolojik gelişimini değerlendiren tarihçilerin sayısı da son derece fazladır.

XIX. yüzyıl başından itibaren çok sayıda düşünce tarihçisi siyasal düşünceler ya da "öğretiler" tarihini bir "devlet teorileri tarihi" olarak ele almıştır. Devletin çağlar boyu süren bir yaşamı olan bir organizma gibi ele alındığı bu yaklaşımlarda, çeşitli düşünürlerin "devlet biçimleri"ni, devlet kurumlarını, "devletin ortaya çıkışı" gibi konuları ele alışları araştırma konusu yapılır. Siyasal düşünceler tarihinde en görünürdeki siyasal unsurlar öncelikli olarak incelenegelmişir. Devleti merkeze alan sorunsalların aldığı biçimlerden biri de "devlet aklı" (ya da devlet çıkarı) kavramının merkeze alınması yoluyla inceleme yapılmasıdır. İtalya'da Giuseppe Ferrari 1860'ların başında yaptığı çalışmalarda "devlet aklı" kavramını merkeze alarak siyasal eserleri incelemeye tâbi tutar (Ferrari, 1860; 1862). Almanya'da ise Friedrich Meinecke 1924 tarihli *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* (*Yakın Tarihte Devlet Aklı Fikri*) kitabında hikmet-i hükümet (devlet aklı) kavramı üzerinden siyasal düşüncenin gelişimini inceler. Hegel'den büyük ölçüde etkilenen Meinecke devlet aklını ahlak ve politika, zihin ve doğa arasındaki denge olarak tanımlar (Skornicki & Tournadre, 2015: 33).

Devleti temel sorunsal olarak kabul eden siyasal düşünce tarihçilerinin yaklaşımları kapsamlı eleştirilere tâbi tutulmuştur. Siyasal düşünceler tarihinin "devlet teorileri tarihi" olarak anlaşılması, siyasal düşünceler alanının devlet kurumuyla doğrudan doğruya bağlantılı olmayan konularını (örneğin siyasal iktidar-toplum ilişkilerinin çeşitli boyutlarını, toplumsal cinsiyet-siyasal iktidar ilişkisini ve siyasal iktidarın sınıfsal temellerine ilişkin konuları) göz ardı etmeye neden olur. Devlet merkezli yaklaşımın sorunlarından biri de çağlar boyunca değişmeyen bir devletin var olduğu yanılsamasını yansıtmasıdır.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren genel olarak tarihyazımında, özel olarak da siyasal düşünceler tarihyazımında sıklıkla gündeme gelen bir sorunsal, "özgürlüğün gelişimi" sorunsalıdır. Bu sorunsalı temel alan tarihçiler özgürlük düşüncesinin, zorbalığa karşı özgürlük mücadelenin izlerini düşünce tarihi içinde ararlar; siyasal düşünceler tarihi tahakküme karşı özgürlük fikrinin gelişimi (kimi yorumlarda da liberal ve/veya demokratik fikirlerin gelişiminin tarihi) olarak anlaşılır.

Almanya'da Johannes Weitzel gibi erken dönem siyasal düşünce tarihçilerinin yaklaşımına, Britanya'da ise Robert Blakey'nin yaklaşımına bu özgürlük vurgusu damgasını vurmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Britanya'da Whig (liberal) tarihyazımının belirleyici bir etki yapması, benzer bir etkiyi Fransa'da François Guizot'nun, Almanya'da ise Otto von Gierke'nin yaygınlaştırması, siyasal düşünceler tarihçiliğinde özgürlük sorunsalının son derece yaygın bir şekilde incelenmesine zemin hazırlamıştır (Black, 2009b: 28). XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılan çok sayıda siyasal düşünce tarihi kitabında devlet baskısı karşısında sivil toplumun özgürleşmesinin, mutlakiyetçiliğe karşı halk iktidarının gelişiminin öyküsü anlatılır, düşünürlerin eserlerinden bu anlatıyı destekleyecek kısımlar seçilir ve özgürlüğün düşünsel ve pratik düzlemlerde gelişimi, engellenmesi mümkün olmayan bir süreç olarak görülür (Stuurman, 2000: 147). benzer bir yaklaşım XX. yüzyıl ortalarında Isaiah Berlin'in eserlerinde de kendini gösterir: Berlin siyasal düşünceler tarihini özgürlüğün dostları ve düşmanları arasında bir mücadelenin tarihi olarak kurgulamıştır (Skornicki & Tournadre, 2015: 13).

Catlin, siyasal düşünceler tarihi çalışmalarında "büyük kültür geleneği" olarak adlandırdığı bir geleneği temel alır; ona göre bu gelenekte "logos" olarak akıl merkeze konmuş, şiddete karşı çıkış ve hoşgörü gibi ilkeler geliştirilmiştir. Bu gelenek Rönesans hümanistlerini, XVIII. yüzyıl filozoflarını, İngiliz ampirizmini, Locke ve Bentham gibi düşünürlerini içerir. Bu geleneğin yanında, Machiavelli, Hobbes ve Nietzsche gibi gücün değer ve hakikati oluşturduğunu düşünen bir "sapma" da bulunur. Catlin liberal geleneğin karşısında ise devrimci ve romantik gelenekleri koyar (Macpherson, 1941: 566; ayrıca bkz. Gunnell, 1993: 130.

Charles N. R. McCoy, ilk basımı 1963'te yapılan *The Structure of Political Thought* (*Siyasal Düşüncenin Yapısı*) kitabında siyasal düşüncelerin tarihsel gelişimi içinde "özgürlüğün fethi"için girişilen çabaların gözlemlendiğini belirtir. Yazara göre bu çabalar kendini iki farklı eğilim içinde gösterir. Ona göre Eskiçağ ve Ortaçağ'da insanın kendi kendini yönetme kapasitesini ortaya koyan, gerçek özgürlüğün arayışın sonucu olan, Aristoteles, Aziz Augustinus ve Aquinum'lu Thomas'ın eserlerinde en üst düzeye ulaşan ilk eğilimde politik topluluk, bir özgür insanlar

topluluğu olarak anlaşılır; modern anayasal liberalizmin temelinde bu eğilimin gelişmesi yer alır (Neumayr & Dougherty, 2017: viii-ix). Özgürlüğün fethi için çabalayan ikinci eğilim ise Eski Yunan ve Ortaçağ düşüncesini reddeden hümanist düşünceyle beraber gelişir; bu eğilimde totaliter ideolojilere karşı ilkeli bir karşı duruşun temelleri bulunmaz (Neumayr & Dougherty, 2017: viii).

Özgürlüğü temel sorunsal olarak kabul eden tarihçilerin bazıları XX. yüzyıl ortalarında düşünce tarihini özgürlük ve totalitarizm arasındaki mücadelenin tarihi olarak değerlendirmiştir. Liberal ve muhafazakâr düşünce tarihçilerinin 1940'lı yıllardan itibaren gelişimine katkıda bulunduğu "totalitarizm eleştirisi" sorunsalının en önemli uygulayıcılarından biri Karl Popper'dır. Bu sorunsalı temel alan düşünce tarihçileri siyasal düşünceler tarihinden belirli metinler ve filozoflar seçer ve onların XX. yüzyıl totaliter rejimlerini (Popper'a göre Nazi Almanyası ve Stalin dönemi SSCB rejimlerini) hazırladığını kanıtlamaya çabalarlar. Popper, Platon, Hegel ve Marx'ı totaliter düşüncenin kurucuları olarak ele aldığı kitabı üzerine 1938 yılından itibaren çalışmaya başlamıştır (Weinstein & Zakai, 2006: 186). Kitap 1943 yılında tamamlanmıştır, ilk basımı *The Open Society and Its Enemies* (*Açık Toplum ve Düşmanları*) başlığıyla 1945'te yapılmıştır. Popper'a göre Platon, Hegel ve Marx "açık toplum"un düşmanı olan düşünürlerdir ve totalitarizme kaynaklık etmişlerdir (Ball, 2004: 21). Popper düşünce tarihinde "büyük siyasal spekülasyonlar"ın, bireylerin iyi bir yaşam sürmesinin nasıl mümkün olduğuna ya da insanlığın evren içindeki yerinin ne olduğuna dair "büyük sorular"ın terk edilmesi gerektiğini düşünür. Ona göre siyasal sorunlar büyük sorulara verilen büyük yanıtlar ve ütopik modellerle çözülmeye çalışılmamalıdır, teknik sorunlar olarak anlaşılmalıdır (Kelly, 2011: 16).

Siyasal düşünceler tarihçilerinin yaygın olarak kullandığı sorunsallardan bir diğeri, sekülarizm/laiklik ve din arasındaki ilişkilerdir. Kimi zaman özgürlük sorunsalıyla beraber de ortaya çıkan bu sorunsalda ruhban sınıfın ya da tanrısal/dinsel meşruiyet biçimlerinin etkin olduğu siyasal düşünce kalıpları ile dünyevi siyasal düşünce arasında var olduğu düşünülen bir gerilimden yola çıkılır. Özgürlüğün gelişi-

mi, çoğu zaman ruhban egemenliğine ve dinin baskınlığına karşı laikliğin ve vicdan özgürlüğünün gelişimi olarak anlaşılır (Stuurman, 2000: 147). Kimi düşünce tarihçileri ise din ve sekülarizm arasında diyalektik bir ilişki olduğunu öne sürerler ya da bazı dönemlerde dinin, bazı dönemlerde ise dünyeviliğin ön plana çıktığını savunurlar. Örneğin Walter Ullmann siyasal düşünceler tarihinin sekülerliğin ve dinselliğin hâkim olduğu dönemlerin birbirini izlemesi halinde ilerlediği ve Ortaçağ'daki dinsel dönemin özel olarak incelenmeye değer olduğu fikrindedir (Oakley, 2006: 6). Kimi düşünce tarihçilerine göre siyasal iktidarın meşruiyet referanslarının dünyevileşmesi insanların kendi kendilerini yönetmelerine olanak tanımış, böylece demokratik toplumların ortaya çıkması mümkün olmuştur (Howard, 2010: 5). Sekülarizm/din sorunsalı Türkiye'de de çok sayıda tartışmaya konu olmuştur. Örneğin Taner Timur (2016) Batı'daki laikleşme hareketlerinin zeminini Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi düşünce akımlarının hazırladığını söylemekte, Türkiye'de ise bu yönde bir gelişme olmadığını savunmaktadır. Bu ve benzeri tespitlerde Batı'da tamamlanmış bir sekülerleşme/laikleşme oluğu önkabulünden yola çıkılması, sekülerleşme/laikleşme ile Rönesans, Reform ve Aydınlanma arasında sorgulamaksızın bir bağ kurulması metodolojik açıdan güncelliği tartışılır bir tutumdur.

B. Davranışsalcı Eleştiri ve Etkileri: Strauss'çu Yaklaşım, Berkeley Okulu ve Psikoloji-Psikanaliz Yaklaşımları

Davranışsalcı ekolün yaygınlaşmasına karşı siyaset teorisyenleri ve siyasal düşünceler tarihçileri tepkilerini ortaya koymakta gecikmediler; Amerika Birleşik Devletleri'nde 1950'lerden itibaren Chicago Üniversitesi'nde Leo Strauss ve öğrencilerinin, California-Berkeley Üniversitesi'nde ise Sheldon Wolin çevresinin siyaset felsefesi ve/veya siyaset teorisinin önemine dikkat çeken dersleri ve eserleri davranışsalcılığın gelişimine karşı bir tepki olarak değerlendirilebilir. Davranışsalcı akımın gelişmesiyle birlikte siyaset incelemelerine iktisat gibi farklı bilim dallarının ve sayısal yöntemleri kullanan yöntemler dahil edilirken, kimi araştırmacılar siyaset ve psikoloji-psikanaliz arasında da ilişkiler kurmuşlardır.

1. Davranışsalcılığın Meydan Okuması Karşısında Siyaset Teorisi

İki dünya savaşı arası dönemde gelişmeye başlayan davranışsalcı siyaset bilimi yaklaşımları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan üniversitelerinde büyük bir etki yarattı. Davranışsalcılar, insan davranışında araştırmacılar tarafından keşfedilebilir ve ampirik testlerle kanıtlanabilir "aynılıklar" (*uniformities*) bulunduğunu savunur, veri toplama ve analizine merkezi bir önem atfederler (Easton, 1991: 278). Davranışsalcılığın etkisiyle 1950'li yıllar boyunca çok sayıda siyaset bilimci ampirik teknikleri kullanarak araştırmalar yapmıştır; bu tekniklerin arasında anket, görüşme, örneklem alma, regresyon analizi, faktör analizi ve rasyonel modelleme bulunur (Easton, 1991: 279). Davranışsalcılar bu süreç içinde siyaset teorisinin siyaseti bilimsel açıdan incelemede yetersiz kaldığını savunmuşlardır. Davranışsalcılığın başlıca temsilcilerinden David Easton'a göre önceki dönemlerde filozofların "iyi yaşam"ın doğası üzerine sordukları sorularla gelişen siyaset teorisi 1900'lerin başından itibaren teori tarihsel bir nitelik taşımaya başlamıştı ve teorisyenlerin faaliyeti önceki yüzyıllarda siyasal düşüncelerin gelişiminin incelenmesi üzerinde yoğunlaşmıştı (Easton, 1951: 58; 1991: 279). Davranışsalcılığın başlıca temsilcilerinden David Easton'a göre davranışsalcılık bu iki teori biçiminden farklı olarak ampirik bir yönelime sahiptir, insanların nasıl siyasal davranış geliştirdiklerini ve siyasal kurumların nasıl işlediğinin "açıklanmasına, anlaşılmasına ve mümkünse tahmin edilmesine" yardımcı olur (Easton, 1991: 279).

Easton 1951'de "Modern Siyaset Teorisinin Gerilemesi" başlığıyla yayınladığı bir makalede siyaset teorisyenlerinin siyasal düşünceler tarihçiliği yapmayı bırakarak önceden olduğu gibi yaratıcı bir şekilde bir değerler sistemi yaratmaları gerektiğini söyler ve bu değerler sistemini ampirik bulgularla desteklemelerini salık verir (Easton, 1951: 37, 40, 49-50, 58). Ona göre tarihsel araştırma, siyaset teorisyenlerinin dikkat ve enerjisini "siyasal davranış hakkında ve siyasal kurumların işleyişi üzerine sistemli bir siyaset teorisi" geliştirme görevini gerçekleştirmekten alıkoymuştur (Easton, 1951: 37). Teorisyenler siyasal değerlerin tarihi ile ilgilendikçe değerlerin ortaya çıktıkları ortam üzerine yoğun-

laşmışlar, insanların ihtiyaçlarıyla uyumlu olan yeni değer kavrayışları yaratma görevini bir kenara bırakmışlardır (Easton, 1951: 40).

Easton'a göre insan davranışlarındaki, özellikle de siyasal davranıştaki aynılıkları/tekdüzelikleri (*uniformities*) keşfetmek mümkündür; bunların keşfi geleceğe dönük tahminler için bir temel oluşturabilir. Ancak bu aynılıkların incelenmesinin genel bir teorinin yönlendirmesi olmaksızın yapılması, olguların üst üste toplanacağı bir "çiğ ampirizm"e yol açacaktır (Easton, 1951: 54). Easton böylece davranışsalcı siyaset bilimcilerin ampirik bulgulara dayalı araştırmaları ile siyaset teorisyenlerinin yaratıcı bir şekilde kendi dönemlerine ilişkin değerler analizi yapma çabalarının birleşerek bir sentez oluşturmasını ümit eder. Bunu yaparken, bir yandan siyaset teorisyenlerinin siyasal düşünceler tarihi ile ilgilenmekle yetinmelerine, diğer yandan da siyaset teorisi ile ampirik bilginin ilişkisinin kurulmamasına eleştiri getirir.

2. Leo Strauss: Siyaset Felsefesi Tarihi ve Ezoterik Okumalar

XX. yüzyılın ortalarının en önemli muhafazakâr filozoflarından ve siyasal düşünce tarihçilerinden olan Leo Strauss, 1920'li yıllarda Almanya'da Ernst Cassirer, Edmund Husserl ve Martin Heidegger gibi filozoflardan ders almış, 1932'de Almanya'dan ayrılmış ve Nazilerin iktidarı almasını takiben ülkesine geri dönmemişti. Bir süre Fransa ve Büyük Britanya'da yaşadıktan sonra 1937'den itibaren ABD'ye yerleşmişti. Strauss 1949'da Chicago Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörü oldu ve o dönemde Amerikan üniversitelerinde yükselişe geçen davranışsalcı yaklaşımlara karşı tavır aldı (Major, 2005: 478). Chicago'da 1950'ler boyunca verdiği derslerle büyük bir etki yapan Strauss, 1959'da *What Is Political Philosophy?* (*Siyaset Felsefesi Nedir?*) başlıklı kitabını yayımladı. Aynı dönemde öğrencileriyle ortak çalışmalar da yaptı; *Essays on the Scientific Study of Politics* (*Siyasetin Bilimsel Bir Şekilde İncelenmesi Üzerine Denemeler*) adlı derleme 1962'de yayımlandı. Strauss'un, Joseph Cropsey ile birlikte derlediği, asistanlarının ve öğrencilerinin yazdığı bir dizi bölümden oluşan *History of Political Philosophy* (*Siyaset Felsefesi Tarihi*) başlıklı kitabın ilk basımı 1963'te yapıldı.

Strauss, siyasal düşünceler tarihi incelemeleri yaparken Batı'nın bir kriz döneminde olduğuna dikkat çeker. Düşünürün modernite eleştiri-

si pek çok düşünürün etkisini taşır, örneğin 1920'lerde Husserl ve Heidegger gibi hocalarının yaptığı modernite eleştirileri ya da Britanya'da bulunduğu dönemde bağlantı içinde olduğu R. H. Tawney'nin liberal-kapitalist moderniteyi Hıristiyan sosyalist bir perspektiften eleştirmesi (Green, 1995: 272-273) Strauss'u büyük ölçüde etkilemişti. Strauss liberal demokrasiye ve modern Batı liberal siyasal düşüncesine karşı mesafeli bir tavır takınır. Ona göre Batı'nın bekasına karşı en büyük tehdit Doğu'dan, komünizmden gelmektedir; komünizm bir yandan modern Batı siyaset teorisinin aldığı bir biçim, diğer yandan da bir Doğu zorbalığı türüdür (Tarcov & Pangle, 1987: 907-908). Başka bir deyişle, komünizm Batı'ya bütünüyle karşıt bir akım değildir, tıpkı liberal düşünce gibi modernitenin bir ürünüdür. Leo Strauss'un düşünce tarihi çalışmalarında temel amacı, liberal olmayan düşünce geleneğinin kökenlerini araştırmaktır. Strauss'a göre XVII. yüzyıldan itibaren (özellikle Hobbes ve Locke'un eserleriyle) siyasal düşünüşte bir "düşüş" başlamıştır; sonraki yüzyıllarda modern liberal düşünce geleneği bu düşüşü derinleştirmiştir. Leo Strauss ve öğrencilerine göre güncel siyasal düşüncenin mirasçısı olduğu geleneğin panzehiri, Eski Yunan ve Roma düşüncesi ile başlayan gelenektir (Ball, 2004: 24-25).

Eskiçağ ve Ortaçağ'ın büyük düşünürlerinin eserlerinin incelenmesi, Strauss'a göre modern liberal siyasal düşüncenin çıkmazlarının kavranmasını sağlar; Hobbes gibi modern çağ düşünürlerinin incelenmesi de yine modernitenin "düşkün" niteliğinin anlaşılmasını sağladığı için önemlidir (Black, 2009b: 28). Bu şekilde, Strauss siyasal düşünceler alanını eleştiriye açar gibi görünse de eleştirisini modern siyaset felsefesi ile sınırlar; siyasal düşünüş üzerine kapsamlı bir eleştirel değerlendirme yapmak yerine modern liberalizmin "düşkün"lüğü önkabulünü temel alır. Strauss modernitenin krizine çözüm bulmak için modern çağ ve eskiçağ siyaset felsefe geleneklerinin incelenmesi gerektiğini düşünür; modern politik felsefenin yol açtığı sorunların (örneğin bilimci ve rölativist düşüncenin yaygınlaşmasının) üstesinden gelmek için geriye doğru giderek geçmiş felsefi katkıları yeniden keşfetmenin krizi aşmaya olanak tanıyacağını savunur (Tarcov & Pangle, 1987: 910).

Strauss modern düşüncenin "tarihselci" boyutunu eleştirir; onun tanımına göre tarihselcilik tüm insan düşüncelerinin ve eylemlerinin

tarihselliğe bağlı olduğunu ortaya koyan öğretidir ve rölativizm ile yakından bağlantılıdır (Tarcov & Pangle, 1987: 908-909). Tarihsel yaklaşımı her şeyin üzerinde tutan yaklaşımları modern düşüncenin tehlikeli bileşenleri olarak görür, ancak modern kriz koşulları aşmak için bu dönemin yaygın yöntemlerinden olan tarihsel inceleme yöntemine başvurmanın da kaçınılmaz olduğunu düşünür (Tarcov & Pangle, 1987: 911). Başka bir deyişle, geçmişin tarihselci olmayan felsefesine ulaşmak için tarihsel bir yöntem kullanılmasının gerekli olduğu görüşündedir (Tarcov & Pangle, 1987: 911-912).

Strauss ve öğrencileri bu amaca ulaşmak için geleneksel "büyük filozoflar/büyük kitaplar" yaklaşımından çok farklı olmayan bir yaklaşım benimserler. *Siyaset Felsefesi Tarihi* Eskiçağ, Ortaçağ ve modern dönemden bir dizi düşünür üzerine yapılmış ayrıntılı incelemelerden oluşur. Strauss'çu okulun siyaset incelemesini geçmişin "büyük" yazarlarının hatırlanmasından ve modern çağın "büyük" yazarlarının eleştirisinden ibaret hale getirdiği yönündeki eleştirilere (Blakely, 2016: 2) katılmak mümkündür. Böylece Strauss muhafazakâr görüşlerini kanıtlayacak bir siyasal düşünceler tarihi anlatısı geliştirir. Bu anlatıda Eskiçağ ve Ortaçağ'a damgasını vurduğunu varsaydığı, değerlerle yüklü siyaset felsefesi geleneğini överken seçmeci bir yöntem izler. Belirli fikirlerini ön plana çıkararak ya da satır aralarını okuduğunu iddia ederek bir dizi filozofa kendi muhafazakâr fikirlerini "söyletir". Modern çağ filozoflarına da aynı seçmeci yöntemle "bilimselci" düşünceler isnat eder. Strauss ve Cropsey kitaplarının ilk baskısında geçmişin düşünürlerinden halen güncel olan sorunlar üzerine bilgi almanın mümkün ve gerekli olduğunu belirtirler; bu bakış açısı, her bir düşünürün kendi döneminin sorunlarına, alışkanlıklarına ve değerlerine ilişkin düşünceler geliştirdiğini düşünen Sabine'in görüşünden farklılaşır (Tarcov & Pangle, 1987: 913). Strauss düşünürlerin kendi metinleri üzerinden incelenmesine önem verir, ancak metinlerin kendi başlarına düşünürleri anlamaya yetersiz olacağını da ekler; bir siyaset felsefesi metnini anlamak için yazarın vermediği bilgilere de ihtiyaç vardır (Tarcov & Pangle, 1987: 913). Bu tespitten hareketle metin analizinde iki yöntem benimser: Bağlam ile ilgili bilgiler edinerek metni yorumlamak ve metnin satırlarıyla beraber "satır aralarını" da okumak.

Strauss'a göre önceki dönemlerde yazılmış bir metnin anlaşılması için, metin yazarının kullandığı kelimelerin, terimlerin yazarın dönemdaşları tarafindan nasıl kullanılmış olduğunun incelenmesi gerekir (Tarcov & Pangle, 1987: 914). Ancak Strauss bu gerekliliği ön plana koyarken tarihselci bir yaklaşımla bağlam-metin ilişkisini merkeze koymaz ve metni bağlamın bir ürünü olarak ele almaz; amacı her durumda metni merkeze koymak, bağlam yoluyla metnin kendisini anlamaktır (Tarcov & Pangle, 1987: 914). Dolayısıyla Strauss'çu gelenek siyasal düşünce metinlerini kimi durumlarda titiz bir entelektüel-terminolojik bağlam incelemesine tâbi tutsa da genel bir tarihselci yaklaşımı reddeder, zihniyetlerin ve tartışmaların özgül olarak belirli dönemlerde ortaya çıktığına dair fikirleri kabul etmez (Ball, 2004: 24).

Strauss'çu düşünce tarihçilerinin metin yorumlarken kullandığı "satır aralarını okuma" yöntemi, bu okulun benimsediği yöntemin kimileri tarafindan "ezoterik/batıni metin okuma yöntemi" olarak adlandırılmasına yol açmıştır (Köse, 2009: 2). Strauss 1952 tarihli bir metninden itibaren zahiri ve batıni öğretiler arasında bir ayrım yapar. Zahiri öğretiler, doğrudan doğruya metinler üzerinden takip edilebilecek olan öğretilerdir. Oysa bazı filozoflar felsefe yaparken toplumlarından görecekleri baskılara karşı önlem almak için düşüncelerini saklarlar, bu durum özellikle siyasal ya da dinsel açıdan ortodoks yaklaşımların dayatıldığı dönemlerde baskı altında yazan yazarların eserlerinde karşımıza çıkar (Strauss, [1952] 1988: 32; Tarcov & Pangle, 1987: 915), Örneğin Farabi ve Maimonides (Musa İbn Meymun) gibi yazarlar içinde yaşadıkları toplumun ve muhatabı oldukları rejimin din ve siyaset üzerine görüşlerine uygun düşmeyen düşüncelerini saklamak zorunda kalmışlardır (Strauss, [1952] 1988: 58; Major, 2005: 481). Bu durumda düşünürlerin eserlerinde açıkça yazılmayanlar okunmalı, yazarın açıkça yazıya dökmediği fikirler tahmin edilmelidir. Strauss, bu yöntemin kullanılmasının modern tarihsel araştırma tekniklerinin gelişmesiyle birlikte terk edildiğini söyler (Strauss, [1952] 1988: 32). Ona göre ezoterik yorumlama yönteminin kullanılmasıyla, yazarın yazdıklarından ve yazmadıklarından, kullandığı ya da kullanmadığı sözcüklerden hareketle metnin anlamı yorumlanır ve bu yorum üzerinden metinler moderniteyle ya da "bozulmamış" siyasal felsefe geleneği ile ilişkilen-

dirilir. Strauss'un bu ezoterik/batıni yakın okuma yöntemi, Ortaçağ Yahudi mistik düşüncesinden, Kabala geleneğinden etkilenmiştir (Ball, 2004: 25).

Strauss'çu yaklaşım, Strauss'un Joseph Cropsey, Muhsin Mahdi ve Charles Butterworth gibi öğrencileri tarafından da geliştirilmiştir (Köse, 2009: 2). Bu yaklaşımın yaygınlaşması, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde siyaset incelemelerinde davranışsalcı-ampirik yaklaşımı benimseyen siyaset bilimciler ve normatif siyaset felsefesi ile ilgilenen siyaset teorisyenleri arasında belirgin bir bölünme yaşanmasında etkili olmuştur (Blakely, 2016: 2, 20). Sonraki yıllar boyunca anaakım Amerikan siyaset bilimi yaklaşımlarında ampirik yöntemleri kullanarak olguları araştıranlar siyaset bilimci olarak kabul edilirken, siyaset teorisyenlerinin olgularla bağlantı kurmaksızın normlar ve değerler üzerine tartışmalar yaptığı düşünülmüştür.

3. Sheldon Wolin ve Berkeley Okulu

Davranışsalcı yaklaşımın yükselişi karşısında Amerika Birleşik Devletleri'nde Strauss'çu okuldan başka tepkiler de gelişmiştir. Hannah Arendt davranışsalcılığa karşı yoğun eleştiriler içeren *İnsanlık Durumu*'nu (1958) bu dönemde yazmıştır. Arendt'in bu dönemde kısa bir süre için ders verdiği California-Berkeley Üniversitesi'nde de davranışsalcılığa karşı siyasal düşüncenin önemini ortaya koyan öğretim üyeleri daha sonraları "Berkeley Okulu" olarak adlandırılan, esas olarak 1960'lar boyunca etkinlik gösteren akademik-entelektüel çevreyi oluşturmuşlardır. Berkeley Okulu'nun kurucuları arasında Sheldon Wolin, John Schaar ve Norman Jacobson yer alır. Berkeley Okulu'nun 1970'de Wolin ve Schaar'ın Berkeley'den ayrılmalarıyla son bulduğu kabul edilir (Ball, 2017: 791), ancak bu dönemde onlarla birlikte çalışmış olan siyaset teorisyenleri de Berkeley Okulu mensupları arasında sayılabilir. Berkeley Okulu bu dönemde psikanaliz, feminist eleştiri ve kültürel çalışmalar gibi gelişmekte olan çalışma alanlarıyla bağlantılar kurmuş, Amerikan üniversitelerinde Strauss ekolüne alternatif bir yaklaşım teşkil etmiştir.

Berkeley Okulu'nun en önemli temsilcisi olan Wolin, ilk basımı 1960'da yapılan *Politics and Vision* (*Politika ve Vizyon*) kitabının pla-

nında geleneksel "yazar merkezli" yaklaşımı benimser, buna karşılık, kitaba yazdığı ayrıntılı giriş bölümüyle kendi yaklaşımının temel unsurlarını ortaya koyar. Wolin'e göre "siyasal literatürün şaheserleri" incelendiğinde bazı sorun-konuların farklı düşünürler tarafından sürekli olarak yeniden gündeme getirildiği görülür; ona göre önemli olan tüm düşünürlerin sorulara aynı yanıtları vermeleri değildir, önemli olan tartışılan konu ve sorunların aynı kalmasıdır (Wolin, 2004: 4-5). Wolin, siyaset teorisinin siyasal pratiklerle ya da siyasetin işleyişiyle değil, siyasal pratiklerin anlamı ile ilişkili olduğunu belirtir (2004: 7). Böylece, siyaset teorisyenlerinin siyasetin ampirik boyutlarıyla ilgilenmesi gerektiğini savunan David Easton gibi davranışsalcıların yaklaşımlarıyla arasına mesafe koyar. Wolin'e göre siyaset filozofu anlamların ve kurumların karmaşa içinde bulunduğu bir dünyaya düzen vermeli, onu yeniden inşa ederek anlamlandırmalıdır; kısacası, "siyasal bir kaostan siyasal bir kosmos çıkarmalıdır" (Wolin, 2004: 9). Wolin, siyaset teorisinin keyfi bir inşa olmadığını da söyler ve teorisyenlerin kullandıkları kavramların pek çok noktada deneyim ile bağlantılı olduğunu ekler (2004: 15)

Wolin, siyaset teorisinin kısıtlarına dikkat çeker; filozoflar siyaseti anlamlandırırken belirli bir bakış açısından, belirli ve sınırlı bir perspektiften yola çıkarlar, düşünceleri büyük ölçüde içinde yaşadıkları toplumun sorunlarının etkisi altındadır; kendi döneminde yaşayan kişilerin ilgisini çekmek için de döneminin sorunlarına yanıt veren eserler yazmaları gerekir (Wolin, 2004: 17, 21). Wolin, düşünürler üzerine yaptığı bu tespitlerden sonra bir kez daha düşünürlerin farklı çağlarda benzer sorunlara yanıt aradığını hatırlatır ve bu şekilde "sürekliliği olan bir siyasal geleneğin" oluştuğundan bahseder; farklı dönemlerde aynı sorulara yanıtlar arayan düşünürler ve siyasal aktörler, bu sorulara daha önce verilmiş olan yanıtları inceleyerek adeta tanışık oldukları bir dünyada seyahat ederler (Wolin, 2004: 22). Buna karşılık, bir kişi diğerinin aynısı olmadığı için bir siyasal deneyim de bir diğeriyle hiçbir zaman aynı değildir, bu nedenle sorunların benzerliğine rağmen deneyimler ve siyaset felsefesinin kategorileri değişim gösterir (Wolin, 2004: 24).

Berkeley okulu mensupları 1960'ların başından itibaren Strauss'çu okula karşı tavır almışlardır. *Politika ve Vizyon*'da "siyaset felsefesi" terimini kullanarak siyasal düşünce üzerine incelemelerini yapan Wolin'in,

Strauss çevresinin eserlerinin 1960'lardan itibaren etkisinin artmasına paralel olarak "siyaset teorisi" kelimesini tercih etmeye başlaması dikkat çekicidir (Ball, 2017: 790). Bu noktada, aynı dönemde Berkeley'de bulunan Arendt'in de benzer bir tercih yaparak "siyaset felsefesi"nin çağrıştırdığı mutlak bilgi arayışına karşı göreli bilgiyi çağrıştıran "siyaset teorisi" terimini tercih ettiği hatırlanabilir.

Strauss ve öğrencilerinin 1962'de yayımlanan *Essays on the Scientific Study of Politics* (*Siyasetin Bilimsel Bir Şekilde İncelenmesi Üzerine Denemeler*) adlı derlemelerine karşı Schaar ve Wolin'in yazdığı ayrıntılı eleştiri yazısının yayımlanması, Berkeley Okulu mensuplarının Strauss'çulara karşı yönelttiği ilk açık eleştiriyi teşkil eder. Schaar ve Wolin'in "Strauss'çu siyaset felsefesi"ni tekbiçimli, içinde herhangi bir nüans ve renk barındırmayan bir okul olduğu için eleştirmeleri anlamlıdır. Sonraki dönemlerde Berkeley Okulu mensupları kendi ekollerinin tek bir hoca etrafında toplanan öğrencilerden oluşmadığını, çok renkli ve çoğulcu olduğunu sık sık vurgulamışlardır (Ball, 2017: 790), öyle ki, "Berkeley Okulu" adı verilebilecek tek bir ekolün var olup olmadığı bile çoğu zaman tartışmalara konu olmuştur. Bu çeşitliliğe rağmen Berkeley teorisyenlerinin benzer konuları çalıştığı söylenebilir; Terence Ball, bu ortak konuları şöyle sıralar: topluluk, "siyasal olan", "katılımcı demokrasi", "liberalizmin eleştirisi", "otorite", "Amerikan siyasal düşüncesi", "gelenek ve meslek olarak siyaset teorisi", "epik teori", "davranışsalcılığın eleştirisi", "psikanaliz", "film ve kültürel medya" (Ball, 2017: 791). Berkeley okulu mensupları "siyaset" ve "siyasal olan" arasında (Schmitt'in yaptığı ayrımı hatırlatan) bir ayrım yapmışlar, siyaseti seçimler, dış politika gibi gündelik çatışmalar alanı olarak görmüş, "siyasal olan"ın ise insanların birbirleriyle insan olarak karşı karşıya geldikleri bir alan olarak ele almışlardır.

Berkeley teorisyenleri Strauss'çulara benzer şekilde davranışsalcı yaklaşımların eleştirisini yapmışlar, ancak Strauss'çulardan farklı olarak davranışsalcılığa ve genel olarak "bilimsel inceleme"ye tamamen karşıt bir tutum da takınmamışlardır; Robert Dahl ve Paul Lazarsfeld gibi araştırmacıların seçmen davranışı ve benzer konulardaki katkılarını ilgiyle takip etmişlerdir, hatta ekolün en önemli temsilcilerinden olan Schaar, Berkeley'de öğretim üyesi olarak bulunan bir davranışsalcı si-

yaset bilimci olan Herbert McClosky ile ortak çalışmalar da yapmıştır (Ball, 2017: 790). Strauss'çu okul ve Berkeley Okulu'nun ayrışan noktalarından biri de moderniteye bakışlarıdır; Wolin ve diğer Berkeley teorisyenleri moderniteyi çeşitli açılardan eleştirseler de modernite karşıtı bir muhafazakâr tutum benimsemekten çok uzaktırlar. İki okulun birleştiği noktalardan biri ise, "geçmişin büyük kitapları"nı incelemeye verdikleri önemdir. Her iki ekol de daha önceki dönemlerde gelişme göstermiş olan "büyük filozoflar/büyük kitaplar" yaklaşımını devam ettirmiş (Blakely, 2016: 1, 20), ancak bu yaklaşımın görece sofistike versiyonlarını ortaya koymuşlardır.

Davranışsalcılığın etkisiyle Amerika Birleşik Devletleri'nde siyaset bilimi incelemelerinin çeşitlenmesinin bir sonucu olarak psikolojik ve psikanalitik yaklaşımların gelişiminden de söz edilebilir. Psikoloji ve psikanaliz yöntemlerini siyasal düşünce tarihi ile birleştiren yaklaşımlarda yazardan yola çıkılır ve onun metinleri ve düşünceleri açıklanır. Yazarın eserlerini hangi psikolojik koşullar altında yazdığı araştırılır, kimi durumlarda belirli bir düşünürün teorilerine psikanalitik düzlemde açıklamalar getirilir. Ünlü psikolog Erik H. Erikson'ın Martin Luther (1958) ve Mahatma Gandhi (1969) üzerine eserleri bu yaklaşımın ilk önemli örneklerindendir. Erikson Luther'in gençlik dönemine yoğunlaşmış; gençliğindeki vaizlik kariyeri ile daha geç dönemdeki aktif politik lider kişiliği arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir; Gandhi'yi ise dinsel ve siyasal eğilimleri barıştıran bir kişi olarak ele almıştır (Roazen, 2005: 406). Bruce Mazlish'in John Stuart Mill (1975) ve Isaac Kramnick'in Edmund Burke (1977) üzerine kaleme aldıkları çalışmalar, siyasal düşünürlerin biyografilerinden yola çıkarak metinlerini psikanalitik bir çerçeve içinde anlamlandırma çabasının ürünleridirler (Ball, 2004: 22). Berkeley Okulu mensuplarından Hanna F. Pitkin de Machiavelli üzerine yaptığı, 1984'te ilk baskısı yapılan çalışmayla bu yaklaşımlara katkıda bulunmuştur.

C. Türkiye'de Siyasal Düşünceler Tarihi Öğretimi ve Ders Kitapları

Siyasal düşünüşün tarihi üzerine çalışmalar Türkiye'de öncelikle hukuk fakültelerinde, genel kamu hukuku kürsülerinde yapılmıştır.

Siyasal düşünceler tarihçiliği 1950'lerden itibaren kamu hukukundan ayrışmıştır; 1980'li yıllardan itibaren ise çeviri ve telif eserlerle azımsanamayacak bir gelişme göstermiştir. Bu kısımda üniversitelerde siyasal düşünceler tarihi öğretimi ve genel nitelikte ders kitapları üzerine yoğunlaşılacaktır. Osmanlı Devleti ve Türkiye'de siyasal düşünüşün gelişimini inceleyen düşünce tarihçilerinin çalışmaları bu başlık altında ele alınmayacak, kitabın dördüncü bölümünde incelenecektir.

1. Genel Kamu Hukukundan Siyasal Düşünceler Tarihine

Osmanlı Dönemi'nde Darülfünun Hukuk Fakültesi'nin ders programında siyasal düşünüşün gelişimini sistemli bir şekilde inceleyen derslere rastlamak mümkün değildir. Hukuk Fakültesi'nde 1926-1929 arasında öğrenim gören Yavuz Abadan, o dönemde Âmme Hukuku (Kamu Hukuku) ve Hukuku Esasiye (Anayasa Hukuku) gibi derslerde sistemli olmayan bir şekilde devletin yasama, yürütme ve yargı görevleri ile ilgili açıklamalar yapılmasıyla yetinildiğini belirtir. Abadan'a göre 1933 Üniversite Reformu ile birlikte Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesini takiben Hukuk Fakültesi programında kapsamlı bir değişikliğe gidilmiştir. Yeni dönemde Fransız hukukçu Charles Crozat'nın verdiği dersler ve yayınladıkları kitaplar "genel kamu hukuku" adını alan ve "devlet" olgusunu çok çeşitli boyutlarıyla incelemeyi amaçlayan anabilim dalının gelişmesini sağlamıştır (Abadan, 1965: 399-400; ayrıca bkz. Akkaya Kia, 2012b).

Doktorasını Toulouse Üniversitesi'nde ünlü kamu hukukçusu Maurice Hauriou'nun danışmanlığında anayasa hukuku alanında yapmış olan Crozat 1926'dan itibaren Darülfünun Hukuk Fakültesi Amme Hukuku (Kamu Hukuku) kürsüsünü idare etti; Darülfünun'un 1933'te İstanbul Üniversitesi adını alarak yeniden yapılanmasından 1944'e değin bu görevini sürdürmüştü. Crozat'nın Eskiçağ ve Ortaçağ'da siyasal düşüncelerin gelişimini incelediği ders notları 1938 ve 1944-1946 yıllarında *Amme Hukuku Dersleri* başlığıyla yayımlandı (Crozat, 1938, 1944, 1946). Crozat'nın ders notları kapsamlı bir bibliyografyaya dayanır; Eski Yunan ve Roma'daki "siyaset, hukuk ve devlet teorileri"nin yanında Çin, Hindistan ve Mısır gibi bölgelerdeki düşünsel gelişmeleri de içerir.

Crozat'nın derslerinin bir kısmını 1941'den itibaren devralan, Crozat'dan sonra da kürsü yönetimini üstlenen Recai Galip Okandan'ın *Umumi Âmme Hukuku* kitabının ilk baskısı 1946'da yapıldı. Okandan'ın kitabı "devletin doğuşu, pozitif ve teorik gelişmesi, unsurları" olmak üzere dört temel konuyu kapsar; kitabın büyük bir kısmı siyasal düşünceler tarihi konularıyla örtüşür, kaldı ki Okandan'ın Ponet ve Mosca gibi siyasal düşünce tarihçilerinin yazmış oldukları kitaplara sıklıkla referans verdiği görülür. Okandan "umumi amme hukuku"nun ilişkili olduğu siyaset bilimi, ekonomi ve felsefe gibi bilim dallarının ilkelerini "lüzum ve ilgileri oranında birleştirmeye, bunlardan ölçülü bir sentez meydana getirmeye" çalışarak Devlet hakkında "tam ve yeterli bir fikir" vermeyi amaçladığını belirtir (Okandan, 1976: 19).

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde görev yapan Nihat Erim, 1942'de yayımlanan *Âmme Hukuku Dersleri* kitabında kamu hukukunun "devlet nazariyeleri tarihinden" ayrı ele alınırsa temelsiz kaldığını belirtir (akt. Akkaya Kia, 2012: 206). Aynı fakültenin doçentlerinden Muvaffak Akbay'ın ders notlarını derleyerek hazırladığı ve 1948'de yayımladığı *Umumi Âmme Hukuku Dersleri*, Crozat ve Okandan'ın ders kitaplarını hatırlatan bir sistematiğe sahiptir. Kitapta Akbay genel kamu hukukunun kapsamını "genel devlet teorisi" olarak ortaya koyduktan sonra devlet bilgisinin siyaset ve hukukun birleşmesiyle oluşacağını söyler. Kitabın ilk bölümünde devletin kaynağı konusunda açıklamalar getiren teorilerden örnekler sunar. Daha sonra tıpkı Crozat ve Okandan gibi Çin, Hint, Mısır ve İbrani uygarlıklarını da dikkate alarak "devlet kavramının tarihi tekâmülü"nü inceler. Anlatısını XX. yüzyıl başlarına kadar getirir ve incelemesine Léon Duguit gibi hukukçuların yanında Marksistleri ve anarşistleri de dahil eder (Akbay, 1948).

2. Özerk Bir Disiplin Olarak Siyasal Düşünceler Tarihi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Yavuz Abadan'ın yönetimindeki Amme Hukuku ve Siyaset Nazariyeleri Kürsüsü'nde 1940'ların sonundan itibaren yapılan çalışmalar, Türkiye'de siyasal düşünceler tarihinin genel kamu hukukundan ayrışması sürecine temel oluşturmuştur. Abadan Heidelberg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Gerhard Anschütz'ün danışmanlığında anayasa hukuku alanında tezi-

ni yazmıştı (Tunçay, 1969d: 8). Fakültede 1947'den itibaren Amme Hukuku derslerini veren Abadan'ın *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri* kitabı 1952 yılında yayımlandı. Abadan, kamu hukukunun konusu ve öğretim metoduna ilişkin 1965 tarihli bir makalesinde öncelikle 1930'lardan itibaren "umumi amme hukuku" derslerinin işleniş tarzına ilişkin bilgiler verir, daha sonra dersin öğretim yöntemine değinir. Metodu "bilimsel çalışmalarda doğruyu ve isabetliyi ortaya koyacak belli bir hedefe ulaşmak için plânlı, rabıtalı bir düşünce ve davranış tarzı" olarak tanımladıktan sonra bunun karşıtının "sübjektif, plânsız, rabıtasız fikir çabaları" olduğunu söyler; ona göre metodsuz çalışmaların bilimsellikle herhangi bir ilişkisi bulunmaz (Abadan, 1965: 414). Abadan Alman kamu hukukçularının kamu hukuku ve devlet teorisi derslerinin öğretimine dair tartışmalarına atıf yapar ve makalenin sonunda gerçek bilimin ancak pozitif bilimlerin ve "manevi bilimler"in (insan ve toplum bilimleri) yöntemlerinin sentezlendiği takdirde hakikate ve doğru bilgiye varma hedefine ulaşabileceğini yazar (Abadan, 1965: 417).

Ankara Üniversitesi SBF'de amme hukuku dersine ek olarak "amme hürriyetleri ve siyasi fikirler tarihi derslerinin de verilmeye başlanması, siyasal düşünceler tarihi çalışmalarında bir canlanma sağlamıştır; 1960'lardan itibaren bu alana dair çok sayıda telif ve çeviri eser yayımlanmıştır. Mosca'nın 1932 tarihli düşünce tarihi kitabının Türkçe çevirisi *Siyasi Doktrinler Tarihi* başlığıyla 1963'te, Bülent Dâver'in Çağdaş Siyasal Doktrinler başlıklı kitabı 1968'de yayımlanmıştır. George H. Sabine'in *Siyasal Düşünceler Tarihi* kitabının Türkçe çevirisi ise 1969'da üç cilt olarak basılmıştır.

Yavuz Abadan'ın ve 1958'den itibaren onun asistanı olan Mete Tunçay'ın çabalarıyla siyasal düşünceler tarihinin temel metinlerinden seçkilerin Türkçe çevirilerinin yayınlanması mümkün olmuştur; bu seçkiler, genel kamu hukuku ve siyasal düşünceler tarihi derslerinin birincil kaynakların tahliliyle desteklenmesini sağlamıştır. Abadan'ın *Devlet Felsefesi* başlığıyla derlediği okuma parçaları seçkisinin ilk baskısı 1959 tarihlidir. Ankara Üniversitesi'nde Mete Tunçay'ın *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* başlıklı üç ciltlik metin derlemesi 1969 yılında yayımlanmıştır (Tunçay, ed. [1969a] 2015, [1969b] 2016a, [1969c] 2016b). Tunçay daha sonra *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi* başlıklı iki

ciltlik bir derleme yayımlamış (Tunçay, ed., 1976a; 1976b), ayrıca Ernest Barker'ın *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü* başlığını taşıyan, Bizans siyasal düşünce metinlerinden seçkiler içeren derlemesinin de Türkçe çevirisini yapmıştır (Barker, 1982).

İstanbul Üniversitesi'nde siyasal düşünceler tarihi öğrenimi 1960'lar ve 1970'ler boyunca Hukuk Fakültesi'nde sürdürüldü. Fakülte öğretim üyelerinden anayasa hukukçusu Murat Sarıca'nın *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi* başlıklı kitabının ilk baskısı 1973'te yapıldı. İstanbul Üniversitesi'nde ders veren öğretim üyelerinin 1960'ların başından 1980'lere uzanan dönemde yayımladıkları ders kitapları ise önceki dönemlerde yapılmış olan (ve çoğu zaman yeni araştırmalar tarafından aşılmış olan) sentezlerin bir özeti olmaktan öteye geçmedi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Okandan'dan sonra Genel Kamu Hukuku kürsüsünü devralan İlhan Akın'ın *Devlet Doktrinleri* kitabı (Akın, 1962) ve Ayferi Göze'nin ilk baskısı 1982'de *Siyasal Düşünce Tarihi* başlığıyla yapılan 1986 tarihli üçüncü baskısından itibaren *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* başlığıyla yayımlanan çalışması bu çerçevede örnek olarak verilebilir.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Alaeddin Şenel'in 1982 yılında ilk baskısı yapılan *Siyasal Düşünceler Tarihi* kitabı, sonraki onyıllar boyunca çok sayıda yeni baskı yaptı. Siyasal düşünceler tarihinin yer yer Marksizmden alınmış bir terminolojinin kullanımıyla anlatımı üzerine kurulu olan kitap Eskiçağ'dan Fransız Devrimi'ne uzanan dönemi kapsar. Şenel, bu kitabı yayımladıktan sonra kendi kitabına dahil etmediği XIX.-XX. yüzyıl siyasal düşünceler tarihini ele alan Edward McNall Burns'ün 1960 tarihli *Ideas in Conflict : The Political Theories of the Contemporary World* adlı kitabını Türkçeye çevirdi; bu çeviri *Çağdaş Siyasal Düşünceler: 1850-1950* başlığıyla 1984'te yayımlandı.

3. Düşünce Tarihçiliğinde Açılımlar: 1990'lerden 2010'lara

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde görev yapan Mehmet Ali Ağaoğulları'nın çabalarıyla Eskiçağ'dan XVIII. yüzyıl sonuna uzanan dönemin siyasal düşünceler tarihi alanında nitelikli çalışmalar yayımlandı; bu dönemde Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Levent Köker başta olmak üzere çok

sayıda siyasal düşünce tarihçisi bu çalışmalara katkıda bulundu: *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi* (Ağaoğulları, 1989; kitap daha sonraki baskılarda *Kent Devletinden İmparatorluğa* başlığını aldı), İmparatorluktan Tanrı Devletine (Ağaoğulları & Köker, 1991a), *Tanrı Devletinden Kral-Devlete* (Ağaoğulları & Köker, 1991b), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı* (Ağaoğulları & Köker & Akal, 1994), *Kral-Devletten Ulus Devlete* (Ağaoğulları & Zabcı & Ergün, 2005), *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği* (Ağaoğulları, 2006). Bu kitap dizisi temel alınarak Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin siyaset teorileri kürsüsü mensubu olan öğretim üyelerinin kaleme aldığı ders kitabı ise *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* başlığıyla 2011'de ilk baskısını yaptı (Ağaoğulları, ed., 2011).

Genel kamu hukuku ve siyasal düşünceler tarihi alanlarında standartlaşmış literatürü sentezlemekle yetinen yapıtların ötesine geçen bir katkı olarak Cemal Bâli Akal'ın 1990'ların başından itibaren yayımladığı çalışmalardan söz etmek mümkündür. Yazar *Sivil Toplumun Tanrısı* başlıklı 1990 tarihli kitabında Max Weber'in büyük ölçüde etkisini taşıyan bir "geleneksel toplumdan modern topluma geçiş" modelini kullanarak, Michel Foucault gibi düşünürlerin iktidar üzerine çözümlemelerinden de etkilenerek pek çok siyasal düşünce tarihçisinin benimsediği "devlet" yaklaşımını eleştirir. Ona göre çağlar boyunca var olan ve inceleme nesnesi haline getirilmesi gereken bir "devlet"ten söz etmek mümkün değildir, devlet moderniteyle birlikte oluşan bir "kurumsallaşmış siyasal iktidar biçimi"dir ve tarihsel özgüllüğü içinde incelenmelidir. Akal *Sivil Toplumun Tanrısı* kitabını takiben yayımladığı *Yasa ve Kılıç* (1991) ve *Siyasal İktidarın Cinsiyeti* (1994) başlıklı çalışmalarıyla siyasal antropoloji literatürünü yoğun bir şekilde kullanarak genel kamu hukuku ve siyasal düşünceler tarihi alanlarına katkılar yaptı; bu üç kitabını 1998'de *İktidarın Üç Yüzü* başlığı altında tek bir ciltte topladı (Akal, [1998] 2016). Modern devlet kuramı üzerine çalışmalarını XVI. ve XVII. yüzyıllarda İspanyol siyasal düşüncesinin gelişimini incelediği *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı* başlıklı 1996 yılında ilk basımı yapılan bir kitapla tamamladı. Bu çalışmaları takiben Genel Kamu Hukuku'nun "devlet kuramı"ndan sonra ikinci bileşeni olarak görülen "hak kuramı"na yöneldi ve Baruch Spinoza'nın siyasal düşün-

cesi üzerine yoğunlaştı. Bu çalışmalarının sonucu olarak yayımladığı *Varolma Direnci ve Özerklik: Bir Hak Kuramı İçin Spinoza'yla* kitabı (Akal, 2004), yazarın 2000'li yıllar boyunca Spinoza'nın siyasal düşüncesi ve hukuk felsefesi üzerine yaptığı pek çok çalışmanın temelini oluşturdu.

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin 1979'da kurulmasını takiben bu yeni fakültede siyasal düşünceler tarihi dersi Murat Sarıca tarafından verildi. Sarıca 12 Eylül 1980 darbesi sonrası baskı koşullarında Şubat 1983'te görevinden ihraç edildi ve birkaç ay sonra yaşamını yitirdi. Fakültede 1980'li yıllarda İlhan Akın ve Cemil Oktay siyasal düşünceler tarihi derslerini verdiler. Aynı dönemde Osmanlı Siyasal Düşüncesi derslerini de veren Cemil Oktay'ın bu dönemde yayımladığı çalışmalarında (örn. bkz. Oktay, 1991; 2014) siyasal düşünceler tarihinde uzun yıllar boyunca tekerrür eden tartışmalara büyük önem verdiği görülür. Örneğin Oktay (1991) 1876 yılında Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasi üzerine yapılan tartışmalarda öne sürülen argümanların ve bu tartışmaların taraflarının benimsediği üslubun XX. yüzyıl boyunca çeşitli vesilelerle yeniden ortaya çıktığını gözlemler.

Ankara Üniversitesi SBF'de Tunçay'ın öğrencisi olmuş, York Üniversitesi'nde ise kadın çalışmaları alanında yüksek lisans yapmış olan Fatmagül Berktay, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 1990'ların ortasından itibaren siyasal düşünceler tarihi ve siyaset teorisi derslerini verdi. Feminist teori üzerine de yoğun çalışmalar yapan Berktay, bu dönemde siyaset teorisi ve siyasal düşünceler tarihi alanında yaptığı araştırmaların bir kısmını *Politikanın Çağrısı* başlıklı bir kitapta derledi (Berktay, 2010). Berktay, başlıca ilham kaynaklarından olan Hannah Arendt'in politika anlayışını incelediği *Dünyayı Bugünde Sevmek* başlıklı kitabında Arendt'in "alışılmış kategorilere, sınıflandırmalara, klişelere meydan okuyan ve her olguyu kendi somutluğu içinde analiz eden sarsılmaz bağımsız düşünme çabası"na dikkat çeker ve Arendt'in dünyayı "hem karmaşıklığından ve derinliğinden, hem de şiirselliğinden arındırmadan anlama kaygısı"nı ön plana çıkarır (Berktay, 2012: 18, 28). Berktay'ın düşünce tarihi üzerine çalışmalarında dünyayı çoğulluğu içinde anlama çabası kendini gösterir.

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'nın ortak çalışmalarının sonucu olarak H. Birsen Örs'ün editörlüğünde yayımlanan *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* kitabının ilk baskısı 2007'de yapıldı (Örs, ed., 2007). Kitapta XIX. ve XX. yüzyıl siyasal düşünceleri dokuz ideoloji (liberalizm, muhafazakârlık, Marksizm, sosyal demokrasi, milliyetçilik, anarşizm, feminizm, faşizm ve korporatizm) üzerinden ele alınır; yazarlar her bir ideolojinin başlıca temsilcileri olan düşünürleri, siyasal hayat ve toplumsal-iktisadi bağlamla olan ilişkilenme biçimlerini de dikkate alarak incelerler.

XIX. yüzyıl başından itibaren siyasal düşünce tarihçiliğinin gelişimine dair bu inceleme, erken dönem siyasal düşünce tarihçilerinin siyasal düşünüşü tüm karmaşıklığı içinde ele alma çabasının, disiplinin oluşum dönemlerinden itibaren kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, "büyük yazarlar" ve "büyük eserler"i merkeze alan yaklaşım hızlı bir şekilde literatür içinde egemen hale gelmiştir. Türkiye'de de düşünce tarihi literatürünün (ve bununla bağlantılı olarak gelişen öğretimin) benzer bir seyir izlediği söylenebilir. Fakat Ankara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'nde 1980'lerden itibaren yapılan çalışmalara bakıldığında düşüncelerin tarihselliğine ve ilişkiselliğine yoğun bir şekilde vurgu yapıldığı ve eleştirel bir düşünce tarihçiliğinin gelişim zemininin hazırlandığı görülür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"YENİ TARİH" EKOLLERİ VE SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHÇİLİĞİ

Toplumsal tarih, iktisat tarihi, kültür tarihi gibi alanlarda çalışan tarihçiler 1960'lı yıllardan itibaren araştırma alanlarında yeni sorunlar, yeni yaklaşımlar ve yeni konuların öneminin artmasına dikkat çektiler (Le Goff & Nora, ed., 1974); bu yeniliklerin tarihyazımında kapsamlı bir yenilenmeyi gerektirdiğine dair çok sayıda fikir öne sürüldü. Fransız tarihçiler tarafından "yeni tarih" olarak adlandırılan bu yönelim bir yandan araştırma tekniklerinin, diğer yandan da tarih felsefesi-tarihyazımı ilişkisinin gözden geçirilmesine zemin hazırladı. Edward Hallett Carr'ın *What is History?* (*Tarih Nedir?*) adlı kitabı, bu dönemin tarih teorisi alanındaki yenilenme çabalarının örneklerinden biridir (Carr, [1961] 2015). Bu bölümde, "yeni tarih" yönelimlerinin siyasal düşünceler tarihçiliğindeki izdüşümlerine değinilecektir.

A. Entelektüel Bağlamı Düşünmek: Cambridge Okulu ve Kavram Tarihi Yaklaşımları

Düşünce tarihi yazımında Cambridge Okulu yaklaşımı, 1960'lı yıllarda İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde tarih alanında eğitim görmüş olan ve çoğu aynı üniversitede siyasal düşünceler tarihi üzerine ders veren bir grup tarihçi ve siyaset bilimci tarafından geliştirildi. Ekolün en önemli temsilcileri arasında Quentin Skinner, J. G. A. Pocock ve John Dunn'ın isimleri sayılabilir. Bu ekolün üyeleri bir yandan düşünce tarihçiliğine yeni açılımlar getirdiler, diğer yandan da yaklaşımlarının

hangi metodolojik temellere dayandığı üzerine çok sayıda yazı kaleme aldılar. Reinhart Koselleck'in öncülük ettiği "kavram tarihi" yaklaşımı da bu dönemde siyasal düşünceler tarihyazımının ve metodolojisinin gelişmesine katkıda bulundu.

1. Cambridge Okulu'nun Temelleri

Cambridge Üniversitesi'nde 1870'li yıllardan itibaren siyaset incelemeleri tarih disiplini çerçevesinde yapılıyordu, ayrıca siyaset incelemelerinde siyasal hayat ve kurumların yanında siyasal düşünce konularına da özel bir yer veriliyordu (Collini & Winch & Burrow, 1983: 350-352). Siyaset incelemeleri ve tarih incelemelerinin iç içe geçmiş bir şekilde yapılması, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde siyasal düşünceler alanını tarih biliminin yöntemlerini kullanarak inceleyen (ve sonraları "Cambridge Okulu" olarak adlandırılan) bir tarihçiler kuşağının oluşumuna zemin hazırladı (Alexander, 2016). Üniversitenin öğretim üyelerinden Peter Laslett'in 1940'ların ikinci yarısında siyasal düşünceler tarihi üzerine yaptığı çalışmalar ise Cambridge Okulu'nun gerçek anlamda "doğuşu"nu mümkün kıldı. Laslett'in XVII. yüzyıl siyasal düşünürlerinden Robert Filmer'ın *Patriarcha* kitabının yeni bir edisyonunu 1949'da yayımlaması, dönemin genç akademisyen ve öğrencilerinin siyasal düşünce hakkında kapsamlı bir metodolojik bakış geliştirmeleri için ilham kaynağı oldu (Pocock, 2006: 37). *Patriarcha* 1640'larda yazılmış, ancak yazarının ölümünden sonra, 1680'de yayımlanmış ve bu dönemde İngiltere'de büyük tartışmalara konu olmuştu. Kitabın Laslett tarafından yazılan ayrıntılı giriş yazısında ele alınan (bkz. Laslett, 1949) bu özelliklerini göz önünde tutan Cambridge düşünce tarihçileri, bir siyaset teorisi metninin ne zaman ve niçin yazıldığı, yayımlandığı ve bir yankı uyandırdığı sorularına ayrı ayrı yanıt vermenin gerekliliği üzerine düşünmeye başladılar (Pocock, 2006: 37).

Davranışsalcı yaklaşımların gelişme gösterdiği 1950'li yıllarda Cambridge'de faaliyet gösteren düşünce tarihçileri tarihsel yöntemlerle çalışmaya devam ettiler ve yaklaşımlarını tarih felsefesi alanındaki katkılardan ilham alarak çeşitlendirdiler. Örneğin 1950'lerin sonunda Cambridge Okulu mensupları, R. G. Collingwood'un felsefe tarihini "ebedi sorunlar" ve değişmez kavramlara verilen yanıtların tarihi olarak

okumayı reddeden ve özgül sorulara verilen özgür yanıtları incelemeyi salık veren yaklaşımından etkilendiler (Skinner, 2001: 176). Britanya'da 1950'li ve 1960'lı yıllarda dil felsefesi açısından büyük önem taşıyan eserlerin, özellikle Ludwig Wittgenstein'ın *Philosophical Investigations* (*Felsefi Araştırmalar*, 1955) ve J. L. Austin'in *How to do Things with Words* (*Sözcüklerle Nasıl Bir Şeyler Yapmalı*, 1962) kitaplarının yayımlanması da İkinci Dünya Savaşı Sonrasında düşünce tarihinin metodolojisi üzerine düşünen bu araştırmacıları düşünce-metin-dil-bağlam ilişkileri üzerine kapsamlı değerlendirmeler yapmaya sevk etti.

Cambridge Okulu yaklaşımının kurucuları arasında öncelikle J. G. A. Pocock'tan bahsedilebilir. Doktora derecesini Cambridge'de almış olan Pocock, kariyerinin önemli bir kısmını Yeni Zelanda ve ABD'de yapmış olmasına rağmen Cambridge Okulu'nun başlıca üyeleri arasında kabul edilir. Pocock'un Yeni Zelanda'da Canterbury Üniversitesi'nde görev yaptığı sırada, 1962 yılında yazdığı bir makale, Cambridge Okulu'nun metodolojisini ortaya koyan ilk metinlerdendir. Pocock, siyasal düşünceler tarihyazımının kimi hâkim yaklaşımlarına eleştiriler getirir. Ona göre düşünce tarihini az çok istikrarlı felsefe sistemleri arasında süregiden bir diyalogun tarihi olarak ele almak hatalı bir yaklaşımdır (Pocock, 1962: 188). Siyasetin düşünsel boyutu, tutarlı ve istikrar kazanmış olduğu varsayılan "düşünce"ler üzerinden değil, süregiden bir etkinlik olan "düşünüş" üzerinden incelenmelidir. Yazarın bu vurgusu, Wittgenstein'ın *Tractatus Logico-Philocophicus*'ta yaptığı tanımı hatırlatır: "Felsefe bir öğreti bütünü değil, bir etkinliktir" (Wittgenstein, [1921] 1974: 4.112). Cambridge Okulu düşünce tarihçilerinin bu dönemde dil felsefesi üzerine yapılan tartışmaları takip ederken Wittgenstein'dan da etkilendikleri bilinmektedir; bu etki Quentin Skinner'ın 1960'ların sonunda yazdığı yazılardan itibaren daha belirgin hale gelmiştir.

Pocock siyasal düşünüşün önemli bir kısmının pratik bir bağlamda şekillendiğini söyler; siyasal düşünüş incelenirken bu özellik dikkate alınmalıdır. Yazara göre bir düşünüş eserinin entelektüel içeriği ve siyasal eylemi etkilemesi için ona biçilen rol (ya da oynadığı rol) arasında farklar vardır. Dolayısıyla bir düşünce eserini üreten kişinin niyetinin ne olduğunun bilinmesi, o eserin tam olarak açıklanması için yeterli

değildir (Pocock, 1962: 194). Pocock bu noktada "eylem tarihçisi" ve "düşünce tarihçisi" arasında bir işbölümü yapılmasını öngörür; eylem tarihçisi fikirlerin, inançların ve argümanların insanların belirli durumlarda sergiledikleri eylemleri anlamaya nasıl yardımcı olduğunu araştırır, düşünce tarihçisi ise düşünüş ve kavramsallaştırma faaliyetini inceler (Pocock, 1962: 194-195). Her durumda Pocock siyasal düşünüşü bir faaliyet olarak ele alır ve tarihçilerin de bu durumu göz önünde bulundurarak inceleme yapmalarını salık verir. Ona göre siyaset felsefesinin bir düşünce geleneğinin parçası olarak incelenmesi gerekir; bu gelenek, belirli bir toplumda siyasetin tartışılması için kullanılan birçok "dil"den (kavram setinden ve söylemden) oluşur (Pocock, 1962: 202).

Cambridge Üniversitesi'nde tarih öğrenimi görmüş olan ve aynı üniversitede siyasal düşünceler tarihi üzerine dersler veren John Dunn, 1968 tarihli bir makalesinde Cambridge Okulu'nun yöntemsel yaklaşımını kapsamlı bir şekilde ortaya koyar. Düşünce tarihinin bir faaliyetin tarihi olarak yazılmadığını belirtir. Ona göre düşünce tarihi yazımında "büyük adam"ların geliştirdikleri fikirlerin alışılagelmiş anlatıları başka büyük adamların düşünceleriyle karşılaştırılır ve düşünce tarihi bazı büyük metinlerin başka büyük metinlerle olan ilişkisinin kurulmasıyla sınırlanır; böylece düşünce tarihi deneyimlerine bir düzen vermek için çabalayan insanların tarihi olmaktan çıkar, bir "kurgular tarihi" halini alır (Dunn, [1968] 1980: 15). Dunn, konuşmayı ve düşünüşü toplumsal etkinlikler olarak ele alır; entelektüel tartışmaların ancak toplumsal etkinliklerin karmaşık kerteleri olarak ele alındıkları takdirde tam olarak anlaşılabileceklerini savunur (Dunn, [1968] 1980: 16).

Dunn, J. L. Austin'in *How to do Things with Words* (*Sözcüklerle Nasıl Bir Şeyler Yapmalı*, 1962) kitabına referansla bir "dilsel eylem"in (sözün veya yazılı bir metnin) tarihi dikkate alınarak yapılan açıklamaların o eylemin ortaya çıkışının şartları üzerine bilgi verebileceğini söyler; buna karşılık, tarihsel bir inceleme yoluyla bu sözün ya da metnin doğru olup olmadığını bilmenin, farklı bir ifadeyle onun "hakikat statüsü"ne ulaşmanın mümkün olmadığını da sözlerine ekler (Dunn, [1968] 1980: 18). Başka bir deyişle, Dunn'a göre siyasal düşünceler tarihçisinin görevi geçmişte siyaset üzerine ortaya konan düşüncelerin doğru ya da yanlış olduğunu belirtmek değil, onların ortaya çıkış ko-

şullarını araştırmak, insanların bu düşünceleri üretirken ne tür faaliyetlerde bulunduğunu incelemektir (Dunn, [1968] 1980: 20). Dunn bu görüşünü temellendirmek için bilim tarihçiliği ile düşünce tarihçiliği arasında bir karşılaştırma yapar ve bilim tarihçilerinin geçmişte bilim üzerine ortaya konan perspektiflerin (örneğin güneş merkezli evren görüşünün) hatalı olduğunu kanıtlamak için çaba göstermek yerine bu perspektiflerin oluşum süreci hakkında araştırma yaptıklarını hatırlatır (Dunn, [1968] 1980: 18).

2. Quentin Skinner ve Metodolojik Açılım

Cambridge Okulu'nun başlıca temsilcisi olan Quentin Skinner, tıpkı Dunn gibi Cambridge'de tarih üzerine öğrenim görmüş, aynı üniversitede öğretim kadrosunda yer almış ve 1960'larda siyasal düşünceler tarihi alanında yaptığı çalışmalarla ismini duyurmaya başlamıştı. Skinner'ın 1969 tarihli "Meaning and Understanding in the History of Ideas" ("Düşünce Tarihinde Anlam ve Anlama") başlıklı uzun makalesi Cambridge Okulu'nun manifestosu olarak kabul edilir (Blackledge, 2011: 10). Skinner, düşünce tarihçiliğinde yaygın olarak kabul gören iki hatalı yaklaşımdan söz ederek makalesine başlar. Bunlardan biri, bir metnin anlamını kavramak için yalnızca metnin kendisinin bir anahtar teşkil ettiğini ortaya koyan yaklaşımdır. Diğeri ise metnin anlamını ortaya çıkarmak için "dinsel, siyasal ve iktisadi etmenler bağlamı"nı anlamak gerektiğini savunan, sayıları giderek artan düşünce tarihçilerinin yaklaşımıdır (Skinner, 1969: 3-4). Skinner, makalesinin ilk kısmını metni özerk kabul eden yaklaşımlara ayırır; makalenin yaklaşık üçte ikisini teşkil eden bu kısımdan sonra bağlam incelemesine ağırlık veren yaklaşımları eleştirir.

Skinner'a göre literatürde baskın olan bu yaklaşımda metinlerin evrensel geçerliliği olan ve farklı dönemlerde farklı düşünürler tarafından tartışılan fikirler içerdiği varsayılır, "klasik metinler"in, "büyük kitaplar"ın incelemesi ile yetinilir ve düşünürlerin bu kitaplarda fikirlerini nasıl ortaya koydukları anlatılır (Skinner, 1969: 4-5). Skinner'a göre bu yaklaşımı benimseyenler çeşitli türden "tarihsel absürtlükler"e kapılma tehlikesi içindedirler; onların vardıkları sonuçlar tarihten ziyade "mitoloji" niteliği taşırlar (Skinner, 1969: 7).

Özellikle Arthur Lovejoy'un eserlerinde gözlemlenen bu hatalı yaklaşımda eşitlik, ilerleme, toplumsal sözleşme, kuvvetler ayrılığı gibi konulara çağlar boyunca her yazarın kendi katkılarını getirdiği varsayılır; bu şekilde aynı konunun farklı kişiler tarafından yüzyıllar boyunca tartışıldığı ve yazarların belirli konularda birbirlerinin öncüsü olduğu varsayılarak ampirik açıdan hatalı değerlendirmeler yapılır (Skinner, 1969: 10-11, 35). Skinner burada Collingwood'un *Bir Özyaşamöyküsü*'ne atıfla felsefede sürekli-kalıcı sorunlar olmadığını, sadece bireysel sorulara bireysel yanıtlar olduğunu söyler; sorular ise soru soranlar kadar çok ve çeşitlidir (Skinner, 1969: 50).

Skinner'a göre "metnin özerkliği"ni temel alan yaklaşımların bir diğer sorunu, bir yazarın ele aldığı her konuda temel doktrinlerinin tutarlı bir şekilde kendini gösterdiğinin varsayılmasıdır (Skinner, 1969: 7). Bu tutarlılık yazarın farklı dönemlerde yazdığı eserlerde de aranır. Skinner'a göre özellikle ders kitaplarında konuları basitçe ve kısaca anlatma gerekliliğinin sonucu olarak yazarlara ilişkin genellemeler yapma eğilimi, bu hatalı yaklaşımların yaygınlaşmasına neden olur (Skinner, 1969: 16). Skinner bu konuda Leo Strauss'a da bir eleştiri yöneltir; ona göre Strauss ve öğrencileri bir yandan inceledikleri düşünürler hakkında değer yargıları bildirmekte, diğer yandan da aralarında tutarsızlıklar olan eserlerden bazılarının "baskı altında yazılmış" olduğunu savunarak yazarın düşüncesine bir tutarlılık atfetme çabasına girişmektedirler (Skinner, 1969: 21). Skinner'ın karşı çıktığı bir diğer yaklaşım, yazarların kendilerinden sonra gelen bir dönemin ya da bir fikrin öncüsü olarak okunmasıdır, örneğin Machiavelli'nin "modern dünya"nın öncüsü olarak değerlendirilmesi ve bunun üzerinden okunmasının bir hata olduğunu söyler (Skinner, 1969: 23).

Skinner fikirleri kalıcılıkları ve çeşitli tarihsel dönemleri aşma özellikleri üzerinden değerlendirme eğilimini eleştirirken Wittgenstein'a referans verir. Wittgenstein ölümünden sonra yayımlanan *Felsefi Araştırmalar*'da bir sözcüğün anlamını, o sözcüğün dildeki kullanımı olarak tanımlar ve bir ismin anlamının bazen taşıyıcısına işaretle açıklandığını söyler (Wittgenstein, [1953] 2009: par. 43), ayrıca kavramların sabit anlamları olduğunu reddeder ve onları açıklamak için kullanımlarının incelenmesi gerektiğini belirtir (Wittgenstein, [1953]

2009: par. 79). Skinner da buradan hareketle bir fikrin anlamının çeşitli şekillerde referanslar vermek için kullanılmasında ortaya çıktığını savunur (Skinner, 1969: 37). Dolayısıyla bir düşünür bir fikri ya da kavramı incelerken onun tarih boyunca sabit kaldığını ve altının çeşitli düşünürler tarafindan doldurulduğunu varsaymamalı, bu fikrin ya da kavramın kullanım şekillerinin ne derecede çeşitli olduğunu göz önünde bulundurarak inceleme yapmalıdır (Skinner, 1969: 39). Dolayısıyla düşünce tarihçiliği ancak bu çeşitliliği dikkate aldığı derecede bir "tarihçilik" olarak adlandırılabilir (Skinner, 1969: 39). Dolayısıyla Skinner ve izleyicilerine göre ebedi sorular ve ebedi yanıtlar yoktur, zamana yayılan bir çeşitlilik ve farklılık vardır (Kelly, 2011: 23).

Skinner, makalesinin son bölümlerini, "bağlamsal okuma" yapan araştırmacıların yaklaşımını eleştirmeye ayırır. Skinner'ın makaleyi yazdığı dönemde giderek yaygınlaştığını düşündüğü bu yaklaşımlarda düşüncelerin bağlamının değerlendirilmesinin gerekliliğine dikkat çekilir. Skinner'ın eleştirisi Marksistleri hedef aldığı gibi, Marksist olmayan kültür, edebiyat ve düşünce tarihçilerini de odağına alır. Marksizm ile muğlak da olsa bir ilişkisi olan C. B. Macpherson'ın yanında Marksizmi benimsemeyen araştırmacıları da eleştirir; bunların arasında, kültür tarihçisi John Higham, edebiyat tarihçisi Frederick W. Bateson ve siyaset teorisi alanında çalışmalar yapan John Plamenatz ile Andrew Hacker'ın isimleri sayılabilir (Skinner, 1969: 39 vd.). Skinner'a göre bu araştırmacıların yaklaşımı, "tarihsel şartlar" ya da "bağlam"ın fikirleri "yarattığı" yönündeki inanışa dayandığı, teori alanındaki gelişmeleri toplumsal bağlamdaki değişimin yansıması olarak değerlendirdiği ölçüde hatalıdır (Skinner, 1969: 40-41). Bu yaklaşımı benimseyen düşünce tarihçileri düşünceleri bağlamın basit birer yansıması olarak görüp "şartlar"a o kadar büyük bir önem vermektedirler ki, bu tutum onları inceleme konularının (düşüncelerin) gerçekte var olup olmadığından şüphe duymaya bile götürebilmektedir (Skinner, 1969: 42).

Skinner bu noktada kendi "bağlam" anlayışını ortaya koyar. Austin'e atıf yaparak, bir değerlendirme (*statement*) yapmanın bir eylem sergilemek olduğunu söyler (Skinner, 1969: 42), bunun sonrasında yine Austin'e atıfla değerlendirmeleri anlamanın sadece söylenenin (*utterance*) anlamını kavramaktan değil, aynı zamanda onun deyiş

gücünü de (*illocutionary force*) kavramaktan geçtiğini söyler (Skinner, 1969: 45-46). Skinner'a göre düşünce tarihinde düşünceleri izlenen öznelerin "özünde dilsel" (*essentially linguistic*) bir bağlam içinde hareket ettiği dikkate alınmalıdır; burada Skinner'ın anladığı şekliyle bağlam, düşünceleri ve söylenenleri belirleyen dışsal bir varlığa sahip değildir; düşüncelerin ve sözlerin içinde oluştuğu ve parçası olduğu bir bütündür (Skinner, 1969: 49). Dolayısıyla Skinner'ın bağlamsalcılığı, düşünceden bağımsız bir şekilde, ondan önce var olan ve onu dışarıdan belirleyen bir maddi bağlam öngörmez ve düşüncelerle ifadelerin içinde oluştuğu dilsel/entelektüel bağlamı temel alır. Bu nedenle Skinner eserlerinde siyasal düşüncelerin bağlamını incelerken düşüncelerin toplumsal dönüşüm süreçleriyle ya da iktisadi gelişmelerle olan ilişkilerini nadiren dikkate alır, esas olarak düşüncelerin hangi entelektüel ve siyasal tartışmalara yanıt olarak ortaya çıktığına dair sorulara yanıt verir.

Skinner'ın etkinlikleri, metodoloji üzerine yazdığı yazılarla sınırlı kalmadı. Yazar, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa siyasal düşüncesi üzerine çok sayıda çalışma kaleme aldı. *The Foundations of Modern Political Thought* (*Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri*) başlıklı iki ciltlik eserinin ilk basımı 1978'de yapıldı. Yazar, temel metinler üzerinden ilerleyen tarih anlatımlarının yerine eserlerin ortaya çıktığı genel toplumsal ve entelektüel çerçeve üzerine yoğunlaştığının altını çizerek kitabına başlar (Skinner, [1978] 2002: x). Yaklaşımında klasik metinlerin tartışılmasından çok bu metinlerin yerleştirilebileceği genel bir çerçevenin oluşturulması daha önemli bir yer tutar (Skinner, [1978] 2002: xi). Üstelik, yazara göre bir siyaset felsefesi eserinin bağlamını incelemek o eserin daha derinlikli bir tahlilini yapmaya da olanak tanır (Skinner, [1978] 2002: xii). Eserin birinci cildinde Rönesans'ı, ikinci cildinde ise Reformasyon Çağı'nı ele alır; Machiavelli, Luther ve Calvin tarafından yazılan "temel eserler"in yanında aynı düşünürlerin daha az tanınan eserleri ve sonraki dönemlerde isimleri unutulmuş olan yazarların eserlerini de incelemesine dahil eder.

Skinner ve Pocock başta olmak üzere Cambridge ekolünün temsilcileri, yazdıkları çok sayıda metodolojik nitelikte makale ile alana katkı yapmayı sürdürdüler (yazarların teorik çalışmalarının toplandığı kitaplar için bkz. Skinner, 2002; Pocock, 2009). Özellikle Skinner'ın

metodolojik yaklaşımı, ekole mensup olan ya da olmayan tarihçilerin katılımıyla kapsamlı tartışmalar yapılmasına da vesile oldu (bkz. Tully, ed., 1988; Brett & Tully & Hamilton-Bleakley, ed., 2006). Cambridge Okulu mensupları ve yetiştirdikleri öğrenciler, kurumsal-akademik faaliyetleriyle ekolün devamlılığını sağladılar. Cambridge Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde faaliyet gösteren Siyasal Düşünce ve Entelektüel Tarih çalışma grubu, Cambridge Okulu yaklaşımının kurumsallaşmasına katkıda bulundu. Cambridge Üniversitesi Yayınları da ekolün yaklaşımının gelişmesinde etkili oldu. Yayınevi bünyesinde *Cambridge History of Political Thought* (*Cambridge Siyasal Düşünceler Tarihi*) dizisi 1988'den 2011'e uzanan dönemde altı cilt halinde yayımlandı (altıncı cildin Türkçe çevirisi için bkz. Ball & Bellamy, [2003] 2013). Yine 1988'de başlayan *Cambridge Texts in the History of Political Thought* (*Cambridge Siyasal Düşünceler Tarihi Metinleri*) dizisinde Avrupa ve ABD siyasal düşünce tarihinin birincil kaynaklarınının basımı yapıldı. Cambridge Okulu'nun etkisi Cambridge Üniversitesi ile sınırlı kalmadı. Queen Mary Üniversitesi'nde Skinner yönetimindeki Siyasal Düşünceler Tarihi İncelemeleri Merkezi, 2010'lu yıllarda Cambridge Okulu yaklaşımının temsil edildiği başlıca mecralardan biri haline geldi (Skornicki & Tournadre, 2015: 11).

3. Düşünce Tarihinden Kavram Tarihine

Epistemoloji ve dil felsefesi ile düşünce tarihi arasında ilişki kurma çabalarının en önemli örneklerinden biri, Reinhart Koselleck'in gelişmesine öncülük ettiği ve esas olarak 1970'lerin başından itibaren şekillenen "Kavram Tarihi" yaklaşımıdır (bkz. Koselleck, 2009). Koselleck 1950'lerden itibaren Avrupa'da modernitenin oluşumu üzerine düşünce tarihi alanında çalışmalar yapmış, Carl Schmitt'in kavramları somut bağlamları içinde ele alan yaklaşımını devralarak bağlamsalcı bir düşünce tarihi yaklaşımı geliştirmişti (Pankakoski, 2010). Koselleck 1954 tarihli *Kritik und Krisis* (*Kritik ve Kriz*) başlıklı kitabında modern siyasal düşüncenin doğuşunu inceler. Koselleck'e göre politik ve sosyal modernite 1750 ve 1850 arasındaki dönemde oluşmuştur; bu dönemde gerçekleşen toplumsal, iktisadi ve siyasal devrimlerle birlikte halk, parti, sınıf, devrim, eleştiri, bunalım, burjuvazi, demokrasi gibi kavramlar

daha sonra yaygınlıkla kullanıldıkları biçimleri almıştır; modernitenin en dikkate değer kavramları ise tarih ve devrimdir (Koselleck, [1954] 2012; ayrıca bkz. Skornicki & Tournadre, 2015: 38).

Koselleck'in "kavram tarihi" yaklaşımını geliştirirken Schmitt'ten sonraki başlıca ilham kaynağı, Hans-Georg Gadamer'in "yorumsamacı" (*Hermeneutik*) metodolojisidir. Gadamer geçmişi inceleyenlerin kendi gerçekliklerinin algılayış kategorilerinin dışına çıkamayacağını, bu nedenle önceki dönemlerin insanlarının bakışını tam anlamıyla kavramalarının hiçbir zaman mümkün olmayacağını savunur (Skornicki & Tournadre, 2015: 37), ona göre geçmişin metinlerinin anlamı hakkında bilgi, ancak bu metinlerin yazarlarının içinde bulunduğu bağlamların ışığında meydana çıkarılabilir (Browning, 2016: 89).

Koselleck'e göre fikirleri ve kavramları inceleyen araştırmacılar bir yandan söylemlerin göreli özerkliğini, diğer yandan kavramların özgül bir zamansallıkla ilişkili olduğunu göz önünde tutmak zorundadırlar. Koselleck'in tüm çalışmalarının kilit kategorisi olan "kavram", "sözcük"ten farklıdır, başka bir deyişle, kavramlar tarihi, kelimeler tarihi değildir. Kavramın içinde çok sayıda anlam bulunur, ayrıca kavramlar gerçekliğin basit birer yansıması değildirler; kavramlar belirli tarihsel koşullarda doğarlar ancak bu koşullardan daha uzun ömürlüdürler (Skornicki & Tournadre, 2015: 35, 40). Koselleck böylece kendi içine kapalı bir "düşünceler" alanı tarif eden düşünce tarihçiliğini ve siyasal olayların incelenmesiyle sınırlı kalan siyasal tarihçiliği reddeder.

Koselleck "toplumsal"ın ve dilin tüm insan faaliyetlerinin ontolojik açıdan kurucu nitelik taşıyan iki boyutu olduğunu savunur; dolayısıyla ona göre toplumsal bir boyutu olmayan bir tarih yoktur, aynı şekilde, kavramları incelemeyen bir tarih de yoktur. Koselleck'e göre toplumsal tarih ve düşünce tarihi birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı disiplinlerdir. Toplumsal tarihçiler, tarihin aktörlerinin manipüle ettikleri kategorileri açıklığa kavuşturmak için kavram tarihine başvururlar, kavram tarihçileri ise geçmişin kaybolmuş pratikleri ile halen varlığını koruyan söylemler arasındaki ilişkiyi yeniden kurmak için toplumsal tarih bulgularına ihtiyaç duyarlar (Koselleck, 2002: 23; ayrıca bkz. Skornicki & Tournadre, 2015: 38-40). Her iki disiplin de olaylarla sınırlı kalan tarih anlayışını reddeder. İkisinin arasındaki temel fark ise düşünce tarihinin

kaynaklarının metinler olmasından kaynaklanır; metinler kavramların oluşumuna ve dönüşümüne katkıda bulunur. Koselleck'e göre metin her zaman "metin dışı"na işaret eder; tarihsel semantiğin konusu metin ve metin-dışı arasındaki ilişkinin incelenmesidir (Skornicki & Tournadre, 2015: 37).

Koselleck'in girişimiyle 1972 ve 1997 yılları arasında yüz dokuz araştırmacının katkısıyla *Geschichtliche Grundbegriffe* (*Temel Tarihsel Kavramlar*) başlıklı bir kavramlar sözlüğü yayımlandı. Kitap dizisine katkıda bulunan yazarlar, ele aldıkları kavramları gazete yazıları, hukuksal metinler ve edebi eserler de dahil olmak üzere çok sayıda kaynaktan hareketle incelemeye tâbi tuttular. Çalışma çeşitli eleştirilere konu oldu. Derlemede yer alan kimi maddelerin metodolojik tutarlılık açısından Koselleck'in yazdığı maddeler kadar başarılı olmadığı yönündeki eleştirilerden bu noktada söz edilebilir. Cambridge Okulu tarihçileri de derlemeye eleştiriler getirmekten geri durmadılar. Skinner ve Pocock, Koselleck'i ve kavram tarihçiliği ekolünün diğer mensuplarını kavram tarihini izole edilmiş kelimelerin tarihine indirgemekle eleştirirler; onlara göre Koselleck'in kavramların kelimelerle eşdeğer olmadığını sıklıkla belirtmesine rağmen *Temel Tarihsel Kavramlar* sözlüğü gerçekte bir kelimeler tarihi olmaktan öteye geçememiştir (Skornicki & Tournadre, 2015: 41).

Kavram Tarihi yaklaşımı 1970'lerden itibaren azımsanamayacak bir etki yaptı; Hollanda ve İtalya gibi ülkelerde çalışma yapan kimi tarihçiler tarafından benimsendi (bkz. Boer, 1998; Chignola, 2002). Fransa'da Jacques Guilhaumou aynı dönemde Koselleck'ten etkilenerek kavram tarihi yaklaşımını yaygınlaştıran eserler yayımladı (Skornicki & Tournadre, 2015: 47). Türkiye'de Gadamer araştırmalarının öncüsü olan Doğan Özlem, kavram tarihi üzerine çeşitli dönemlerde yaptığı çalışmaları *Kavram ve Düşünce Tarihi Çalışmaları: Kavramlar ve Tarihleri* başlığı altında iki ciltte topladı (Özlem, 2003; 2006). Pierre Rosanvallon ise kavramların tarihi ile ilgili çok sayıda çalışma yapsa da Koselleck'in yaklaşımından farklı bir yöneliş geliştirdi; onun çalışmalarında geliştirmeye çabaladığı "siyasal olanın kavramsal tarihi", bir düşünce tarihi değil, siyasal olanın düşünceler üzerinden anlatılan tarihidir (Rosanvallon, 1996).

Kavram Tarihi yaklaşımını geliştiren bir diğer çalışma grubunun üyeleri, XVII. yüzyıl ortasından XIX. yüzyıl başlarına uzanan dönemde Fransa'da temel siyasal kavramların gelişim ve dönüşümünü inceledi. Çalışmalarının sonuçları, Koselleck'in asistanlığını yapmış olan Rolf Reichardt'ın editörlüğünde 1985'ten itibaren *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich, 1680-1820* (*Fransa'da Siyasal-Toplumsal Temel Kavramlar Elkitabı, 1680-1820*) başlığıyla yayımlandı (Richter, 1995: 79-80). *Handbuch* yazarları 1930'lardan itibaren Fransa'da Annales Okulu başta olmak üzere toplumsal-iktisadi tarihte sayısal yöntemleri kullanan tarihçilerin yaklaşımlarını metin incelemesine uyarlarlar ve yine Annales Okulu'nun etkisiyle Fransa'da gelişen "Zihniyetler Tarihi" yaklaşımı ile Kavram Tarihi yaklaşımını birleştirirler (Richter, 1995: 79-82). Reichardt, "zihniyetler"in toplumsal sistemin kültürel boyutlarını ifade ettiğini düşünür; zihniyetlerin ideolojilerden ayırt edilmesi zordur, ancak zihniyetin ideolojiye kıyasla daha esnek, uzun soluklu ve basit olduğu söylenebilir (Richter, 1995: 82). *Handbuch*'ta siyaset teorisyenlerinin metinleri çok az yer tutarken, çeşitli türlerden tarihsel belgeler üzerinden siyasal kavramların gelişimi incelenir (Richter, 1995: 80).

Londra'da Fin Enstitüsü'nde 1998 yılında toplanan bir grup düşünce tarihçisi, Siyasal ve Toplumsal Kavramlar Tarihi Grubu'nu kurdu. Merkezinde Melvin Richter ve Kari Pallonen'in yer aldığı, sonraları Kavramlar Tarihi Grubu adını alan bu grup, Koselleck'in kavram tarihi yaklaşmıyla Cambridge Okulu'nun düşünce tarihi yaklaşımını birleştirmeyi amaçlamaktadır. Kavram tarihi yaklaşımını geliştiren çalışma grupları ortak çalışmalar da ortaya koymaktadır (örn. bkz. Steinmetz & Freeden & Fernández-Sebastián, ed., 2017).

B. "Entelektüel Tarih"ten Yapısalcı Yaklaşımlara Yeni Tarih Yaklaşımlarının Seyri

Siyasal düşünce tarihçileri 1970'li yıllardan itibaren toplumsal tarih, sosyoloji ve epistemoloji gibi alanlarda yapılan tartışmalarla diyalog içinde yaklaşımlarını geliştirmeye devam ettiler. Polonya'da 1960'lı yıllarda düşünce tarihinin metodolojisini Hegelci yorumlarla yeniden kuran Varşova Okulu ve iktisadi düşünceler tarihi, kültür tarihi ve siya-

sal düşünceler tarihi gibi alanları "entelektüel tarih" kavramı üzerinden sentezleyen Sussex Okulu bu çerçevede incelenebilir. Temel eserlerini sosyoloji ve epistemoloji gibi alanlarda vermekle birlikte 1970'li ve 1980'li yıllarda yaptıkları çalışmalarla siyasal düşünceler tarihi metodolojisine katkıda bulunan düşünürlerin ve araştırmacıların yaklaşımları da bu çerçevede değerlendirilebilir.

1. Bilimselci Yaklaşımlara Tepkiler: Varşova Okulu Örneği

Polonya'da Varşova Okulu'nun düşünce tarihi alanında geliştirdiği yaklaşım, "yeni tarih" akımının ilk örnekleri arasında yer alır. Varşova Okulu'nun en önemli temsilcisi Bronisław Baczko idi. Baczko ve Kołakowski felsefe öğrenimi görmüş, 1950'lerin başında Stalin'e destek verip dönemin komünist parti politikalarını desteklemişlerdi; 1950'lerin ortasından itibaren ise, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde geliştirilen ve Polonya'da da resmi ideoloji konumunda olan Sovyet Marksizmi yorumuna kapsamlı eleştiriler getirmeye başladılar. Bu dönemde Baczko ve Kołakowski'nin çevresinde Andrzej Walicki ve Jerzy Szacki gibi filozof ve sosyologlar toplandı (Walicki, 2012: 9-10). Walicki'nin XIX. yüzyıl Rus siyasal düşüncesi üzerine yazdığı doçentlik tezi, Baczko'nun Rousseau üzerine çalışması, Kołakowski'nin Ortaçağ'da Kilise teşkilatına bağlı olmayan Hıristiyan gruplar hakkında kitabı ve Szacki'nin Fransız karşıdevrimci düşünürleri ele aldığı kitap 1964-1965 yıllarında yayımlandı; bu dönemden itibaren bir "Varşova Düşünce Tarihi Okulu"nun varlığından söz edilmeye başlandı (Walicki, 2012: 13).

Strauss'çu yaklaşımın ve Berkeley Okulu'nun davranışsalcılığın 1950'lerde artan etkisine tepki olarak ortaya çıkmasına, Cambridge Okulu metodolojisinin ise aynı dönemde önem kazanan dil felsefesi ile diyalog halinde gelişmesine benzer şekilde, Varşova Okulu İkinci Dünya Savaşı sonrasında Marksizm içinde yapılan tartışmalara paralel olarak gelişti. Varşova Okulu tarihçileri Sovyet Marksizminin "bilimsel"lik iddiasına ve tarihsel süreç içinde nesnel şartların belirleyici olduğuna dair yorumlarına karşı çıkmakla birlikte, Soğuk Savaş döneminin başlarında Marksizm'e karşı geliştirilen eleştirilere karşı da mesafeli durdular. Bu dönemde büyük bir etki yapan Karl Popper'in mantıksal pozitivizm

yaklaşımının Sovyet Marksizmi'ne karşı yine bilimsellik iddiasında bulunan bir yöntem dayattığını düşündüler. Yazarlar 1960'larda Fransa'da gelişen ve Michel Foucault'nun *L'archéologie du savoir* (1969, ***Bilginin Arkeolojisi***) kitabında billurlaşan, tarihte "hümanist olmayan" yaklaşım geliştirme çabasını esas alan yapısalcılığı da eleştirdiler (Walicki, 2012: 22). Bu akımları eleştirirken Baczko ve Kołakowski, Polonyalı Hegelci düşünür Tadeusz Kroński'den etkilenerek tarihi "gayrişahsi güçler"in etkisinde olan bir süreç olarak görmeyi reddettiler ve tarihte "insan öznelliği"ne önem verilmesi gerektiğini öne sürdüler (Walicki, 2012: 11). Bu dönemde Marksizm ile Hegelciliği birleştirmek için ortaya konan çabaları takip ettiler, örneğin Baczko (ve bir ölçüde Walicki) Lucien Goldmann'ın "dünya görüşü" anlayışından etkilendiler (Walicki, 2012: 15). Kołakowski'nin Marx okuması, büyük ölçüde, gençlik döneminde Marx ve Hegel'in bir sentezini yapan Lukács'ın etkisini taşır (Kołakowski, [1976] 1978: vi).

Varşova Okulu mensupları, düşünce tarihçilerinin salt analitik ya da tarihdışı yaklaşımları bir kenara bırakarak tarihsel ve karşılaştırmalı incelemeler yapmaları gerektiğini savunurlar. Kimi tarihçilerin, geçmişin yazarlarını kendi dönemlerinde yaşayan insanlar gibi değerlendirme eğilimlerini eleştirirler (Walicki, 2012: 14). Okulun yönteminin ilk açıklaması, Kołakowski'nin Spinoza felsefesinde özgürlük meselesini incelediği 1958 tarihli kitabında yer alır. Ona göre felsefenin klasik sorunlarını; metafizik, antropolojik ya da epistemolojik soruları yorumlamak için bu soruların içinde bulunan insani içerik ortaya konmalıdır. Kołakowski'ye göre filozoflar Tanrı'yı ele alırken "insan" problemine, dünya ve dünya dışı arasındaki ilişkiyi ele alırken "insanın özgürlüğü" problemine işaret ederler. Doğa ile ilişkili tartışmalar, gerçekte insan yaşamının değerine ilişkin tartışmalardır, insan doğası probleminin ele alınışı ise aslında insanlar arası ilişkilere ilişkin değerlendirmeler içerir (Walicki, 2012: 14). Baczko bu yaklaşımı geliştirerek filozofların incelediği sorunların bazılarını "kripto-sorunlar" olarak adlandırır; bunlar, düşünürlerin inceledikleri gerçek sorunları maskelemek için kullandıkları maskelerdir (Walicki, 2012: 15). Dolayısıyla Varşova Okulu tarihçilerine göre düşünce tarihçisi öncelikli olarak düşünce eserlerinin insani anlamı ile ilgilenmelidir (Walicki, 2012: 19). Andrzej Walicki,

bu hümanist yaklaşımı bağlamsalcı metodoloji ile bağlantılandırır. Ona göre düşünce ve imgelem yapıları ile toplumsal yapılar (ve onların belirlediği insan ilişkileri tipleri) arasında bir bağıntı vardır; bu bağıntı, insanların bilgisinin kaçınılmaz olarak "hümanist" nitelikte olmasından kaynaklanır (Walicki, 2012: 16-17). Walicki'ye göre düşünce tarihi incelemeleri, dünya görüşlerinin incelenmesi olarak alınmalıdır; "dünya görüşü" ise iç tutarlılığı olan bir bilişsel, etik ve estetik değerler sistemidir (Walicki, 2012: 16).

Varşova Okulu mensupları düşünce tarihçilerinin ele aldıkları konunun karmaşıklığının dikkate alınması gerektiğini belirtirler. Baczko, Rousseau üzerine yazdığı kitapta Rousseau'nun tutarlı bir düşüncesi olduğu yönünde bir önkabulden yola çıkmaz ve filozofun dünya görüşünün çeşitli parçaları arasındaki çelişki ve gerilimlere dikkat çeker (Walicki, 2012: 19). Varşova Okulu tarihçileri, tarih incelemesi yapanların geçmişe dair bilgisinin her zaman içinde yaşadıkları çağ, içinde yaşadıkları mekân ve sahip oldukları bilişsel perspektife bağımlı olduğunu da savunurlar (Walicki, 2012: 20), dolayısıyla geçmişe dair bir mutlak nesnel, bilimsel ve tarafsız bilginin edinilemeyeceğini düşünürler. Kołakowski bu düşünceyi çeşitli çalışmalarında geliştirir, örneğin 1966'da yazdığı ve 1972'de yayımlanan *Obecność mitu* (*Mitin Varlığı*) kitabında nesnel gerçeği kimsenin bilemeyeceğini savunur (Walicki, 2012: 24).

Polonya'da Mart 1968'de başlayan öğrenci isyanlarını takiben üniversitelere yapılan devlet müdahaleleri sonucunda aralarında Kołakowski ve Baczko'nun da yer aldığı yedi öğretim üyesi görevlerinden alındı (Walicki, 2012: 21). Kołakowski düşünce tarihi üzerine çalışmalarını Oxford'da sürdürdü. En kapsamlı eseri olan, 1968 yılında Polonya'da bulunduğu dönemde yazmaya başladığı *Główne nurty marksizmu* (*Marksizmin Başlıca Akımları*) başlıklı üç ciltlik kitabı 1976'te Paris'te yayımlandı. Yazar, kitapta kullandığı metodoloji hakkında da bilgi verir. Kitabı yazarken tarihi "gevşek bir deneme" şeklinde anlatmak yerine temel olgulardan yararlanmayı tercih etmiştir (Kołakowski, [1976] 1978: v). Kołakowski tek bir Marksizm olmadığı, çok sayıda farklı Marksizm olduğu ve bunların her birinin de aynı kaynaklara dayandığı ve bunlardan birinin Marksizmin tek doğru yorumu olduğunu iddia etmenin yanlış olduğu görüşündedir (Kołakowski, [1976] 1978: 1-2).

2. Disiplinler Arası Yaklaşımlar: Sussex Okulu'ndan Siyasal Düşüncelerin Sosyolojisine

Donald Winch, John Burrow ve Stefan Collini'nin öncülük ettiği ve 1970'lerden itibaren "Sussex Okulu" olarak adlandırılan ekol, 1961'de kurulan ve geleneksel akademik birimler arasındaki sınırları aşan çalışma gruplarının oluşmasını teşvik eden Sussex Üniversitesi içinde şekillendi. Winch ve Burrow tıpkı Cambridge Okulu mensupları gibi 1950'li yıllarda Cambridge'de tarih öğrenimi görmüşlerdi (Collini, 2000: 4, 7). Sussex Üniversitesi'nin disiplinlerarası çalışmalara olanak sağlayan yapısı, onları 1960'lar boyunca "toplumsal bilimlerde kavramlar" üzerine bağlamsalcı incelemeler yapmaya, daha sonra "entelektüel tarih" adlı bir yüksek lisans programı ve 1969'da aynı adla bir lisans programı kurmaya sevk etti (Collini, 2000: 8). Sonraki dönemlerde de Sussex Okulu mensupları çalışma alanlarını "düşünce tarihi" olarak değil, "entelektüel tarih" olarak tanımladılar; onlara göre "düşünce tarihi" adlandırması düşüncelerin özerk soyutlamalar olarak anlaşılmalarına ve kendilerine has bir mantıkla geliştiklerine inanılmasına neden olabiliyordu (Colini, 2000: 1-2). "Entelektüel tarih" adlandırması bu hatalı değerlendirmeleri aşan, düşünceleri diğer insan etkinlikleriyle bağlantılı olarak inceleyen bir yaklaşımın geliştirilmesi için tercih edilmişti; entelektüel tarihin inceleme konusu siyasal etkinlik ve düşüncelerle sınırlı değildi ve edebiyat, hukuk ve din gibi alanları da içeriyordu (Collini, 2000: 2-3). Sussex Okulu mensuplarının entelektüel tarihe yaklaşımı, J. G. A. Pocock ve Quentin Skinner'ın metodolojik yazılarındaki yaklaşımı anımsatıyordu, ancak onlar çalışma alanlarını "siyasal düşünceler tarihi" ile sınırlamaktan ısrarla kaçınıyorlardı (Collini, 2000: 14-15).

Grubun en önemli üyelerinden Stefan Collini, Sussex Okulu'nun açıkça ilan edilmiş bir metodolojik programa sahip olmadığını, bu yaklaşımı geliştiren tarihçilerin kendi aralarında görüş farklılıkları olduğunun altını çizer ve onları bir "okul" haline getirenin yaklaşım ve tarzlarındaki kimi ortak noktalar olduğunu söyler, ancak Cambridge Okulu'nun da esnek bir "okul" olduğunu ve bu anlamda Sussex Okulu ile kıyaslanabileceğini de sözlerine ekler (Collini, 2000: 4, 13-14). Sussex Okulu'na mensup tarihçilerin çalışmalarının odağında XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla uzanan dönemde Büyük Britanya'nın entelektüel

tarihi yer alır (Collini, 2000: 13). Winch 1970'lerin ortasından itibaren siyasal düşüncelerin gelişimini hukuk, felsefe tarihyazımı ve politik iktisat alanındaki gelişmelerle beraber incelerken, Burrow XIX. yüzyılda edebiyat ve tarih ilişkilerine yoğunlaştı; 1980'lerin başında ise Winch, Burrow ve Collini XIX. yüzyılda Büyük Britanya'nın entelektüel tarihine ilişkin kapsamlı bir ortak çalışma ortaya koydular (Collini, 2000: 9-10).

XX. yüzyılın son çeyreğinde sosyoloji disiplini içinde geliştirilen yeni yaklaşımlar, düşünce tarihçiliğine de belirli ölçülerde etki etmiştir. Pierre Bourdieu felsefe tarihçilerinin metin merkezli yaklaşımlarını reddeder; metinleri özerk unsurlar olarak ortaya koyan ve düşünce tarihini büyük filozoflar arasında yaşandığı varsayılan bir diyaloğun tarihi olarak gören bu yaklaşımlara karşı alternatif bir yaklaşım geliştirir. Bourdieu'ye göre entelektüellerin eserleri ve siyasal angajmanları özgül üretim alanlarında (başka bir deyişle, "entelektüel alan"da) incelenmelidir. Bourdieu bu şekilde Cambridge Okulu'nun düşünce metinlerini ortaya çıktıkları entelektüel-siyasal bağlam içinde inceleyen yaklaşımına karşı çıkar. Ona göre araştırmacı incelediği eserin ortaya çıktığı anda üretim alanının durumunu yeniden kurmalıdır (Skornicki & Tournadre, 2015: 67).

Bu başlık altında ele alınması gereken bir diğer yaklaşım, Randall Collins'in de dahil olduğu "düşünceler sosyolojisi" yaklaşımıdır. Cambridge Okulu'ndan ve Bourdieu gibi sosyologlardan da etkilenen bu yaklaşımın temsilcileri bilgi ile toplumsal koşullar arasındaki ilişkileri incelerler; düşüncelerin geliştirildiği yerel bağlamın incelenmesine özel bir önem atfederler. Randall Collins, *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change* (*Felsefelerin Sosyolojisi: Entelektüel Değişimin Global Teorisi*) başlığını taşıyan kapsamlı eserinde çok çeşitli bağlamlarda felsefi akımların ortaya çıkışının ve gelişiminin izini sürer (Collins, [1998] 2016).

3. Yapısalcılık Tartışmaları Işığında Siyasal Düşünceler Tarihi

Fransa'da 1950'lerin ortasından itibaren antropoloji ve felsefe gibi çeşitli alanlarda etkisini gösteren yapısalcı yaklaşımlar tarihyazımı üzerinde de etki yaptı. Yapısalcılar, tarihin belirli bir öznenin taşıyı-

cısı olduğu tekil bir süreç olarak ele alınmasına karşı çıkıyorlardı. Yapısalcılığın erken dönem temsilcilerinden Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*'nde (1969) bir amaca yönelik olarak ilerleyen tutarlı ve bütünlüklü süreçleri öyküleyen tarihsel anlatılardan ziyade "kopuş"lardan yola çıkar. Büyük/anıtsal metinleri belirli bir dönemi ifade eden kaynaklar ya da "anıt"lar olarak değerlendiren tarih anayışlarından heterojen bir çoğulluğu yansıtan arşivlere, belgelere dayanan "bir tarih anlayışının benimsenmesini önerir (Foucault, 1969: 14-15). Foucault, bilim tarihi, felsefe tarihi, düşünce tarihi ve edebiyat tarihinin adlarında "tarih" sözcüğünün yer almasına rağmen tarihçi çalışmasına ve tarihçi yöntemine dayanmadığını söyler. Bu disiplinlerde genellikle düşünce hayatının büyük süreklilikleri olduğu varsayılarak bir anlatı yapılır, kolektif zihniyetlerden ya da ruhtan rahatlıkla bahsedilir.

Foucault, düşünce tarihi üzerine yaptığı bu genel değerlendirmeleri, kitabın sonlarına doğru "siyasal bilgi" hakkında bir incelemeyle sürdürür. Ona göre siyasal bilgi, pratik üzerine ikincil nitelikte bir teorileştirme değildir. Bir dizi nesnel veriyi ya da reel pratiği yansıtan bir ifade de değildir. Siyasal bilgi başka pratiklere de yayılan bir söylemsel pratik tarafindan düzenli olarak oluşturulur (Foucault, 1969: 254). Foucault'nun siyasal düşüncenin maddi/reel bir bağlam tarafindan belirlenmediğine ve esas olarak bir söylemsel/dilsel pratik olduğuna dair görüşlerinin, Quentin Skinner'ın 1969 tarihli makalesinde "entelektüel bağlam"a dair çizdiği çerçeve ile büyük oranda benzerlikleri vardır. Koselleck'in kavram tarihini toplumsal tarih ile birleştiren yaklaşımı ile Foucault'nun söylemsel pratikler, toplumsal yapılar, kurumlarla ve mekanizmaların oluşturduğu "dispositif"i temel alan yaklaşımının da benzerliklerine dikkat çekilebilir. Foucault siyasal bilgiye ilişkin çizdiği çerçeveyi örneklemek için "devrimci bilinç" kavramının nasıl incelenebileceği yönündeki soruya yanıt arar. Ona göre yapılması gereken bir devrimci bilincin hangi anda ortaya çıktığını belirlemek ya da devrimci bilincin doğuşunda ekonomik şartların ve teorik açıklamaların hangi rolü oynadığını tespit etmek değildir. Buna karşılık, "devrimci bilinç" kavramı bir söylemsel pratiğin oluşumu ile paralel olarak ele alınmalıdır (Foucault, 1969: 255). Foucault bu yönteme "bilginin arkeolojisi" adını verir.

Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*'nin yayımlanmasından hemen sonra, 1970'te, Fransa'nın en prestijli yüksek eğitim kurumu olan Collège de France'ta profesör oldu. XVI. yüzyılda kurulan, alanlarında büyük etki sahibi olan öğretim üyelerinin halka açık dersler verdiği ve katılımcıların herhangi bir diploma almadığı bu kurumda 1984'teki ölümüne kadar ders verdi. Kürsüsünü adlandırırken selefleri gibi "felsefe tarihi", "felsefe sistemleri tarihi ve teknolojisi" ya da "felsefi düşünce tarihi" gibi "felsefe"yi merkeze alan adları seçmek yerine "Düşünce Sistemleri Tarihi" (*Histoire des systèmes de pensée*) adını tercih etti.

Foucault 1970'lerin ortasından itibaren "arkeoloji" kavramı yerine Nietzsche'den ilhamla "soykütüğü" kavramını merkeze alır; kurumların ve pratiklerin çoğul tarihlerini inceleyerek bunların modernitenin geç dönemlerine doğru "devlet" haline gelme sürecini inceler. Bunu yaparken dar anlamda devlet kurumları ile sınırlı kalmaz ve toplumun her alanında bulunan karmaşık iktidar ilişkilerini ve söylemleri konu alır (Skornicki & Tournadre, 2015: 45). Foucault modern toplumda insanların "normal"leştirildikleri, kendi esaretlerine boyun eğen "özne"ler haline getirildikleri süreç ve yöntemleri eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutar. Bu perspektiften yapılan bir düşünce tarihi incelemesi modern gözetim toplumunun yaratılmasının izini taşıyan ve bu tür bir toplumun meşrulaştırılmasına katkıda bulunan her tür metni (ve bunun yanında, bu sürece karşı çıkan her tür metni) konu alır (Ball, 2004: 25). Foucault'nun yaklaşımını geliştiren yazarlar Foucault'cu bir iktidar analizini çeşitli alanlara uygularlar; Michel Senellart Ortaçağ siyasal düşüncesini bu perspektiften ele alırken, Giovanna Procacci Fransız Devrimi sonrasında "sosyal sorun"un doğuşunu ve gelişimini Foucault'cu bir çerçeve içinde inceler (Skornicki & Tournadre, 2015: 46).

C. Siyasal Düşünceler Tarihine Marksist Yaklaşımlar

Marksizm, çoğu zaman iddia edildiğinin aksine, toplumsal-siyasal gerçekliğin tüm unsurlarını iktisadi altyapıya indirgeyen bir dünya görüşü değildir. Karl Marx ve Friedrich Engels, toplumsal-siyasal gerçekliği maddi üretim süreci üzerinden incelerler. Maddi üretim süreci ise dar anlamda iktisadi süreçleri kapsamaz. İnsanların doğayı dönüş-

türerek toplumsal bir alan oluşturmaları, feodalizm ve kapitalizm gibi üretim biçimlerinin tarihsel gelişimi, sınıf mücadeleleri, toplumsal sınıflar-siyasal iktidar ilişkileri Marx'ın ve Engels'in yaşamları boyunca inceledikleri çok sayıda konudan bazılarıdır. Marksistler, düşünceleri, ideolojiyi ve felsefeyi bu temel inceleme kategorileriyle bağlantılı olarak ele alırlar. Düşünce tarihinde Marksist yaklaşımları benimseyen yazarlar bir yandan sınıf ilişkileri, sınıf mücadeleleri ve siyasal düşünceler arasında bağlantılar kurmuş, diğer yandan üretim biçimleri ve siyasal düşünceler arasındaki ilişkilerin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesinin gerekliliğini savunmuşlardır.

1. Sınıf Mücadeleleri ve Siyasal Düşünceler

Marksist düşünce tarihçileri siyasal düşüncelerin sınıf egemenliğini ve var olan üretim biçimini ve onun unsurlarını (örneğin kapitalist üretim biçiminde özel mülkiyeti) meşrulaştırmakta oynadığı rolü araştırırlar. Siyasal iktidarın kurumlarının üretim biçimlerindeki konumunun ve toplumsal sınıflarla ilişkilenme biçiminin düşünsel izdüşümü de Marksist düşünce tarihçilerinin inceleme alanı içinde yer alır.

Macar Marksist düşünür György Lukács'ın ilk basımı 1954'te yapılan *Die Zerstörung der Vernunft* (*Aklın Yıkımı*) başlıklı eseri, Marksist felsefe tarihçiliğinin ilk önemli örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Lukács kitabın giriş kısmında o döneme kadar felsefenin Marksist bir tarihçesinin yazılmamış olmasından yakınır (Lukács, [1954] 2006: 19). Burjuva tarihçilerini, felsefe tarihini (tıpkı sanat ve edebiyat tarihi gibi) "yalnızca felsefi düşüncelerin ve hatta kişilerin tarihçesi" olarak ele aldıkları için eleştirir. Lukács'a göre felsefede "sorunları ve onların hangi yönde çözülebileceğini ancak üretim güçlerinin evrimi, toplumsal gelişmeler ve sınıf mücadelelerinin gelişimi belirler" (Lukács, [1954] 2006: 9-10). Yazara göre düşünürlerin kendi toplumsal-tarihsel işlevlerinin ne kadar ayırdında oldukları da önemli değildir (Lukács, [1954] 2006: 10), kimi düşünürlerin kapitalizmin savunusunu yaptıklarından haberdar olmamaları, onların felsefesinin bu yönde oynadığı işlevde herhangi bir değişiklik yapmaz. Lukács'a göre "masum" felsefe yoktur, akıl da "hiçbir zaman politik olarak yansız, tüm toplumsal gelişmelerin üzerine çıkarılmış bir şey olamaz. Her zaman bir toplumsal durumun

ve gelişmekte olan bir eğilimin somut ussallığını —ya da usdışılığını— yansıtır" (Lukács, [1954] 2006: 11). Lukács buradan hareketle XIX. yüzyıl başlarından 1930'lara uzanan dönemde Almanya'da irrasyonalist felsefi akımların gelişimini, Alman burjuvazisinin dönüşümü ve Almanya'da kapitalizmin gelişimi ile diyalektik bağlantısı içinde inceler. Ona göre burjuvazinin 1848-1849 devrimlerinden sonra işçi sınıfına karşı bir taarruz başlatmasına paralel olarak Almanya'da irrasyonalist filozoflar gericileşen burjuvazinin yönelimlerine uygun olarak hareket etmişlerdir ve bütün bu süreç gerici burjuvazinin ve irrasyonalist ideolojilerin zaferini temsil eden nasyonal sosyalizmin iktidarı almasıyla sonuçlanmıştır.

Marksist düşünce tarihçileri metin ve bağlam arasındaki ilişkiyi kurarken iki farklı yaklaşım geliştirirler. Bunlardan ilkinde, düşüncenin/metnin ve bağlamın birbirlerinden farklı gerçeklikler, unsurlar ya da yapılar olduğu kabul edilir. İkincisinde ise düşünce/metin ve bağlamın aynı bütünlüğün, toplumsal gerçekliğin birer bileşeni olduğu düşünülür. Düşünceler ile toplumsal-iktisadi şartlar arasında ontolojik bir ayrım olduğunu düşünenler, onlar arasında bir tek taraflı belirlem/etkileme ilişkisi kurarlar ya da onların birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen iki unsur olduğunu belirtirler. Sovyetler Birliği'nde yaygınlıkla benimsenen ve Lenin'in *Materializm i Empiriokrititsizm* (1909, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*) kitabından kaynaklanan epistemolojik anlayışta düşüncenin, gerçekliğin bir yansıması olduğu kabul edilir (Blakeley, 1964: 29 vd.). Eylem ve düşüncenin, toplumsal gerçekliğin ve siyasal düşüncenin birbirlerinden bağımsız alanlar olduğunu varsayan yazarlar, "bağlam" ve "düşünce" arasında bir belirlenim ilişkisi kurarlar. Bu fikir yalnızca Marksist düşünce tarihçileri tarafından savunulmaz; Skinner'ın (1969: 39 vd.) metodoloji üzerine makalesinde eleştirdiği Higham, Bateson, Plamenatz ve Hacker gibi yazarlar Marksizmi benimsemeksizin düşüncelerin siyasal-toplumsal-iktisadi bağlam tarafından belirlendiğini düşünürler.

Sovyet Marksizmi yorumları, düşünceleri toplumsal-siyasal maddi gerçekliğin yansımaları olarak ele almaya meyilli olmuştur. Sovyet düşünür Viktor Afanasiev'e göre ([1962?] 1990: 560) siyaset sınıflar, uluslar ve devletler arası ilişkileri karakterize eder, siyasal düşünceler ise

bu ilişkileri yansıtır ve kanıtlar. Siyasal düşüncelerin niteliğinin bağlı oldukları sınıfların çıkarlarına göre değiştiğini belirten Afanasiev, siyasetin ve siyasal düşüncelerin "bütün diğer toplumsal bilinç biçimleri arasında ekonomik alt yapıya en yakın olanları" olduğunu söyler ve bunların devlet ve siyasal partiler gibi siyasal örgütler aracılığıyla altyapıyı etkilediğini ekler. Afanasiev'e göre siyasal düşünceler hukuk, ahlak, sanat, din, felsefe ve bilim gibi toplumsal bilinç biçimlerini de etkiler; siyasal düşünceler bu toplumsal bilinç biçimlerinin "içine nüfuz eder, onlara bir sınıfsal yönelim kazandırır ve [onları] belirli bir sınıfın hizmetine sokarlar" (Afanasiev, [1962?] 1990: 560, 562).

Düşünce ve gerçekliği ayrı birer alan olarak değerlendiren yaklaşımlar ve "yansıma teorisi" Marksizm içinde yoğun eleştirilere konu olmuştur. Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde "yansıma teorisi"ni reddeder, bunu "kaba Marksizmin gözde teorisi" olarak tanımlar. Yansıma teorisine göre düşünce varlığın, bilinç ise gerçekliğin basit bir "yansıma"sından ibarettir. Lukács ise düşüncenin gerçeğin biçimlerinden biri olduğunu, dolayısıyla düşünce ve varlık arasında bağdaşmaz bir karşıtlık olmadığını söyler (Lukács, [1923] 1960: 246, 250). Lukács benzer bir perspektifi hayatının son dönemlerinde, 1960'lı yıllarda yazdığı yazılarında da devam ettirir; düşünür, *Toplumsal Varlığın Ontolojisine Doğru*'da söz ve kavram, dil ve kavramsal düşüncenin toplumsal varlığın karmaşık bütünlüğü içinde yer alan öğeler olduğunu söyler (Lukács, 1976: 57). Dolayısıyla Lukács'a göre düşünce maddi gerçekliğin dışında değildir, onunla birlikte ve ondan ayrışmaz bir unsur olarak toplumsal varlığın bir bileşenidir. Bu yaklaşımda da düşünceler ile maddi gerçeklik arasında bir belirlenim ilişkisi vardır ancak maddi gerçeklik düşünceye dışsal bir etki yapmaz, düşünceler de maddi gerçekliğin parçalarıdır ve onun şekillenişinde doğrudan doğruya rol oynarlar. Sovyet filozofları da 1960'lar boyunca "yansıma teorisi" yerine Evald İlyenkov, Petr Markoviç Egides, Genrikh S. Batişçev ve Lev K. Naumenko "düşünüş ve varlığın özdeşliği" üzerine tezler geliştirdiler. Bu teoriyi savunanlar Marx'ın Feuerbach üzerine ilk tezine ve Lenin'in *Felsefe Defterleri*'nde yer alan zihin yalnızca dünyayı yansıtmaz, aynı zamanda onu yaratır" cümlesine atıf yaparlar (Katvan, 1978: 101). İlyenkov "düşünüş ve varlığın özdeşliği"nin nötr bir teori olduğunu, gerek idealist, gerekse ma-

teryalist filozoflar tarafından savunulabildiğini söyler; ona göre Spinoza bu teorinin materyalist bir yorumunu yapmıştır (Katvan, 1978: 95). Naumenko'ya göre biliş, öznenin kendisine karşıt/dışsal olan nesneleri yansıtması değildir; nesnenin kendi kendini dışa vurmasıdır (Katvan, 1978: 101). Sovyet Marksizmi dışında da benzer bir çerçeveden yola çıkan yazarlar olmuştur. Marksist antropolog Maurice Godelier'ye göre düşünce "ideal" ya da "hayali" olandan ibaret değildir; her toplumsal ilişki kendi içinde bir düşünsel öğe barındırır, bu düşünsel öğeler toplumsal ilişkilerin ayrılmaz parçalarıdır (Godelier, 1986: 129; ayrıca bkz. Berktay, [1995] 2014: 21).

Geç dönem Sovyet Marksist düşünürlerinden Aleksandr Spirkin, "siyasal bilinç" kavramını "sınıflar arasındaki iktisadi, toplumsal ve üretime dair bağlantıların devlet iktidarıyla tüm ilişkileri içinde yansıması" olarak tanımlar (Spirkin, [1990] 2016: 408). Ona göre gerçekliğin siyasal bir değerlendirmesi, "bu değerlendirmenin öznesinin (bir birey, grup veya sınıf) verili toplumsal yapıda işgal ettiği konuma bağlıdır" (Spirkin, [1990] 2016: 208). Spirkin, siyasal "öğretilerin" evriminin sosyoekonomik tarihin ilerici gelişimini yansıttığını da söyler. Ona göre bu, her kültürel görüngünün siyasal çıkarlar tarafından doğrudan doğruya belirlenmiş olduğu anlamına gelmez; siyasal durumdan görece bağımsız bir "özgün yaratıcı çalışma"nın varlığından da bahseder (Spirkin, [1990] 2016: 408). Spirkin, bir sınıfın üyelerinin benzer gündelik pratik siyasal bilinç biçimleri geliştirdiğini söyler (Spirkin, [1990] 2016: 409). Ona göre ideoloji bir sınıfın "ideolojik zümresi" tarafından üretilir; sınıfların kendilerine has ideologları siyasal çıkarlarının her birini teorik biçim içinde ortaya koyarlar (Spirkin, [1990] 2016: 409).

2. Batı Marksizmi, "Yeni Tarih" ve Siyasal Düşünceler Tarihçiliğinde Marksist Yaklaşımlar

II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde Marksist düşünürler ve tarihçiler siyasal düşünce tarihyazımına çeşitli katkılar yapmışlardır. Yapısalcı Marksizm akımının en önemli temsilcilerinden olan Louis Althusser'in yayımlanmış ilk kitabı, Montesquieu'nün siyaset felsefesini

ve tarih anlayışını ele aldığı *Montesquieu: La politique et l'histoire* (*Montesquieu: Siyaset ve Tarih*) başlıklı kitabıdır. Althusser kitapta bir soru sorar: "XVIII. yüzyıl insanlarının içinde yaşadıkları tarihi düşünürken kullandıkları kategoriler tarihsel gerçekliğe yanıt veriyorlar mıydı?". Althusser bir dönemin yazarlarının kendi dönemleri için kullandıkları kateogorilerin o dönemin gerçekte var olan ilişkilerine ne derecede karşılık geldiğini sorgulamak gerektiğini belirtir (Althusser, 1959: 110). Yazar, kategorilerin döneme göre değerlendirilmesi gerektiğini de söyler; XVII. ve XVIII. yüzyıl burjuvazisi üzerine bir inceleme yaparken burjuvazinin sonraki dönemlerde geçireceği dönüşümlerini dikkate alarak inceleme yapmak, XIX. yüzyılın sanayi burjuvazisinin özelliklerini önceki dönemlerin burjuvazisine atfetmek bir hatadır (Althusser, 1959: 113).

Britanyalı siyaset teorisyeni ve felsefe tarihçisi C. B. Macpherson'ın kimi çalışmaları, düşünce tarihine Marksist yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilebilir (Svacek, 1976; Ball, 2004: 20). Macpherson, çeşitli dönemlerde yazdığı makalelerde ortaya koyduğu siyasal düşünceler tarihi yaklaşımında, düşünceyi dış gerçekliğin basit bir anlamda yansıması olarak gören vülger materyalizm ile arasına mesafe koyar; ona göre düşünce ve gerçeklik arasındaki ilişki, tarihsel-toplumsal oluşumlarla yoğurulan bir süreçtir (Köker, 1992: 12). Macpherson, 1962 yılında yayımlanan *The Political Theory of Possessive Individualism* (*Sahiplenici Bireyciliğin Siyaset Teorisi*) adlı kitabında siyasal düşüncelerin oluşumunda iktisadi bağlamın önemine dikkat çeker (Macpherson, [1962] 1990). Hobbes ve Locke'u doğmakta olan kapitalizmin temsilcileri olarak ele alan Macpherson'ın bu çalışması Cambridge Okulu tarihçileri başta olmak üzere çok sayıda düşünce tarihçisinin kapsamlı eleştirilerine hedef olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Büyük Britanya Komünist Partisi Tarihçiler Grubu üyesi olan bir dizi tarihçi Marksist tarihyazımına yeni bir soluk getirdi. Bu tarihçiler arasında Christopher Hill, Eric J. Hobsbawm ve Edward Palmer Thompson'ın adları sayılabilir (Black & MacRaild, 2000: 26). Marksist bir yöntemsel çerçeveden yola çıkan ve Marksist olmayan tarihçilerle de diyalog içine giren bu tarihçiler toplumsal tarih, kültür tarihi ve edebiyat tarihi gibi çeşitli alanları

kapsayan disiplinler arası bir araştırma sahası geliştirdiler. Britanya komünist tarihçilerinin bazıları dolaylı olarak, bazıları da doğrudan siyasal düşünceler tarihçiliği alanına da katkılar yaptılar. E. P. Thompson'ın *The Making of the English Working Class* (1963, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*) kitabı toplumsal tarih alanında bir katkı olmanın yanında, XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında radikal siyasal düşüncenin İngiltere'deki gelişim seyri hakkında önemli bilgiler içerir.

Christopher Hill'in *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution* (1972, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*) kitabı siyasal düşünce tarihçiliğine doğrudan bir müdahale niteliği taşır. Hill'a göre tarihçiler "düşüncelerle, yalnızca bunlar toplumu etkiledikleri için değil, ama o düşüncelere yol açan toplumu açıkladıkları için de ilgilenirler" (Hill, [1972] 2013: 22). Hill buradan hareketle İngiliz Devrimi sırasında (özellikle 1640'lı yıllarda) siyasal düşüncelerin gelişimini, siyasal ve toplumsal gelişmelerle bağlantısı içinde canlı bir şekilde tahlil eder. Hill, kelimeler ve deneyimler arasındaki ilişki konusunda Cambridge Okulu mensuplarıyla polemik yapar. Örneğin Pocock'un dilsel bağlam üzerine görüşlerini eleştirir ve yeni sözcüklerin, yeni gelişmeler oldukça gerekli hale gediğini söyler. Hill'a göre "şeyler, sözcüklerden önce gelir" (*things precede words*), insanlar yapmış ya da deneyimlemiş oldukları şeyler hakkındaki sözleri, bu deneyimi yaşarken ya da onu yaşadıktan sonra bulurlar; "devrim" sözcüğünün günümüzdeki anlamıyla XVII. yüzyıl sonundan itibaren kullanılması, bu dönemden önce devrimlerin var olmadığı anlamına gelmez; sözcüklerin evrimi, ancak toplumun evrimi ile birlikte incelenebilir (Hill, 1990: 98, 101; ayrıca bkz. Blackledge, 2011: 11).

Britanya'da 1970'li yıllarda felsefe alanında çalışan kimi araştırmacılar da siyasal düşünceler tarihyazımında Marksist yaklaşımların geliştirilmesine katkıda bulundular. Christopher J. Arthur, Roy Edgley ve István Mészáros'un girişimleriyle Sussex Üniversitesi'nde 1970'li yıllarda şekillenen bir çalışma grubu, felsefe, siyaset, sosyoloji ve entelektüel tarih gibi alanlarda çalışan akademisyenleri bir araya getiriyordu. Winch, Burrow ve Collini'nin temsilcisi olduğu Sussex Okulu'ndan farklı bir oluşum olsa da bu çevre ile temasta olan grup, 1978'de Top-

lumsal ve Siyasal Düşünce başlıklı bir lisans üstü programının kurulmasıyla kurumsal bir nitelik kazandı. Programda bir yandan siyasal düşünceler tarihinin klasik metinleri, diğer yandan da Marksizm merkeze alınarak toplumsal-siyasal dünyanın anlaşılmasına yönelik yöntemsel yaklaşımlar üzerinde duruluyordu. Mészáros bu dönemde toplumsal gerçeklik ve ideoloji arasındaki karmaşık ve diyalektik ilişkileri merkeze alan çalışmalar yapıyordu. Ona göre maddi üretim süreci düşünceler ve ideoloji üzerinde tek yönlü bir etki yapmıyor; düşünceler, ideoloji ve üretim diyalektik bir ilişkiler ağı içinde birbirleriyle bağlantılı olarak gelişiyordu. Mészáros ve çalışma arkadaşlarının bu dönemdeki eserlerinde insan-doğa ilişkisi ve "emek" kavramı üzerinden siyasal düşünüşü (örneğin sivil toplum ve ekoloji üzerine yapılan tartışmaları) anlamlandırma çabaları ön plana çıkar.

Siyasal düşünceler tarihine Marksist yaklaşımı benimseyen yazarların arasında İtalyan Marksist tarihçi Domenico Losurdo'nun adı da sayılabilir. Losurdo Hegel, Marx ve Nietzsche gibi düşünürler üzerine kapsamlı çalışmalar yapmıştır. *Controstoria del liberalismo* (2006, *Liberalizmin Karşı-Tarihi*) başlıklı kitabında liberal düşüncenin eleştirel bir tarihini yazar; liberalizmin insan haklarını her zaman mülk sahiplerinin hakları olarak tanımladığını, hak sahibi olan insanların mülk sahipleriyle sınırlı tutulması nedeniyle "insan" tanımının gerçekte evrensellikten uzak olduğunu söyler. Ona göre insan kavramının kapsamı sınıf ve kitle mücadelelerinin yaptığı baskı ile genişler.

3. Politik Marksizm ve Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi

Ellen Meiksins Wood ve eşi Neal Wood'un yaptıkları siyasal düşünceler tarihi araştırmalarında Marksist yaklaşımın tipik örnekleri görülebilir. İki yazar *Class Ideology and Ancient Political Theory: Socrates, Plato, and Aristotle in Social Context* (*Sınıf İdeolojisi ve Eskiçağ Siyaset Teorisi: Toplumsal Bağlam İçinde Sokrates, Platon ve Aristoteles*) başlığıyla 1978'de yayımlanan kitaplarında Eski Yunan siyasal düşüncesini sınıfsal açıdan incelediler. Neal Wood, 1980'lerde Locke ve Cicero üzerine monografiler yazdı, daha sonra iki yazar 1988'de *A Trumpet of Sedition: Political Theory and the Rise of Capitalism, 1509-1688* (*İsyan Borusu: Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori, 1509-1688*) başlıklı

kitaplarında XVI. ve XVII. yüzyıllarda İngiltere'de siyasal düşüncenin gelişimini kapitalizmin doğuşuna paralel olarak tahlil ettiler.

Neal Wood'un 2002 tarihli *Reflections on Political Theory: A Voice of Reason from the Past* (*Siyaset Teorisi Üzerine Düşünceler: Geçmişten Bir Akıl Sesi*) başlıklı kitabı yazarın yöntemsel yaklaşımının sentezini içerir. Wood'a göre düşünceler dünyası ile pratiğin dünyası tek bir sosyal evren oluşturacak şekilde iç içe geçmiştir; başka bir deyişle, fikirler toplumsal bütünlüğün ayrılmaz bir parçasıdır. Fikirlerin pratikten, pratiğin de fikirlerden üstün olduğunu iddia etmek, toplumsal bütünlüğü parçalamaya çalışmak anlamına gelir (Wood, 2002: 11). Neal Wood'a göre tarihin incelenmesi, pratik ve düşünceler arasındaki ilişkinin doğasının anlaşılmasını sağlar (Wood, 2002: 11-12). Bu anlamda felsefe eserleri dönemlerine tanıklık eden, toplumsal bütünlüğün anlaşılmasını sağlayan belgeler olarak değerlendirilmelidir (Wood, 2002: 97). Yazara göre yapılması gereken, siyasal düşünceler ile insan faaliyetinin gerçekleri arasındaki karşılıklı ilişkinin incelenmesidir (Wood, 2002: 103). Düşünceler, toplumsal bağlamın içinde ortaya çıkar ve gelişirler. Siyasal teorinin tarihsel açıdan incelenmesi, metinlerin toplumsal, siyasal ve iktisadi bağlamları içinde, yazarların içinde bulunduğu düşünce dünyası ve içinde yaşayıp eser verdikleri eylem dünyasının arasındaki ilişki vasıtasıyla yapılabilir (Wood, 2002: 115).

Neal Wood, Marksizmin basit bir ekonomik altyapı-ideolojik üstyapı belirleniminden ibaret olmadığının altını çizer. Ona göre Marx'ın anladığı anlamda "ekonomik olan", toplumsal ilişkiler, toplumsal cinsiyetler, yaş grupları, aile ve akraba grupları ve hepsinden önemlisi toplumsal sınıflar arasındaki üretici emek görevlerinin düzenlenmesi ile ilgilidir (Wood, 2002: 137). Siyasal düşünceler tarihi birkaç soruyla ilerler: "Siyasal düşüncelerin değerlendirilmesinde üretimin, mülkiyet ilişkilerinin ve işbölümünün önemi nedir?" "Bu faktörler başka faktörlerle birlikte iç bağlantılardan oluşan bir bütün olarak teorisyenlerin düşünce dünyasının ortaya çıkarılmasına nasıl yardımcı olurlar?" "Fikirler ve eylemlerin oluşturduğu bu bütün toplumda daha önce ne olduğu ve gelecekte neler olacağı konuları ile nasıl ilişkilenir?" (Wood, 2002: 116). Wood bu sorulardan sonra metin ve bağlam arasındaki ilişki üzerine görüşünü belirtir: "Bir metin ve onun fikirsel (***ideational***)

ve maddi bağlanıları yalıtık fragmanlar değil, geçmiş ve gelecek arasında bağlantı sağlayan bütünsel bağlardır" (Wood, 2002: 116).

Ellen Meiskins Wood, Neal Wood'un 2003'te ölümünü takip eden yıllarda "Batı siyasal düşüncesinin toplumsal tarihi" konusunda kapsamlı bir sentez eseri yazma amacıyla çalışmalarına başladı. Bu projenin ilk ürünü olan, Eskiçağ ve Ortaçağ siyasal düşüncesini ele aldığı *Citizens to Lords: A Social History of Western Political Thought from Antiquity to the Middle Ages* (2008, *Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağlardan Ortaçağlara Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*) başlığıyla 2008'de yayımlandı (bkz. Wood, [2008] 2009). Çalışmanın ikinci cildinde ise Yeniçağ siyasal düşüncesini ele alıyordu: *Liberty & Property: A Social History of Western Political Thought from Renaissance to Enlightenment* (2012, Özgürlük ve Mülkiyet: *Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*). Wood XVIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyıla uzanan dönemde siyasal düşüncenin toplumsal tarihi üzerine yazdığı üçüncü cildi tamamlayamadan 2016 yılında öldü.

Wood Skinner başta olmak üzere Cambridge Okulu mensuplarının metodolojisini kapsamlı bir şekilde eleştirir, onların "saf metinsel tarihçilere" ya da "soyut düşünce tarihçilerine" karşı çıkarken daha derinlikli ve kapsayıcı olmakla birlikte "başka bir tür metinsel tarih" meydana getirdiklerini söyler. Cambridge Okulu tarihçileri inceledikleri çok sayıda metni sözcüklerin, söylemlerin ve ideolojik paradigmaların arasında bir yere konumlandırırlar (Wood, [2008] 2009: 20). Buna karşılık Skinner incelediği dönemlerin siyasal düşünürlerinin eserlerine de yansıyan "tarım, aristokrasi ve köylülük, toprak dağılımı ve tasarruf biçimleri, işgücünün toplumsal işbölümü, toplumsal protestolar ve çelişkiler, nüfus, kentleşme, zanaatlar, ticaret, imalat sanayii ve kentli sınıf" gibi konuları çoğunlukla dikkate almaz (Wood, [2008] 2009: 20). Pocock da tarihsel dönüşümlerin yalnızca siyaset dilindeki değişimlerle gözlenebileceğini düşünür, diğer Cambridge Okulu tarihçileri gibi o da toplumsal dönüşümlerin kökenini ve nedenini söylemdeki değişikliklerde arar (Wood, [2008] 2009: 21).

Wood, siyasal düşünceler tarihi üzerine çalışmalarında Robert Brenner'ın geliştirmiş olduğu "politik Marksizm" yaklaşımının sonuçlarını siyasal düşünceler tarihi alanına uygular. Brenner, kapitalizmin

İngiltere'nin özgül bağlamında ve belirli bir tarihsel dönemde (XVII. yüzyılda) doğan bir üretim biçimi olduğunu savunur; ona göre kapitalizmi Ortaçağ kentlerinde ticaret ve sanayi sermayesinin gelişmesi ile açıklayan Weberci anlatı hatalıdır; kapitalizm İngiltere'de toprak sahiplerinin kapitalistlere dönüşmesiyle doğmuş ve başka ülkelere daha sonra yayılmıştı. Wood bu genel çerçeveden hareketle o döneme kadar Marksist tarihyazımı da dahil olmak üzere çoğu tarihyazımı geleneğinden sorgulanmaksızın kabul edilen kimi hipotezlerin reddedilmesi gerektiğini savunur. Wood'a göre liberal tarihçilerin yorumlarının, Weber'in sosyolojik yaklaşımının ve yaygın Marksist anlatının aksine burjuvazi ve kapitalizm birbirinden ayrı değerlendirilmesi gereken kavramlardır; burjuvazinin geliştiği toplumsal formasyonlarda kapitalizmin gelişmemiş olması mümkün olduğu gibi, kapitalizmin doğduğu XVII. yüzyıl İngiltere'sinde burjuvalar değil, kapitalist toprak sahipleri hâkim sınıf konumundadır. Wood böylece Luther'i ve Protestan reformunu kapitalizmin gelişmesiyle ve burjuvazinin yükselmesiyle ilişkilendiren yaygın yaklaşımları reddeder; ona göre bütün bu gelişmelerin erken kapitalizm ile değil, geç dönem feodal üretim biçimi ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Wood'un incelemesi pek çok açıdan yenilikçi olmasına rağmen kimi önemli sorunlar da içerir. Öncelikle, özellikle XVI.-XVIII. yüzyıl siyasal düşüncesini incelerken devletleri temel inceleme birimi olarak ele alması, farklı ülkelerden düşünürler arasındaki kronolojik bağlantıların ve entelektüel etkileşimin gözden kaçırılmasına neden olur. Buna ek olarak, Wood'un üretim biçimleri, sınıflar ve siyasal düşünceler arasındaki ilişkileri kurmaya ağırlık verirken, düşünürlerin eserlerinin felsefi içeriğini göz ardı ettiği ve politik Marksizm akımının hipotezlerini kanıtlayacak nitelikte unsurları (örneğin her bir düşünürün birey-toplum ilişkisini kurma biçimini ve siyasal güç ile iktisadi güç arasında bir ayrım yapıp yapmadığı konusunu) ön plana çıkararak seçmeci bir yöntem benimsediği söylenebilir. Kitaplarında çoğunlukla büyük düşünürlerin temel eserleri ile sınırlı kalan bir inceleme yapması ve ikincil önemde eserlerin tahlile dahil etmemiş olması da dikkat çekicidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

"SESİ DUYULMAYANLAR"IN SİYASAL DÜŞÜNCELERİ

Siyasal düşünce eserlerinde bazı kişiler ve konular diğerlerine göre daha "görünür" konumdadır. "Büyük düşünürler"in neredeyse tümü hâkim sınıflara mensup ya da onlarla doğrudan ilişkili, erkek ve Batılı (Batı Avrupalı ve Kuzey Amerikalı) düşünürlerdir. Filozoflar "politika"dan, "kamusal alan"dan, "herkesi ilgilendiren işler"den bahsederken çoğunlukla siyasal kurumlarla doğrudan ilişkili olan insan gruplarını inceleme konusu yaparlar. Böylece gerek kurumsal siyasetin, gerekse kamusal hayatın dışına itilen kişiler "görünmez" olur. Tarihin diğer alanlarında olduğu gibi düşünce tarihinde de "altta kalanlar" tarih dışında bırakılır, tarih, "bütün evrensellik iddiasına karşın kısmi bir tarih, göreli bir tarih" haline gelir (Berktay, [2003] 2015: 29). Kimi düşünce tarihçileri ise bu durumu eleştiriye açarlar; emekçilerin, kölelerin, kadınların, Avrupa dışı halkların siyasal düşüncelerinin izini sürerler.

A. Siyasal Düşünceler Tarihinde Emekçiler ve Köleler

Michael Freeden, siyasal düşüncenin her yerde bulunan ve çok çeşitli formlara sahip bir insan faaliyeti olarak tanımlanması gerektiğini söyler. Freeden'a göre siyasal düşünceler sadece "seçkin" biçimleriyle değil, "popüler" biçimleriyle de inceleme konusu yapılmalıdır (March, 2009: 544). Bu durumda siyasal düşünceler tarihi kanonunda konu edilmeyen emekçiler ve kölelerin siyasal düşüncelerinin ve yine bu dönemde yok sayılan kolonyal sorunların inceleme konusu yapılması gerekir. Bu şekilde bir yandan siyasal iktidarın "sıradan insanlar"ın

hayatında nasıl etkiler bıraktığı ve onlar tarafından nasıl yorumlandığı görülecek, diğer yandan da Avrupa Devletlerinin emperyal/kolonyal yayılmasının koloni halkları ve köleler üzerindeki etkisi gözlemlenebilecektir (Stuurman, 2000: 163).

1. Aşağıdan Tarih Yaklaşımları: Britanya Marksist Tarihçiler Grubu Örneği

Siyasal düşünceler tarihinde çoğunlukla incelemeye alınmayan konular arasında ilk olarak emekçilerin siyasal düşüncelerine değinilebilir. Düşünce tarihçileri tarafından yaygın bir şekilde inceleme konusu yapılan yazarlar, okur-yazar, çoğunlukla iyi bir eğitim görmüş ve düşüncelerini kayda geçirip yaygınlaştırma imkânına sahip olan kişilerdir. Böyle bir eğitim alabilenlerin sayısı son derece azdır. Ancak "siyasal düşünce"nin yalnızca "büyük filozoflar"ın sistemli bir şekilde geliştirdiği "öğretiler"den ibaret olmadığı göz önünde bulundurulursa ve tüm sınıf ve tabakalara mensup insanların siyasal hayat içinde, siyasete ilişkin düşünceler geliştirdiği düşünülürse, etkili eserler ortaya koymuş düşünürlerin eserlerinin incelenmesinin siyasal düşünceler tarihçiliği için yeterli olmadığı ortaya çıkar.

Britanya Marksist tarihçiler grubunun en önemli temsilcilerinden olan ve bir önceki bölümde Marksist tarihyazımı başlığı altında incelenen E. P. Thompson ve Christopher Hill'ın çalışmaları, aşağıdan tarihyazımına da büyük bir katkı niteliği taşır. Thompson, *The Making of the English Working Class* (*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*) kitabında XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Britanya'da zanaatkâr çevrelerinde ve sanayi işletmelerinde çalışan işçiler arasında siyaset üzerine yapılan tartışmaları arşiv belgeleri üzerinden inceler. Thompson'un derinlikli araştırması, Thomas Paine gibi yazarların siyaset teorisi üzerine eserlerini kaleme alırken işçi sınıfıyla nasıl bir bağlantı içinde olduklarını göstermesi açısından da önemlidir; Paine'in *The Rights of Man* (1791, *İnsan Hakları*) kitabının yazıldığı dönemde büyük bir etki yaparak çok çeşitli işçi çevrelerinde okunması, dönemin fikirlerinin dolaşımının anlaşılması açısından önemli olduğu gibi, dönemin çalışan sınıflarının siyasal tartışma konularını ve ilgi alanlarının düzeyini göstermesi açısından da önemlidir.

Hill'ın *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler* kitabı siyasal düşünceler tarihçiliğinde aşağıdan tarih yaklaşımlarının uygulanmasına iyi bir örnek teşkil eder. Yazar bu kitapta XVII. yüzyıl ortalarında İngiltere'de küçük mülk sahipleri ya da mülksüzlerin, "sıradan insanların" yaptıkları tartışmalarda dönemin eğitim yapısını eleştirip eğitim firsatının yaygın hale getirilmesini önerdiklerini, toplumsal cinsiyetler arası ilişkilerin o dönemdeki durumunu tartışmaya açtıklarını, Protestan ahlakının kimi yanlarını sorguladıklarını hatırlatır (Hill, [1972] 2013: 400). Hill bu sıradan insanların düşüncelerini arşiv belgeleri üzerinden izleyerek, o dönemde "Kilise ve devletteki eski rejime muhalefet konusunda toplumun geniş kesimine yayılmış bir [birliğin]" söz konusu olduğu sonucuna ulaşır (Hill, [1972] 2013: 411). Aşağıdan tarihçiliğin ulaştığı bu sonuç ve benzeri sonuçlar, dönemin düşünürlerinin (örneğin Hobbes'un) nasıl bir toplumsal ve entelektüel bağlamın içinde siyaset teorilerini geliştirdikleri ve bu bağlamda yapılan tartışmalara nasıl katkılar yapıldığı konusunda önemli veriler sunar. Hill, sıradan insanların düşüncelerinin takip edilmesindeki zorluklardan da söz eder. Tartışmalarda yer alan basit zanaatkârların belagatının gücünü "şaşırtıcı" olarak niteledikten sonra bu düşüncelerin bazılarının basılı olarak muhafaza edildiğini, bundan çok daha fazlasının ise (daha önce yazıya geçirilmiş, hatta basılı olsa bile) kaybolduğunu hatırlatır (Hill, [1972] 2013: 400).

2. Fransa'da Aşağıdan Düşünce Tarihçiliği

Fransa'da 1929'da yayına başlayan *Annales* dergisi çevresinde toplanan tarihçiler, olaylarla sınırlı kalmayan bir tarih yaklaşımının geliştirilmesi gerektiğini savunmuşlar, toplumsal-iktisadi gelişmeleri onyıllara yayılan dönemler üzerinden ve arşiv belgelerine dayanarak incelemişlerdir. Annales Okulu'nun en önemli temsilcilerinden olan Lucien Febvre, 1932 tarihinde ilk baskısı yapılan *La Grande Peur et le complot aristocratique sous la Révolution française* (*Büyük Korku ve Fransız Devrimi'nde Aristokratik Komplo*) kitabında Fransız devrimi sırasında köylülerin ve genel olarak taşra ahalisinin aristokratlar ve devrim hakkında geliştirdikleri düşünceleri inceler. Febvre'in bu kitabının, XX. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da gelişen "zihniyetler tarihi" yaklaşımı-

na temel oluşturduğu kabul edilir (Vovelle, 1992: 17; Guilhaumou & Vovelle, 2006: 191). Zihniyetler tarihi esas olarak 1960'ların başından itibaren Robert Mandrou, Philippe Ariès ve Michel Vovelle tarafından geliştirilen bir yaklaşımdır. Üç tarihçi incelemelerini farklı şekillerde yapsalar da, kimi noktalarda ortaklaşırlar: Zihinsel etkinliği düzenli hale getiren tüm biçimler olan yapıları incelerler; bunların arasında estetik imgeler, dilsel kodlar, adetler ya da dini ritüeller gibi çok çeşitli unsurlar yer alır (Hutton, 1981: 237). Bu açıdan zihniyetler tarihi kültür tarihi ile benzerlikler gösterir, düşünce tarihinden ise ayrışır: Düşünce tarihçileri aktif düşünmeden yola çıkıp düşünüşü bir etkinlik olarak tanımlarlarken, zihniyetler tarihçileri çok daha geniş bir alandan hareket ederler ve zihinsel etkinliği daha geniş açıdan ele alırlar.

Bir yandan Marksist gelenek içinde yer alan, diğer yandan da Annales Okulu mensuplarına benzer şekilde toplumsal tarihi incelemek için nicel araştırma yöntemlerini kullanan Michel Vovelle, zihniyetler tarihçiliğinin en önemli temsilcilerindendir. Vovelle 1972'de düşünce tarihinin artık daha geniş bir akımın, zihniyetler tarihinin parçası olduğunu yazar (akt. Richter, 1995: 84). Vovelle "halk sınıflarının kültürü" ya da "zihniyetleri" ile ilgilenir ve "yüksek kültür"ü araştırmalarına dahil etmez; 1978 tarihli bir kitabında 1720'lerden XVIII. yüzyılın ikinci yarısına uzanan dönemde yazılmış yirmi bin civarında vasiyeti inceler ve sayısal yöntemler kullanarak çeşitli toplumsal sınıfların dine yönelik tutumunun ne olduğunu araştırır. Vardığı sonuç, Fransız Devrimi öncesi dönemde kitlelerin dini pratikleri uygulama eğiliminde bir seyrekleşme eğiliminin olduğudur (Richter, 1995: 83).

Fransa'da 1970'lerde "aşağıdan tarih" yaklaşımlarını zihniyetler ve düşünceler alanına uygulama çabaları Vovelle'in eserleriyle sınırlı kalmadı. Collège de France'ta Foucault'nun Düşünce Sistemleri Tarihi Kürsüsü ile bağlantılı olarak kurulan bir çalışma grubu, 1973'te XIX. yüzyılın ilk yarısında işçi ideolojileri ve feminizm tarihi gibi konular üzerine araştırmalar yapmaya başladı. Bu grupta yer alan (daha önceki dönemlerde ise Louis Althusser'in öğrencileri arasında bulunan) filozof Jacques Rancière, Jean Borreil ve Geneviève Fraisse ile birlikte 1974'de "İsyan İdeolojileri Araştırma Merkezi"ni kurdu. Merkez bir yandan Foucault'nun Collège de France'taki kürsüsüne, diğer

yandan da Rancière, Borreil ve Fraisse'in mensubu olduğu Paris VIII Üniversitesi'ne bağlıydı (Borreil & Fraisse & Rancière, 1974: 7). Araştırma merkezinin kuruluş metninde "toplumsal fikirler", "işçi hareketi" ve "devrimci teoriler" konusunda yapılmış çalışmaların fazlalığına rağmen isyan ideolojilerinin maddiliği, isyan düşüncelerinin yayılışı ve baskı uygulanan yerin bir isyan yerine dönüşmesi gibi sorunlara yer verilmediğini belirtirler. Onlara göre kitlelere hakkını teslim etmek isteyen tarihçiler, bir "hareketsiz tarihin teorisyenleri" olmaktan öteye geçememişlerdir; onlar isyan günlerinin düzensizliğini ve bu düzensizlik içinde ideolojilerin gelişimini değil, uzun yıllara dayanan düzenli hareketleri incelemeyi tercih etmişlerdir (Borreil & Fraisse & Rancière, 1974: 2). Yazarların burada dönemin zihniyetler tarihi yaklaşımını karşılarına aldıkları açıktır.

İsyan İdeolojileri Araştırma Merkezi bünyesinde 1975-1981 yılları arasında *Les révoltes logiques* (*Mantıksal İsyanlar*) başlıklı bir dergi yayımlandı. On altı sayı çıkan derginin ilk sayısında "Sınırları ve çelişkileri içinde bir sınıf düşüncesi nasıl oluşur?" sorusuna yanıt aranacağı duyuruldu. Rancière'in Jacques Vauday ile birlikte yazdığı bir yazıda 1867 Paris Evrensel Sergisi'ni gezen işçilerin sanayileşme ve makineler üzerine yorumlarını incelediği, Fraisse'in 1848 devriminde kadınları ele aldığı, Borreil'in ise İspanyol İç Savaşı sırasında Barcelona'ya dair bir makale yayımladığı ilk sayı, derginin yayın politikası hakkında bir fikir verir. Dergide yayımlanan yazıların neredeyse tamamı XIX. ve XX. yüzyıl "isyan ideolojileri"ni konu alır. Yayın kolektifi, araştırma merkezinin ortaya çıkmasına vesile olan Foucault ile de bağlantısını sürdürmüştür; Foucault ile yapılan bir söyleşi 1977'de dergi sayfalarında yayımlanmıştır (Foucault, 1977).

Rancière bu dönemde dergi faaliyetlerine ek olarak başka çalışmalar da yaptı. Alain Faure ile birlikte 1830-1851 arası işçi gazetelerinde yayımlanmış yazılardan yaptığı derleme 1977'de *La parole ouvrière* (*İşçi Sözü*) başlığıyla yayımlandı. Yazar aynı dönemde yoğun bir şekilde arşiv çalışmaları yaptı; 1830'lu yıllarda işçi-zanaatkârların düşünce dünyasını araştırdı, bu çalışmalarının sonucu olan *La nuit des prolétaires* (*Proleterlerin Gecesi*) kitabını 1981'de yayımladı. Rancière kitabın İngilizce çevirisine yazdığı önsözde metodolojisi hakkında bilgi verir. Ona göre

pratik konularla ilgilenen bir halk zekâsı ve soyut düşünceyi geliştiren bir akademik/eğitimli zekâ arasında ayrım yapılamaz; harekette olan her zaman aynı zekâdır (Rancière, 2012: x). Dolayısıyla zekâların hiyerarşisi reddedilmeli, zekâların eşitliği üzerinden bir tahlil yapılmalıdır.

3. Siyaset Teorisinde Koloniler ve Kolonyal Kölelik

Siyasal düşünce teorisi eserlerinin "görünmeyen"leri arasında koloniler, "sesi duyulmayan"ları arasında ise XV. yüzyılda başlayan kolonyal yayılma dönemi ve sonrasında kolonilerde yerleşiklik kazanan kölelik kurumu yer alır. David Armitage ([2000] 2004: 4), literatürdeki yaygın yaklaşımlarda emperyal ideolojilerin siyaset teorisinin bir parçası ya da siyasal düşünceler tarihinin konusu olarak değerlendirilmediğine dikkat çeker ve bu tutumu eleştirir. Pek çok düşünce tarihçisi ilgisini kolonyal imparatorlukların merkezinde olan olaylara dair yine merkezde geliştirilen düşünceler ile sınırlı tutar. Armitage (Armitage, [2000] 2004: 12-13), Marksist tarihçilerin de bu yaklaşımı sürdürenler arasında olduklarını hatırlatır; örneğin Christopher Hill, E. P. Thompson ve Lawrence Stone gibi "aşağıdan tarih" yaklaşımını benimseyen tarihçilerin ilgi alanında kolonyal yayılmanın etkileri ve emperyal ideoloji yer almaz.

Kolonilerin halklarının kolonyal iktidarın yayıldığı ve konsolide olduğu dönemlerde geliştirdikleri düşünceler, siyasal düşünceler tarihçiliği için önemli bir inceleme konusudur. Ancak bu siyasal düşüncelerin kaydedildiği metinlere ulaşmak çoğunlukla kapsamlı bir aşağıdan tarih çalışması gerektirir. Okur-yazar olmayan kolonyal halk kesimlerinin ve kölelerin siyasal düşünüşüne dair bilgi elde etmek ise daha da zordur. Trinidad doğumlu Marksist tarihçi C. L. R. James, 1938 tarihli *The Black Jacobins* (*Siyah Jakobenler*) kitabında 1790'lı yıllarda Saint-Domingue kolonisinde (günümüzde Haiti) yaşanan ve başarıyla sonuçlanan köle isyanının ayrıntılarını ortaya koyarken isyanın düşünsel boyutlarına da değinir. İsyanın başlıca lideri Toussaint L'Ouverture'ün 1797'de Fransız Direktuar meclisine yazmış olduğu bir mektubu alıntılar ve yazarın pek çok siyaset teorisyeninin aksine iyi bir eğitim görmemiş olduğunu, bir köle olduğunu, ancak yazdığı bu metinle devrim döneminin tüm yazarlarının metinlerini sönük bırakan bir başyapıt kaleme aldığını söyler (James, [1938] 1989: 194-198).

Koloniler ve kölelik ile ilişkili konuları incelemelerine dahil eden bazı siyasal düşünce tarihçileri, kolonilerin "merkez"inde kolonizasyon ve kölelik pratiklerine yönelik olarak hangi tutumların takınıldığını belirlemeye çabalarlar. XV. yüzyıldan itibaren dünya tarihinin en temel olgularından olan kolonyal yayılma ve etkileri, siyasal düşünüş külliyatında minimal bir etki yapmıştır. XVI. yüzyıl başında İspanya'da imparatorluk ve köleler üzerine yapılan tartışmalar, Francisco de Vitoria'nın dersleri, Bartolomé de Las Casas gibi düşünürlerin Amerika kıtasının yerli halkına karşı İspanyol fatihlerin uyguladığı zulme karşı getirdiği kapsamlı eleştiriler bir kenara bırakılırsa, siyasal düşünce metinlerinde kolonyal yayılma "yok" farz edilir, en iyi ihtimalle bu konuya "geçerken değinilir". Hobbes ve Locke döneminde İngiltere, Rousseau döneminde Fransa Hint Okyanusu'nda ve Kuzey Amerika'da kolonyal imparatorluklarını kuran devletlerdir; ancak bu gelişmeler ve giderek artan kölelik olgusu söz konusu yazarların eserlerine neredeyse hiç yansımaz. Buna rağmen Denis Diderot gibi düşünürlerin ve XVIII.-XIX. yüzyıllardaki kölelik karşıtı çevrelere mensup yazarların eserlerinde bu konulara dair eleştirel incelemeler bulmak mümkündür.

Bazı düşünürlerin sömürgeleri ve köleliği açıkça ya da örtülü bir şekilde meşrulaştırırken kullandıkları argümanlar da düşünce tarihçilerinin ilgi alanına girebilecek konular arasında yer alır. Charles W. Mills'in 1997'de ilk baskısı yapılan *The Racial Contract* (*Irksal Sözleşme*) kitabından bu çerçevede söz edilebilir. Mills, "beyazların üstünlüğü"nün günümüzde var olduğu şekliyle modern dünyayı yaratmış olan, adlandırılmamış siyasal sistem olduğunu söyleyerek kitabına başlar (Mills, 1997 [1999]: 1). Siyasal düşünce kanonu üzerine kurulu olan bir felsefe dersinde pek çok kavram incelenirken bu temel sisteme hiçbir şekilde değinilmez, hatta bu sistem herhangi bir şekilde bir "siyasal sistem" olarak görülmez (Mills, 1997 [1999]: 1-2). Mills, feminist tarihyazımında Carole Pateman'ın ortaya attığı ve kadınların patriyarka koşullarında ezilmesine işaret eden "cinsel sözleşme" kavramından esinlenerek "ırksal sözleşme" kavramını geliştirir. Yazara göre "klasik toplumsal sözleşmeciliğin liberal-demokratik devleti" yalnızca yurttaşlarını korumak için güç kullanır. Bir sömürü sözleşmesi olan ırksal sözleşme ile kurulan devlet ise tarafsız değildir; bu sözleşme alt-insan olarak görülen bir kitleye zorla kabul ettirilir (Mills, 1997 [1999]: 82-83).

Kimi düşünce tarihçileri, filozofların koloniler ve kölelik konularındaki suskunluklarına dikkat çekerler. Hegel'in Haiti Devrimi ve kölelik konularında doğrudan doğruya bir görüş bildirmemiş olmasını hatırlatan Susan Buck-Morss, düşünce tarihi literatüründe benimsenmiş olan "modernlik" standartlarına eleştiri yöneltir. Buck-Morss'a göre literatürdeki yaygın yaklaşımlarda, Hegel'in Adam Smith'in ekonomi teorisini ve siyaset modeli olarak Fransız Devrimi'ni benimsemesi onun "modern" sayılmasına yetmektedir, kendi döneminin en önemli tartışma konularından köleliğe değinmemesi ise onun literatürde "modern" bir düşünür olarak adlandırılmasının önünde bir engel teşkil etmemektedir (Buck-Morss, [2009] 2012: 62, 71). Marksist tarihçi Domenico Losurdo, liberal düşünceyi ayrıntılarıyla incelediği kitabında XIX. yüzyıl düşünürlerinin soyut bir özgürlük anlayışını savunurken kolonileştirme pratiklerini destekleyebildiklerine (Alexis de Tocqueville), siyahların ABD'en sürülmesi fikrini tartışabildiklerine (Abraham Lincoln), "Avrupalı ırk"ın dünyanın geri kalanında hâkimiyet kurabileceğine (John Stuart Mill) ilişkin fikirleri açıkça savunabildiklerini hatırlatır (Losurdo, [2006] 2011: 225, 229). Bernard Porter ise kolonyal yayılma ve hâkimiyete ilişkin suskunluğun liberal ideolojiye has olmadığını, bu dönemde Avrupa'da pek çok ideolojinin kolonyal yayılmanın meşrulaştırılmasında rol oynadığını söyler (Porter, 2004: 72).

B. Siyasal Düşünceler Tarihinde Cinsiyetçiliği Sorunsallaştırmak

Geleneksel siyasal düşünceler tarihi yaklaşımlarında incelenen düşünürler listesinin neredeyse tamamı erkek düşünürlerden oluşur, ayrıca incelenen erkek düşünürlerin eserlerine içkin olan cinsiyetçilik çoğunlukla göz ardı edilir. Siyasal düşünceler tarihyazımında kadınların marjinalize edilmesi, kadınların siyasal düşünce için en iyi ihtimalde ikincil önemde olduklarının ima edilmesine neden olmuştur. Feminist yaklaşımları benimseyen araştırmacılar, bir yandan kadınların siyasal düşüncelerini dikkate alır, diğer yandan da siyasal düşünce eserlerinde bulunan cinsiyetçi unsurları incelerler. Başka bir deyişle, siyasal düşünceler tarihine feminist yaklaşımların gelişmesine paralel olarak gerek geleneksel "kanon"un erkeklerden ibaret olması, gerekse incelenen temaların cinsiyet körü bir bakış açısından ele alınması eleştirilmiştir.

1. Düşünce Tarihçiliğinde Feminist Yaklaşımların Temelleri

Siyaset felsefesi ve siyasal ilahiyat gibi alanlarda eser veren kadınların ya da kadın ideologların sayısı erkeklere göre daha azdır. Bu durumun nedenini inceleyenler, örtülü ya da açık bir şekilde, kadınların akıl yürütmeye ve sistemli düşünceye "doğaları gereği" yatkın olmadığını, dolayısıyla erkeklere göre "daha az düşündüklerini" ileri sürebilmişlerdir (bu tezlerin felsefedeki yansımalarının eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Türcke [1991] 1995). Erkek-egemen ideolojinin bir tezahürü olan bu tez feminist düşünce tarihçilerinin çabalarıyla kapsamlı bir eleştiriye tâbi tutulmuştur.

Filozofların, ilahiyatçıların ve ideologların arasında kadınların sayıca az olmasının nedenlerini kadınların biyolojik özelliklerinde ve "eksikliklerde" değil, toplumsal cinsiyet rejimine ilişkin dinamiklerde aramak gerekmektedir. Erkek-egemen toplum koşullarında kadınların bilgiye ulaşmalarının önüne tarih boyunca çok çeşitli engeller konmuştur. Kadınların eğitim almasının sistematik bir şekilde engellendiği, kamusal yaşamdan sistematik bir şekilde dışlandığı koşullarda siyasal düşünceler tarihinde sayısal olarak erkek düşünürler etkin olmuştur. Tarihçilikte de durum farklı değildir. Eski Mezopotamya'dan bu yana tarih yazma işlevi erkeklerin tekelinde olmuştur. Kadınlar uzun bir süre boyunca "minör tarihin" konusu olarak kalmış, kadınlar hakkında anlatılar "anekdot" olmaktan öteye geçmemiştir (Berktay, [2003] 2015: 19, 23). Siyasal düşünce tarihi için de benzer bir durum söz konusudur; yerleşik siyasal düşünce tarihi kitaplarında kadınların siyasal düşüncesi de, siyasal düşünce kanonunun temel eserlerine sirayet etmiş olan cinsiyetçilik de konu edilmemektedir. Erkek-egemen toplum koşullarında tarih kitapları cinsiyet körü bir perspektiften yazılmaktadır. Kadınları birey kabul etmeyen, ev-içi emeği yok sayan tarihçiler kadınların ezilmesinin meşrulaştırılmasına katkıda bulunurlar. Bu yaklaşıma karşı cinsiyetlendirilmiş bir tarih anlayışı savunulmalıdır.

Kadın hareketinin 1960'lar boyunca radikalleşmesinin sonucu olarak 1970'lerde kadının ezilmesi üzerine odaklanan feminist tarihyazımı yerleşiklik kazanmaya başladığını, aynı dönemde üniversitelerde genel olarak kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmaları, özel olarak da kadın tarihi alanında akademik programlar açılmıştır (Çakır, 2011: 516).

Berktay'a göre 1970'lerde feminist tarihçilerin kadınları görünür kılan çabaları, daha önceki yaklaşımların eksiklerini düzelttiği ve telafi ettiği ölçüde "düzeltmeci" ya da "telafi edici" tarihçilik olarak adlandırılabilir (Berktay, [2003] 2015: 29). Feminist tarihçiliğin 1980'li yıllarda belirginleşen aşaması, tarih anlatılarında kadınları görünür kılmakla yetinmeyen ve toplumsal gerçekliğin çok çeşitli boyutlarına içkin hale gelmiş olan cinsiyetçiliğin ve erkek egemenliğinin ortaya konduğu bir tarihçilik anlayışıdır.

Serpil Çakır da feminist tarihyazımının "tarihteki patriarkal ilişkileri açığa çıkarmayı ve tarihi yeniden inşa etmeyi" hedeflediğinin altını çizer (Çakır, 2011: 505). *Gender and History* (*Toplumsal Cinsiyet ve Tarih*) dergisinin 1989'da çıkan ilk sayısında da belirtildiği gibi, feminist tarihçiliğin bu dönemlerde yaygınlık kazanan yaklaşımlarında gerek kadınların, gerekse erkeklerin oluşturduğu kurumlar, gerekse erkeklik ve kadınlık kalıpları ele alınır. Bu şekilde tarihe yönelik olarak gerçek anlamda cinsiyetlendirilmiş bir bakış açısının temellendirilmesi mümkün olur. Yayın hayatına 1989'da başlayan *Journal of Women's History* (*Kadınlar Tarihi Dergisi*) de bu yönde yapılan katkıları yayınılayan dergilere örnek olarak verilebilir. Aynı dönemlerde toplumsal cinsiyeti temel alan eleştirel tarihyazımının kadınların durumu ve kadınlık ile sınırlı kalmaması gerektiği yönünde incelemeler yapılmış, toplumsal cinsiyetin tüm biçimlerinin ve bunlarla ilişkili sorunların (örneğin eşcinselliğin ve heteroseksizmin) dikkate alındığı tarihyazımı anlayışları geliştirilmesi gerektiğine dair düşünceler ortaya konmuştur.

2. Kadınların Siyasal Düşünceleri

Feminist tarihçilerin "kadınları görünür kılmak" yönündeki çalışmaları, siyasal düşünce kanonunun sorgulanmasıyla sonuçlanmıştır. Kadınlar geride çok sayıda yazılı metin oluşturmasalar da tarih boyunca bir "siyasal düşünüş" geliştirmişlerdir. Bunlardan bir kısmı kanonun "büyük düşünürler"inin eserleriyle diyalog içinde olan eserler meydana getirmişlerdir. Örneğin Christine de Pizan, Mary Astell, Olympe de Gouges ve Mary Wollstonecraft gibi pek çok kadın düşünür siyaset üzerine kitaplar ve yazılar kaleme almışlardır. Ellen Kennedy ve Susan Mendus'un editörlüğünde 1987'de yayımlanan *Women in Western Po-*

litical Philosophy (*Batı Siyaset Felsefesinde Kadınlar*) kitabı kadın siyaset filozoflarını görünür kılma yönündeki çabalardandır. Linda Lopez McAlister'ın derlediği *Hypatia's Daughters: 1500 Years of Women Philosophers* (*Hypatia'nın Kızları: Kadın Filozofların 1500 Yılı*) başlıklı kitapta ele alınan çok sayıda kadın filozofun önemli bir kısmı siyaset felsefesi üzerine de eserler kaleme almışlardır (McAlister, ed., 1996). Jacqueline Broad ve Karen Green ise XV. yüzyıldan XVII. yüzyıl sonuna kadar uzanan dönemde Avrupa'da siyaset üzerine eserler meydana getiren kadın düşünürleri incelerler (Broad & Green, 2009).

Siyasal düşünceler tarihinin geleneksel kanonunun tartışmaya açılması ve incelenen metinler arasına kadınların kaleme aldığı metinlerin de dahil edilmesi, bu alandaki sorunlu değerlendirmelerin aşılmasına katkıda bulunmaktadır. Eserlerinde kadın haklarını savunarak, erkek-egemen sistemin çeşitli boyutlarını eleştiriye tâbi tutarak ve erkek düşünürlerin cinsiyetçi tezlerinin çelişkili niteliklerini ortaya koyarak kritik önem taşıyan politik açılımlar geliştirmişlerdir. Christine de Pizan'ın XV. yüzyıl başında, Moderata Fonte, Arcangela Tarabotti ve Marie le Jars de Gournay'nin XVII. yüzyılda siyaset üzerine eserleri bir yandan kendi dönemlerinde yazılmış olan diğer siyasal düşünce metinleriyle karşılaştırılabilir niteliktedir, diğer yandan da söz konusu metinlerde değinilmeyen toplumsal cinsiyet ilişkileri ve eşitsizliği gibi konuları ele almaktadırlar (Broad & Green: 2009: 7). Mary Astell Locke'u, Mary Wollstonecraft ise Burke ve Rousseau'yu doğrudan eleştirerek yazdıkları metinlerde "büyük düşünürler"in eserlerinde örtük ya da açık olarak yer alan cinsiyetçi yaklaşımları eleştirmişlerdir. Onların eserleri, Locke ve Rousseau gibi "modern düşüncenin kurucuları" arasında sayılan yazarların özgürlük ve eşitlik gibi kavramları ne derecede çelişkili bir şekilde kullandıklarını ortaya koymaktadır. Düşünce tarihinde sesi duyulmayan ya da görünür kılınmayan bu kadın düşünürler söz konusu kavramları çok daha kapsamlı boyutlarıyla kullanabilmektedirler.

Kadınların siyasal düşüncelerinin görünür ve bilinir kılınması için kadın düşünürlerin siyasal metinlerinin gün yüzüne çıkarılması yeterli değildir. Tıpkı emekçiler ve köleler gibi kadınların siyasal düşünüşüne ilişkin veriler aşağıdan tarih yöntemleriyle inceleme konusu yapılabilir. Geneviève Fraisse'in 1970'lerin ikinci yarısında Fransa'da kadınların

tarihi üzerine yaptığı ve *Les révoltes logiques* dergisinde yayımladığı çalışmalar burada örnek olarak anılabilir. Lydia Elhadad da aynı dergide, 1830'larda ütopyacı sosyalist gazeteler çıkaran kadınlar üzerine yazdığı makalelerle aşağıdan düşünce tarihi yaklaşımıyla feminist tarihyazımına katkı yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de kadınların siyasal düşünceleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Serpil Çakır ([1994] 2016), *Osmanlı Kadın Hareketi* kitabında XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nde yayımlanan *Kadınlar Dünyası* dergisinden hareketle kadın hareketini ve kadınların siyasal düşüncelerini inceler. Yaprak Zihnioğlu ([2003] 2016), *Kadınsız İnkılap* başlıklı kitabında imparatorluğun son yıllarında ve cumhuriyetin ilk yıllarında feminizm tartışmalarında belirleyici bir kişi olan Nezihe Muhiddin'in faaliyetleri ve siyasal düşünceleri üzerine kapsamlı bir çalışma yapar. Osmanlı feminist basınından örnekler, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın çıkardığı *Kadınların Belleği Dizisi*'nde yayımlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ve erken dönem Cumhuriyet Türkiyesi'nde Ermeni feminist kadınların yazılarından örnekler Lerna Ekmekçioğlu ve Melissa Bilal ([2006] 2017) tarafından derlenip yayımlanmıştır. Hülya Osmanağaoğlu'nun editörlüğünde yayımlanan *Feminizm Kitabı* (2015) Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden 1990'lı yıllara uzanan dönemde Türkiye'de feminizmin gelişiminin temel metinlerinden örnekler sunar.

3. Siyasal Düşüncelerde Cinsiyetçilik

Siyasal düşünceler tarihinde feminist yaklaşımlar yalnızca kadınların sesinin duyurulmasını sağlamakla kalmaz; erkek düşünürlerin cinsiyet eşitsizliği gibi konulara bakışını, cinsler arası hiyerarşiyi doğallaştırma eğilimlerini ve "özgürlük" gibi kavramları erkeklerle sınırlı tutarak savunmalarının, başka bir deyişle, düşünce tarihinde baskın olan cinsiyetçiliğin deşifre edilmesine olanak tanır. Düşünceler ve toplumsal gerçeklik arasındaki bağlantılar dikkate alınmadan sağlıklı bir incelemenin yapılması mümkün değildir, aynı şekilde, toplumsal gerçekliğe içkin olan erkek-egemen yapılar ile bu gerçekliğin organik bir parçası olan siyasal

düşünceler arasındaki bağlantılar dikkate alınmadan da siyasal düşüncelerin tam anlamıyla incelemeye tâbi tutulması mümkün değildir.

Siyasal düşünce metinlerinde cinsiyetçiliği inceleyen çok sayıda çalışmadan söz edilebilir. Elizabeth Fox-Genovese, Marksist ve feminist yaklaşımları birleştirir. Macpherson'un "sahiplenici bireycilik" kavramından yola çıkarak Hobbes ve Locke'un -en azından kamusal alanda- teorik bireycilik kavramını temel aldıklarını söyler. Yazarlar tanrısal otorite fikrine karşı çıkmışlar, burjuva bireyciliğini teorik bir berraklıkla ortaya koymuşlardır. Ancak onların teorilerinde derin toplumsal-tarihsel çelişkileri maskelenmiş durumdadır; bunlar arasında, kadınların toplumsal rolü de bulunur (Fox-Genovese, 1977: 36). Bununla birlikte, Hobbes ve Locke teorik bireyciliği kamusal alana uyguladıkları gibi özel alana da uygulamaktan geri durmazlar; aile içindeki baba otoritesini tanrısal otoritenin bir yansıması olarak gören teorisyenlere karşı çıkar, tanrısal otoriteye karşı bireyselliği koydukları gibi aile/özel alan içinde de ilişkileri bireylik üzerinden kurarlar. Bunun sonucunda, aile içinde baba ve çocuklar ile kadınlar ve erkek eşlerin uzlaşmaya dayalı bir ilişki içinde olduklarını savunurlar (Fox-Genovese, 1977: 38, 40-41).

Siyasal düşünceler tarihinde feminist yaklaşımın başlıca öncülerinden olan Susan Moller Okin, *Women in Western Political Thought* (*Batı Siyasal Düşüncesinde Kadınlar*) başlığını taşıyan 1979 tarihli kitabında siyaset felsefesi geleneğinin büyük ölçüde "erkekler tarafından, erkekler için ve erkekler hakkında" yazılmış yazılardan oluştuğunu belirtir (Okin, [1979] 2013: 5). Okin kitabında Platon, Aristoteles, Rousseau ve John Stuart Mill'in eserleri üzerine odaklanır. Kimi düşünürlerin eserlerinde o döneme kadar dikkate alınmamış olan cinsiyetçi unsurları ortaya koyar, örneğin Hobbes, Locke ve Rousseau'nun siyaset teorisinde toplumsal sözleşmenin taraflarının, ABD Anayasası'nda ise "kişiler" olarak adlandırılanların aile babaları olduğunun altını çizer (Okin, [1979] 2013: 249). Okin çok sayıda teorisyenin aileyi bir "gerekli kurum" olarak gördüğü ve kadınları da aile içindeki cinsel, üreyici ve çocuk yetiştirici işlevleriyle algıladıklarını söyler. Okin'e göre hane alanı, kadının boyunduruk altına alındığı alandır ve aileyi toplumun temel birimi olarak gören düşünürler cinsiyetçidir. Okin bu bakış açısının

tarih boyunca siyasal düşüncede yaygın olduğunu söyler ve sosyalistlerin bu konudaki başlıca istisnayı teşkil ettiğini belirtir; Marx, Engels ve August Bebel'in eserlerini kısaca inceledikten sonra sosyalistlerin diğer teorisyenlere kıyasla aileyi sabit ve zorunlu bir kurum olarak görmeye daha az meyilli olmuş olduklarını belirtir (Okin, [1979] 2013: 8).

Susan Tenenbaum, Okin'e cevaben yazdığı bir makalesinde Okin'in düşünce tarihinde "işlevselci" bir yaklaşım benimsediğini, kendi tezi ile uyumlu görüşler öne süren yazarları inceleme konusu yapıp onların görüşlerini büyük ölçüde basitleştirerek anlatırken, kendi tezini doğrulamayan düşünürleri inceleme konusu yapmadığını belirtir (Tenenbaum, 1982: 91). Tenenbaum'a göre kadınların ev içindeki rolü her zaman onların ezilmesi anlamına gelmez (Tenenbaum, 1982: 102), kaldı ki Madame de Staël gibi bazı kadın yazarlar da kadınların özel alandaki etkinliğini olumlu bir bakış açısıyla anlatmışlardır.

Siyasal düşünceler tarihinde cinsiyetçilik eleştirisini temel alan bir yaklaşım geliştiren bir diğer yazar olan Jean Bethke Elshtain, 1981 tarihli *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought* (*Kamusal Erkekler, Özel Kadınlar: Toplumsal ve Siyasal Düşüncede Kadınlar*) kitabında erkek siyaset teorisyenlerinin kadınları kamusal alanın dışında tutarak ve kamusal alanı sadece erkeklerin politik eylemde bulunabildiği bir alan olarak düşünerek kadınları marjinalize ettiklerini belirtir (Ball, 2004: 23).

Hobbes başta olmak üzere toplumsal sözleşme teorisyenleri üzerine 1970'lerin sonundan itibaren feminist tarihçilikten ve Macpherson'ın Marksist perspektifinden etkilenerek yazılar kaleme alan Carole Pateman, 1988'de *The Sexual Contract* (*Cinsel Sözleşme*) adlı bir kitap yayımlayarak siyasal düşünce tarihçiliğine feminist yaklaşımın temel katkılarından birini yapmıştır. Pateman, kitabında toplumsal sözleşmenin "cinsel sözleşme" ile, yurttaş özgürlüğünün ise patriarkal hak (erkeklerin kadınlar üzerine uyguladıkları iktidar) ile beraber incelenmesi gerektiğini yazar.Toplumsal sözleşme teorilerini "özgürlüğün öyküsü" olarak okuyanlar, Pateman'a göre, bu öykünün yurttaş özgürlüğünün yanında cinsel düzlemde bir tahakküm de içerdiğini göz ardı etmektedirler. Pateman'a göre kamusal alanın özel alan olmadan anlaşılması mümkün değildir (Pateman, [1988] 2017), bu nedenle gerek

Pateman'a, gerekse diğer feminist tarihçilere göre toplumsal cinsiyet tali bir konu değil, siyasal düşüncenin kavranması için birincil önemde bir konudur.

Penn State University Press (Penn State Üniversitesi Yayınları) tarafından Nancy Tuana'nın editörlüğünde yayımlanan *Re-Reading the Canon* (*Kanonu Yeniden Okumak*) dizisinde "büyük yazarlar" kanonunu oluşturan düşünürlerin feminist bir perspektiften değerlendirilmesinin yapılmadığına dikkat çekilmekte ve bu konudaki eksikliğin kapatılmasına çabalanmaktadır. Seride feminist açıdan ele alınan Platon, Aristoteles, Aziz Augustinus, Machiavelli, Spinoza, Locke, Hobbes, Hume, Kant, Hegel, Tocqueville, Nietzsche, Sartre, Emmanuel Levinas, John Rawls, Michel Foucault, Jacques Derrida gibi erkek yazarların yanında Mary Astell, Mary Wollstonecraft, Emma Goldman, Simone de Beauvoir ve Hannah Arendt gibi kadın düşünürlerin eserlerinin incelendiği ciltler de yayımlanmaktadır.

Siyasal düşüncelerin toplumsal cinsiyet açısından değerlendirildiği örneklere Türkçe literatürde de rastlanır. Emel Akal, Yeşim Arat, Serpil Çakır, Simten Coşar, Ayşe Durakbaşa, Deniz Kandiyoti, Aylin Özman, Serpil Sancar, Şirin Tekeli ve Yaprak Zihnioğlu gibi araştırmacılar kadın tarihine ilişkin kaleme aldıkları çok sayıda eserde siyasal düşünce tarihçiliğine de önemli katkılar yapmışlar, siyasal ideolojileri toplumsla cinsiyet perspektifinden değerlendirmişlerdir. Yasemin Temizarabacı-Yıldırmaz (2016), Ütopyanın Kadınları, Kadınların Ütopyası başlıklı çalışmasında ütopya literatüründe kadınların ve toplumsal cinsiyetin nasıl değerlendirildiğini inceler.

C. Avrupa Dışında Siyasal Düşünceler

Siyasal düşünceler tarihyazımının yaygın yaklaşımlarının en sorunlu noktalarından biri, incelemeye Avrupa dışı siyasal düşünce geleneklerinin dahil edilmemesidir. Siyasal düşünce incelemelerinde çoğu zaman konunun Batı ile sınırlı olduğu varsayılır, Batı dışı bağlamların inceleme dışı tutulduğunun nedenlerine değinmek bir yana, böyle bağlamların varlığından bile söz edilmez. Buna karşılık, siyasal düşünceler tarihini yerel düzlemde ele alan araştırmacılar, tüm insan topluluklarında son derece zengin siyasal düşünüş pratiklerinin olduğunu ortaya koyarlar.

Batı siyasal düşünce gelenekleri ile Batı dışındaki gelenekleri bir arada incelemek için de bir dizi yaklaşım geliştirilmiştir.

1. Siyasal Düşüncede Batı ve Batı-Olmayan: Bir Varoluş Sorunu

Avrupa dışında ortaya çıkan siyasal düşünceler, siyasal düşünceler tarihçilerinin çok önemli bir kısmı tarafından yok sayılmaktadır. Yaygın yaklaşımlarda siyasal düşünceler tarihi anlatısı eski Yunan siyasal filozofları ile başlar, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yapılan güncel siyaset teorisi tartışmaları ile son bulur. Bu anlatıda, siyasal düşünce belirli bir bağlamla sınırlı, kapalı bir bütün olarak ele alınır, siyasetin bir insan faaliyeti olduğu ve farklı bağlam ve coğrafyalardaki insan toplulukları içinde ortaya çıkıp geliştiği göz ardı edilir. Bu anlayışta tekâmül etmiş, siyaset üzerine karmaşık bir kavramsallaştırma ve yaratıcı bir düşünsel pratik geliştirmiş bir "Batı"nın varlığı esas kabul edilir. "Batı" dışında ise (en azından Ortaçağ'dan beri) herhangi bir özgünlüğü olmayan eserlerden ibaret ve herhangi bir şekilde dikkate alınmaya değer olmayan bir yığın olduğu söylenir ya da ima edilir.

Bazı düşünce tarihçileri anlatılarına Eski Yunan ile başlayıp incelemelerinin ve Yunan-Roma uygarlıkları ve Batı Avrupa ile sınırlamalarını hangi teorik temellere dayandığını açıklarlar. Siyasal düşünceler tarihi disiplinin öncülerinden Paul Janet'ye göre ahlak ve siyaset felsefesi Eski Yunan'ın icatlarıdır; Doğu'da ahlak sistemleri bulunsa da Çin haricinde gerçek anlamda bir siyasal spekülasyona rastlamak mümkün değildir. Kaldı ki yazar kendi çağının fikirlerinin önemli bir kısmının "Doğu"dan değil, Eski Yunan ve Roma'dan kaynaklandığını söyler; "Doğu" tarihsel dönemlerde ancak Yahudilik ve Hıristiyanlık aracılığıyla Avrupa uygarlığına etki etmiştir (Janet, 1858: 1). Sabine, Batı merkezli düşünce tarihi okuması seçimini temellendirirken, modern siyasal ideallerin çoğunun (örneğin adalet, özgürlük, anayasal hükümet ve hukukun üstünlüğünün) Yunan düşünürlerinin *polis* üzerine düşünmeleri ile birlikte başladığını belirtir. Ona göre Avrupa felsefesinin çoğu alanı gibi siyasal topluluğa duyulan ilgi de Yunan uygarlığının bir ürünüdür (Sabine, 1939: 1, 4). Bu nedenle Sabine incelemeye değer olanın, Yunan düşüncesi ile başlayan ve modern düşünceye doğru iler-

leyen Avrupa düşünce geleneği olduğunu düşünür. E. M. Wood bu konudaki görüşünü açıklarken Yunanlılar dışındaki eski uygarlıklarda da insan faaliyetiyle ilgili büyük çaplı yazılı eserler üretildiğini, ancak bu uygarlıklarda siyasal düzen sistematik, eleştirel teorilerin nesnesi olmadığını belirtir. Örneğin Wood'a göre Hindistan'da siyasal düzenlemeler sistematik bir tartışma biçiminde değil, didaktik olarak ele alınmıştır (Wood, [2008] 2009: 14).

Batı dışında siyasal düşünceyi konumlandırmak için, birkaç sorudan hareket etmek mümkündür. İlk olarak, şu soru sorulabilir: Batı dışında siyasal düşünce var mıdır? Her şeyden önce, siyaset Batı'ya özgü bir etkinlik olmadığı gibi, siyasal düşünce de Batı'ya özgü olmayan, genel bir insan faaliyetidir. Pocock, konuşan insan topluluklarının her birinde kavramlar kullanılarak siyasal konuların tartışıldığını hatırlatır (Pocock, 1962: 195). John Dunn (1996: 14), tüm okuryazar uygarlıkların siyaseti anlamaya yönelik gelenekler geliştirdiğini söyler. Roxanne Euben de siyasal düşünüşün Batı'ya özgü çelişkilerle sınırlı olmadığını belirtir (akt. March, 2009: 539). Dolayısıyla, her şeyden önce, Batı'da olduğu gibi Batı dışında da siyasal düşüncelerin ***var olduğunu*** söylemek gerekmektedir (bu konuda genel bir inceleme için bkz. Dabashi, 2015). Eski Yunan siyasal düşüncesinin oluşumundan önce Mezopotamya, Mısır, Pers, Çin, Hint uygarlıklarında çok çeşitli siyasal teoriler geliştirilmiştir, sonraki dönemlerde, Batı'da olduğu gibi Batı dışında da siyasal düşünüş sistemli düşünce (siyaset felsefesi ve siyaset ilahiyat), siyasal ideolojiler ve en genel anlamıyla siyasal düşünce gibi farklı düzlemlerde kendini göstermiştir.

Batı dışında siyasal düşünceye ilişkin olarak yaygınlıkla sorulan ikinci soru şudur: Batı dışındaki siyasal düşünüş incelenmeye değer midir? Bu soruya olumsuz yanıt verenler, Batı düşüncesinin diğer düşünce gelenekleri üzerinde bir üstünlüğü olduğu, dolayısıyla incelemeye değer olanın bu üstün düşünce olduğundan yola çıkarlar. Bu bakış açısında Batı düşünürleri özgün, diğerleri tekrarcı ya da taklitçi kabul edilir. Batı düşünürlerinin karmaşık kavramsallaştırmalar geliştirirken diğerlerinin bu soyutlama düzeyine ulaşamadığı söylenir. Oysa, Mete Tunçay'ın belirttiği gibi, "[s]iyasal öğretilerin değeri, ne ölçüde özgün olduklarına değil, ne gibi toplumsal işlevleri yerine getirdiklerine dayanır. Belli

bir siyasal fikrin gücünü ve önemini, herşeyden önce, sınıf çıkarlarını temsil etme derecesi ve toplumsal ilişkilerle siyasal ve yasal kurumlar üstündeki etkisi belirler" (Seidler, 1980: 16, Tunçay'ın dipnotu).

Düşünce geleneklerinden bazılarını yok saymak, yorumlamaya dair bir soruna işaret eder: "Kendini bilmek, başkalarını bilmenin ve yorumlayabilmenin koşuluysa, başkalarını bilmek ve yorumlayabilmek de kendini bilmenin koşulu" (Berktay, [2003] 2015: 8). Düşünce geleneklери arasında hiyerarşiler kurarak birinin diğerleri üzerine üstünlüğü önkabulünden yola çıkan araştırmacılar, kaçınılmaz olarak üstün gördükleri geleneği bilip yorumlama imkânını da yok ederler, keza başkalarını bilme imkânının ortadan kalkması, üstün görülen geleneğin de gereğince anlaşılıp yorumlanmasını engeller. Siyasette tek bir gelişim çizgisi yoktur. Farklı toplumlarda farklı düşünceler gelişir; bu düşünce faaliyetleri ancak bir bütün olarak değerlendirildiğinde bir insan faaliyeti olarak siyasal faaliyet anlaşılır. Batı geleneğini "diğer" geleneklere üstün gören bir yaklaşım ise, eninde sonunda yekpare olduğu varsayılan ve muhayyel bir "Batı"nın övgü ve yüceltmesini yapar.

Asya, Afrika, Orta ve Güney Amerika kıtaları hiçbir şekilde dikkate alınmaksızın yapılan bir "Batı" genellemesi, kaçınılmaz olarak Batı'ya atfedilen tüm unsurların özgün olarak görülmesine neden olur. Batı dışı Dünya dikkate alınmadığı takdirde Batılı düşünürlerin tüm söyledikleri özgün katkılar olarak telakki edilir ve bu hatalı yorumlara da yol açabilir. XVII.-XVIII. yüzyılda doğa durumuna dair tespitler yapan Batılı düşünürlerin sayısının yoğunlaşması, kimi düşünce tarihçilerini "doğa durumu" incelemelerinin kapitalizmin ve/veya burjuva toplumunun gelişmesini adlandırma ya da eleştirme amacı taşıdığını iddia etmeye sevk edebilir. "Doğa durumu"nun eskiçağ Hint ve Çin siyasal düşünce eserlerinde de tarif edildiğinin bilinmesi ise, analizin ekseninin daha farklı bir çizgide kurulmasını sağlar. Eskiçağ uygarlıklarında ve XVII. yüzyıl Avrupası'nda doğa durumu anlayışlarının farklı niteliklerinin incelenmesi, daha önce yeterince sorgulanmadan kabul edilen hipotezin (XVII. yüzyıl doğa durumu teorileri ve kapitalizm arasındaki ilişkiselliğin) daha nüanslı bir şekilde yeniden formüle edilmesini mümkün kılar. Özetle, siyaset teorisinde tartışılan meselelerin Avrupa'ya özgü değil, insan topluluklarına özgü sorunlar olarak ele alınmasına olanak tanır.

Siyasal düşüncelerin incelenmesinde kültürel/coğrafi özcülükten kaynaklanan bakış açısı sadece Batı merkezli yaklaşımlarda değil, bu yaklaşımlara karşı geliştirilen tepkilerde de ortaya çıkar. Bazı araştırmacılar "Batı"nın evrenselci/tahakkümcü düşüncelerine karşı "bize özgü olan" düşüncelerden bahsederler. Bu yaklaşımda "Biz" homojen bir bütün olarak tanımlanır ve kimi düşünce ve kurumların bu bütüne kültürel, dinsel ya da tarihsel nedenlerle "yabancı" olduğu varsayılır. Hint düşüncesi ya da İslam düşüncesi ile "Batı" arasında çok temel farklılıklar olduğuna dair önkabullerden yola çıkıp Batı dışı düşünce geleneklerinin sadece kendine has bir gelişim çizgisinin olduğu, hatta bu geleneklerin dışında olan araştırmacıların onları kesinlikle anlayamayacağı da söylenir. Oysa kültürler arasında mutlak bir yabancılık söz konusu değildir. Kimi durumlarda belirli bir siyasal kültüre özgü olarak görülen kavramların benzerleri benzer siyasal-toplumsal-iktisadi özellikler taşıyan başka kültür bölgelerinde da görülebilir. Kimi durumlarda da özgül olduğu sanılan kavramlar doğrudan doğruya başka toplumlarla etkileşim içinde gelişmiştir.

2. Siyasal Düşünceler Tarihinde Ölçek Sorunu

Siyasal düşünceler tarihini belirli bir yerellik üzerinden ele alan çalışmalar, Batı kanonuna dahil edilen düşünürlerin özgünlüğüne dair yapılan hatalı değerlendirmeleri engeller ve düşünce tarihinin daha bütünsel bir şekilde ele alınmasına katkı sağlar. Burada siyasal düşünceler tarihini kıta, bölge ya da ülke ölçeğinde yazma girişimlerinden örnekler verilecektir. Seçilen örnekler Türkçe ve Batı dillerinde ulaşılabilir olan kitaplarla sınırlanmıştır.

Siyasal düşünceler tarihinin "yerel" ölçekler dikkate alınarak incelenmesi sadece Batı dışı geleneklerin dikkate alınması için değil, Avrupa içindeki düşünsel çeşitliliğin kavranması için de önemlidir. Batı kanonunda Britanyalı, Fransız, Alman ve Amerikan düşünürlerin sayısı fazla olsa da, siyasal düşüncenin Britanya, Fransa, Almanya ya da ABD'de gelişimini konu alan kitaplar söz konusu düşünürlerin hangi entelektüel-politik ve toplumsal bağlam içinde, hangi düşünürlerle diyalog içinde eser verdiklerinin anlaşılmasını sağlar. "Yerel tarih" yaklaşımı, düşünce tarihçiliğinde geleneksel olarak ihmal edilen ancak "kanon"

düşünürlerinin fikirlerinin oluşumunda önemli bir rol oynayan İspanya ve Orta Avrupa siyasal düşünce geleneklerinin inceleme konusu yapılmasını sağlar. Düşünce tarihinin anlamlı ve önemli bileşenleri olan bu geleneklerin ele alınması, Avrupa düşüncesinin ve genel olarak siyasal düşüncelerin bütünlüklü olarak kavranmasına katkıda bulunur (Akal, [1996] 2016: 26).

Batı dışı siyasal düşünce geleneklerini belirli kültürel/coğrafi sınırlar içinde ele alan düşünce tarihçileri arasında, öncelikle İslam siyasal düşüncesi üzerine eser veren araştırmacılar örnek olarak verilebilir. İslam siyasal düşüncesine yönelik akademik/bilimsel ilgi XIX. yüzyıldan itibaren Batı üniversitelerinde çalışma yapan doğubilimciler (şarkiyatçılar) tarafından geliştirildi. XX. yüzyılın ortalarından itibaren İslam siyasal düşüncesi tarihi üzerine kapsamlı eserler yayımlandı. Franz Rosenthal, W. Montgomery Watt, Patricia Crone ve Antony Black'in çalışmaları bu çerçevede ele alınabilir. Muhammed Abid el-Cabiri, Hamid Dabashi gibi çok sayıda yazar da bu konuyu ele alan çalışmalarıyla literatüre önemli katkılar yapmışlardır. Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939* (*Liberal Çağda Arap Düşüncesi, 1798-1939*) başlıklı 1962 yılında yayımlanan kitabında İslam düşüncesi ile sınırlı kalmadan Arap düşünürlerinin XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl boyunca geliştirdikleri siyasal düşünceleri inceler.

Osmanlı siyasal düşüncesi üzerine de çok sayıda telif çalışma ve kaynak metin transkripsiyonu yayımlanmıştır (bu konuda ayrıntılı bir bibliyografik inceleme için bkz. Yılmaz, 2003). Hilmi Ziya Ülken'in *Türk Tefekkürü Tarihi* (1933-1934) adlı eseri ve daha sonra yazdığı kitaplar düşünce tarihçiliği alanında canlılık sağlamıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1939) Osmanlı Devleti'nde siyasal düşünüşün gelişimine ilişkin önemli bölümler içerir. Recai Galip Okandan "genel kamu hukuku" dersleri çerçevesinde siyasal düşünceler tarihini incelediği kitaplarından sonra 1948'de *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları* başlığı altında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren "devletin pozitif ve teorik gelişmesi"ni incelediği bir kitap yayımlamıştır.

Tanzimat sonrası Osmanlı siyasal düşünce tarihi alanındaki araştırmalara en büyük katkı ise Şerif Mardin tarafından yapılmıştır. Amerika

Birleşik Devletleri'nde 1950'li yıllardan itibaren gelişen siyaset bilimi yaklaşımlarını gözlemleme fırsatı bulan, Stanford Üniversitesi'nde 1950'lerin sonunda modern siyasal ideolojiler üzerine çalışan Arnaud B. Leavelle'den siyasal düşünceler tarihi dersleri alan Şerif Mardin, Osmanlı modernleşmesini XIX. yüzyıl siyasal düşüncesi üzerinden kavrama yönünde bir çaba geliştirmişti (Mardin, 2004: 362). Mardin Princeton Üniversitesi'nde savunduğu doktora tezinin genişletilmiş bir versiyonu 1962'de *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas* başlığıyla yayımlandı; kitabın Türkçe çevirisi (*Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*) 1966'da ilk baskısını yaptı. Mardin'in doktora çalışmalarının devamı niteliğinde olan, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında Osmanlı siyasal düşüncesini Jön Türkler ile sınırlı kalarak incelediği *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908* başlıklı çalışması ise 1964'te yayımlandı.

XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de siyasal düşüncelerin gelişimi çoğunlukla modern siyasal ideolojiler üzerinden incelenmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, "siyasal ideolojiler" düzlemi, sistematik siyasal düşünceler ve genel anlamda siyasal düşünceler ile birlikte siyasal düşünüşün üç düzlemini teşkil eder; XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca "liberalizm", "sosyalizm" ve "muhafazakârlık" gibi ideolojilerin şekillenmesi, kimi düşünce tarihçilerini bu ideolojiler üzerinden siyasal düşünce incelemesi yapmaya sevk etmiştir. Siyasal ideolojiler üzerinden Türkiye'de siyasal düşünceler tarihini inceleme amacını taşıyan en büyük sentez çalışması, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil'in editörlüğünde 2001-2009 arasında yayımlanan dokuz ciltlik *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* kitap dizisidir. *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* başlığını taşıyan, 1830'lu yıllardan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına uzanan dönem üzerinde yoğunlaşan birinci cilt ve *Dönemler ve Zihniyetler* başlığı altında toplanmış olan tematik yazıları içeren dokuzuncu cilt haricindeki yedi ciltte birer ideolojik akım incelenir; bunlar, sırasıyla *Kemalizm*, *Modernleşme ve Batıcılık*, *Milliyetçilik*, *Muhafazakârlık*, *İslamcılık*, *Liberalizm* ve *Sol*'dur. Bütün bu ideolojiler arasında var olan geçişkenlikler bazı düşünürlerin ve bazı metinlerin birden fazla ciltte ele alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu yaklaşımın bir diğer ürünü ise Tanıl Bora'nın *Cereyanlar* başlıklı kitabıdır (2017). Bora kitabında çok

zengin bir "malzeme"yi temel alır; filozofların, politikacıların, romancıların, gazetecilerin ve pek çok başka yazarın eserlerinden söz eder. Kitapta siyasal ideolojileri temel alan bir sistematik izlemesi ise bir yandan tekrarlara, diğer yandan da ele alınan düşüncelerin eşzamanlılığının ve karşılıklı etkileşiminin gözden kaçırılmasına neden olur.

Çeşitli siyasal ideolojilerin tarihinin birincil kaynaklarından örnekler içeren derlemeler de düşünce tarihçileri tarafından yayımlanmıştır. Örneğin İsmail Kara'nın editörlüğünde yayımlanan *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi* ve *Hilafet Risaleleri*, Osmanlı Devleti ve Türkiye'de kaynaklarını İslamcı siyasal düşünüş ve daha genel anlamda İslam siyasal düşüncesinin birincil kaynaklarından örnekler içeren kitap dizileridir. Emir Ali Türkmen ve Ümit Özger'in 2013-2015 arasında yayımladıkları *Türkiye Sosyalist Solu Kitabı* ve *Kürdistan Sosyalist Solu Kitabı* ise Türkiye'de sosyalist düşüncenin birincil kaynaklarından örnekler sunan derlemelerdir.

Asya ülkelerinde siyasal düşüncelerin gelişimi konusunda çalışmalara örnek olarak, 1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında Columbia Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanan bir dizi kitaptan söz etmek mümkündür. *Sources of Indian Tradition* (1958, *Hint Geleneğinin Kaynakları*), *Sources of Chinese Tradition* (1960, *Çin Geleneğinin Kaynakları*) ve *Sources of Japanese Tradition* (1964, *Japon Geleneğinin Kaynakları*) başlıklarıyla yayımlanan ve çok sayıda siyasal düşünce metninden ve başka alanlarda yazılmış metinlerden örnekler sunan bu dizi, sonraki dönemlerde Kore ve Tibet üzerine ciltlerle zenginleşti; Hint ve Japon geleneklerine ilişkin ciltlerin genişletilmiş yeni baskıları yapıldı.

Hindistan'da siyasal düşünceler tarihi üzerine önemli bir İngilizce literatür oluştu; özellikle Eskiçağ'da ve XIX.-XX. yüzyıllarda siyasal düşüncelerin gelişimine ilişkin kapsamlı çalışmalar ve nitelikli monografiler yayımlandı. Çin siyasal düşüncesinin gelişimi üzerine Çin ve Tayvan'da Çin dillerinde yapılan çalışmaların yanında, İngilizce çalışmalar da yayımlandı. Kung-chuan Hsiao'nun ilk basımı 1945'te yapılan iki ciltlik kapsamlı çalışmasının ilk cildi İngilizce'ye çevrildi (Hsiao, [1945] 2016), Eskiçağ Çin düşüncesinin çeşitli dönemleri ve Konfüçyüs (Kŏng Qiū) başta olmak üzere Çin düşünürlerinin siyasal düşünceleri üzerine de çalışmalar yapıldı. XX. yüzyıl Çin siyasal düşün-

celeri ve Çin Marksizmi üzerine de kapsamlı kitaplar yayımlandı. Mao Zedong'un eserlerinin yanında diğer Çin Marksistlerinin eserlerinden örnekler de Batı dillerine çevrildi. Gerek Hindistan'da, gerekse Çin'de yaklaşık III. yüzyıldan XIX. yüzyıla uzanan dönemde siyasal düşünüşün gelişimi üzerine yapılan çalışmaların ve metin basımlarının sayısı ise çok daha kısıtlı kaldı. Bu durum, Çin ve Hindistan'daki siyasal düşünceler kanonu algısıyla ilişkilidir; bu ülkelerde klasik dönemler ve XIX.-XX. yüzyıl düşünürlerinin eserleri "büyük metinler" kapsamında incelenirken III. yüzyıldan XIX. yüzyıla uzanan dönem düşünürlerinin önemsiz ya da tâlî önemde olduğu düşünülmektedir.

Rusya'da siyasal düşünceler tarihi Soğuk Savaş boyunca ABD'de ve Batı Avrupa'da "Sovyetoloji" alanında çalışan araştırmacıların ilgisini çekti. Varşova Okulu mensuplarından Andrzej Walicki de 1950'lerden itibaren XIX. yüzyılda Rusya'da siyasal düşünceler üzerine kapsamlı çalışmalar yaptı; bu çalışmalarını 1979'da *A History of Russian Thought: From the Enlightenment to Marxism* (*Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanma'dan Marksizme*) başlığı altında bir kitapta topladı (Walicki, [1979] 2009).

Michel Masłowski ve Chantal Delsol'un derlediği, Ortaçağ'dan itibaren Orta Avrupa ülkelerinde siyasal düşünce ve ideolojilerin gelişimini temalar, düşünürler ve dönemler üzerinden ele alan bir kolektif çalışma, bu alandaki öncü çalışmalardandır (Masłowski & Delsol, ed., [1998] 2015). Yine Fransa'da, Orta Avrupa ve Balkanlar'da ulusal kültür ve ulusal kimlik inşası konusunda XIX. ve XX. yüzyıllarda yazılmış birincil kaynak niteliğinde metinleri bir araya getiren bir derleme 2005'te yayımlandı (Delaperrière & Lory & Marès, ed., 2005). Aynı konu üzerine 1770-1945 arasında yazılmış metinlerin derlendiği çok daha kapsamlı bir derleme ise Balázs Trencsényi'nin merkezinde yer aldığı bir çalışma grubu tarafından 2006-2014 arasında beş kitap halinde yayımlandı; ciltlerde geç aydınlanma, ulusal romantizm, ulus devletlerin yaratılması, ulusal kültürün temsilleri ve anti-modernizm konularına ilişkin kaynak metinler yer alır. Aynı çalışma grubu, sadece kaynak derlemeleriyle değil, telif kitaplarla da Orta Avrupa'da siyasal düşünceler tarihi üzerine literatüre katkılarda bulundu (bkz. Trencsényi & Zászkaliczky, ed., 2014; Trencsényi vd., 2016). Orta Avrupa siyasal

düşünce geleneklerini ülke temelli olarak ele alan eserler de yayımlandı, ancak bu katkılar çoğunlukla bölge dillerinde yapıldı.

Arjantin, Meksika gibi ülke Latin Amerika ülkelerinde siyasal düşünceler ve ideolojilerin gelişimi üzerine çok sayıda İspanyolca ve Portekizce kitap yayımlanmıştır. Toplumsal tarih disiplininin gelişmesinde büyük katkıları olan Arjantinli tarihçi José Luis Romero'nun *Las ideas políticas en Argentina* (1959, *Arjantin'de Siyasal Fikirler*) kitabı bölgede yapılan düşünce tarihi çalışmalarının öncü eserlerindendir. Latin Amerika'da siyasal düşüncelerin gelişimini genel olarak ele alan kitaplardan söz etmek de mümkündür. Bunlar arasında yine Romero tarafından yazılan *El pensamiento político latinoamericano* (1970, *Latin Amerika Siyasal Düşüncesi*) kitabından söz edilebilir.

Afrika'da siyasal düşünceler üzerine 1960'lardan itibaren yoğunlaşan çalışmalar yapıldı. Ayo Langley, XIX. yüzyıl ortalarından 1970'e uzanan dönemde Afrika siyasal düşüncesinden örnek metinleri *Ideologies of Liberation in Black Africa, 1856–1970: Documents on Modern African Political Thought from Colonial Times to the Present* (1979, *Kara Afrika'da Kurtuluş İdeolojileri: Kolonyal Zamanlardan Günümüze Modern Afrika Siyasal Düşüncesi Üzerine Belgeler*) başlığıyla bir seçkide topladı. Afrika siyasal düşüncesi üzerine sentez çalışmaları da yapıldı; bu konuda yapılan çalışmalara örnek olarak Guy Martin'in XIX.-XX. yüzyıllarda Afrika'da siyasal düşünceler ve ideolojileri incelediği, XIX. yüzyıl öncesi üzerine bir bölüm de içeren *African Political Thought* (*Afrika Siyasal Düşüncesi*) çalışması örnek olarak verilebilir.

3. Karşılaştırmalı Tarih ve Küresel Tarih

Avrupa dışında siyasal düşünce geleneklerini dikkate alan yaklaşımları benimseyen pek çok tarihçi ülke temelli incelemelerle yetinmez; Batı'da ve Batı dışında gelişen siyasal düşünceleri birlikte incelerler. Kimi araştırmacılar farklı geleneklere mensup iki ya da daha fazla sayıda düşünürü bir arada ele alır, bunların benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarlar. Bunun yanında, çeşitli siyasal düşünce geleneklerini kendi iç gelişimleri içinde inceleyip bunların zamansal paralelliklerini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bazı tarihçiler ise siyasal düşüncelerin dünya ölçeğinde gelişimini farklı gelenekler arasındaki etkilenim bağ-

larını dikkate alarak incelerler. Siyasal düşünce incelemelerini yerel ölçeklerden dünya ölçeğine taşıyan bu yazarların çalışmaları bazen "karşılaştırmalı siyasal düşünceler tarihi", bazen "küresel tarih" yaklaşımları olarak adlandırılır. Bu kavramların tanımları üzerinde literatürde uzlaşma yoktur; örneğin farklı gelenekler arasındaki etkileşimi inceleyen yazarların "küresel tarih" yaklaşımını benimsediğine dair yaygın bir kanı varsa da, bazı tarihçiler aralarında etkileşim bulunmayan gelenekleri birlikte incelemenin de "küresel tarih" kapsamına girdiğini düşünürler (bu konudaki farklı yaklaşımlara örnekler için bkz. Moyn & Sartori, 2013: 8-9).

Siyasal düşünceler tarihi disiplininin kuruluş dönemlerinde Weitzel, Blakey, Ferrari ve Mosca gibi yazarlar sınırlı bir şekilde de olsa Mezopotamya, Çin ve Hindistan uygarlıklarını incelemelerine konu etmişlerdi. Bu yazarlar çoğunlukla Konfüçyüs, Kauṭilya, Hán Fēi gibi Eskiçağ Asya "klasik eserleri"ni incelemelerinin ilk bölümlerine dahil ediyorlar, bundan sonra Eski Yunan-Roma merkezli bir anlatı benimsemeye devam ediyorlardı. Kimi durumlarda İslam düşünürlerinden bazılarını Ortaçağ felsefesi başlığı altında inceliyorlardı. Ancak Song Hanedanı dönemi Çin düşüncesi gibi düşünce gelenekleri incelemeye alınmıyordu. Türkiye'de ise Crozat, Okandan ve Akbay genel kamu hukuku üzerine yazdıkları kitaplarda benzer bir yaklaşım benimsediler; Türkiye'de Batı dışı siyasal düşünceleri de dikkate alan bir siyasal düşünce tarihyazımı geliştirme çabaları sonraki onyıllarda Alaeddin Şenel, Çetin Yetkin ve Metin İşçi tarafından bu yaklaşımlara benzer şekilde sürdürüldü. Almanya'da 1980'li yıllarda yayımlanan beş ciltlik kolektif bir çalışma olan *Pipers Handbuch der politischen Ideen* (*Piper Yayınevi Siyasal Düşünceler Elkitabı*), Batı dışı siyasal düşünce geleneklerine dair kapsamlı bölümler içerir, ancak bu bölümler yine Eskiçağ Asya ve Ortaçağ İslam siyasal düşünceleri ile sınırlı kalır. Benzer bir yaklaşım, Bayram Ali Çetinkaya'nın proje editörlüğünde 2015'te yayımlanan on ciltlik *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni* dizisinde de benimsenmiştir. Siyasal düşünce üzerine çok sayıda bölüm içeren bu kapsamlı çalışmanın birinci cildi Eskiçağ Mezopotamya, Çin, Hint, Mısır, İran ve İbrani geleneklerine ayrılmıştır. Bundan sonra sırasıyla Batı düşüncesi

ve İslam düşüncesinin ele alındığı ciltler yer alır. Buna karşılık derlemede Batı-dışı ve İslam-dışı düşünce geleneklerine yer verilmez.

Batılı olmayan düşünürlerin Batılılar kadar dikkate alınmaya değer olduğunu düşünen kimi araştırmacılar, benzer kavramlar ve düşünce sistemleri ortaya koyan farklı düşünce geleneklerine mensup olan yazarlar arasında karşılaştırmalar yaparlar. Hán Fēi Çin'in, Kauṭilya Hindistan'ın, İbn Zafer ya da İbn Haldun İslam dünyasının, Koçi Bey ise Osmanlı Devleti'nin Machiavelli'si olarak incelemeye alınır. Bu incelemelerden bazıları ele alınan düşünürlerin eserleri arasındaki benzerliklerin yanında tarihsel bağlamdan kalan farklılıklara da dikkat çekerek düşünce tarihçiliğinin ufkunu geliştirirler (örn. bkz. Öztürk, 2015), bazılarıysa düşünürleri tarihsel dönem ve siyasal-toplumsal bağlam farklılıklarını dikkate alınmadan tarih-dışı bir kıyaslamaya tâbi tutarlar.

Daha genel anlamda "karşılaştırmalı siyasal düşünceler tarihi" yaklaşımında belirli bir coğrafi alana sınırlı kalınmaz ve tüm dünya üzerindeki siyasal düşünceler inceleme konusu yapılır (March, 2009: 531-532). Bu yaklaşımda Batı dışı düşünce, Batı ile ilişkisi içinde ya da Batı'yı tamamlayacak şekilde ele alınmaz; Batı dışı ve Batı düşünce gelenekleri kendi gelişim çizgileri içinde, kendi bağlamları içinde değerlendirilir. Bu yaklaşımlarda Batı dışında üretilmiş bir siyaset teorisi metni Avrupa düşüncesindeki muadilleri üzerinden (ya da Batı dünyasında yaygınlaşmış olan düşünceler vasıtasıyla) değil, kendi döneminin özgül siyasal-entelektüel ve toplumsal-iktisadi koşulları üzerinden incelenir, bir bakıma "içeriden" inceleme yapılır (Pines, 2009: 8). Örneğin bu yaklaşımda Hán Fēi Machiavelli'ye benzediği, onun öncüsü olduğu için veya modern dünyada da örnekleri görülen bir realizmin öncüsü olduğu için inceleme konusu yapılmaz, bizzat Hán Fēi'nin yaşadığı dönem ve eserleri dikkate alınarak söz konusu düşünür üzerine çıkarımlar yapılır, aynı işlem farklı bağlamlardan farklı düşünce metinleri için de uygulanır ve bütün bu incelemelerin dünya ölçeğinde yürütülmesiyle bir karşılaştırmalı siyasal düşünceler tarihine, ya da dünya ölçeğinde siyasal düşünceler tarihine ulaşılır.

Bu yaklaşımın ilk örnekleri arasında 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nde ve diğer Doğu Bloku ülkelerinde yayımlanan siyasal düşünceler tarihi kitapları yer alır. SSCB'de 1950'lerin ikinci yarısında

Batı'da gelişmiş olan Avrupa merkezci felsefe tarihyazımı yoğun bir şekilde eleştiriye tâbi tutuldu; 1957-1965 arasında çok sayıda düşünce tarihçisinin katkısıyla yayımlanan altı ciltlik İstoriya Filozofii (*Felsefe Tarihi*) kitabında Hindistan, Çin, İslam dünyası ve Güney Amerika düşünce geleneklerine yer veriliyordu (Van der Zweerde, 1997: 80). Lublin (Polonya) Maria Skłodowska-Curie Üniversitesi rektörü Grzegorz Leopold Seidler'in *The Emergence of the Eastern World: Seven Essays on Political Ideas* (*Doğu Dünyasının Yükselişi: Siyasal Fikirler Üzerine Yedi Deneme*) başlığını taşıyan kitabı da bu çerçeveye dahil edilebilir (Seidler, 1968; "Bizans Siyasal Düşüncesi" bölümünün Türkçe çevirisi için bkz. Seidler, 1980).

Siyasal düşünce tarihçiliğinde Batı merkezli yaklaşımları aşma çabası 1980'lerden itibaren ivme kazandı. Maurice Robin (1988) *Siyasal Düşüncelerin Karşılaştırmalı Tarihi* başlığı altında Eskiçağ'dan erken Ortaçağ'da siyasal düşünceler tarihini Çin, Hint ve Batı uygarlıklarını temel alarak, ayrıntılı bir şekilde inceledi. Anthony J. Parel ve Ronald C Keith, 1992'de yayımlanan bir kitabın başlığında "karşılaştırmalı siyaset felsefesi" başlığını kullandılar. "Karşılaştırmalı siyaset teorisi" kalıbı ise ilk olarak 1997'de Roxanne Euben tarafından kullanıldı (Kapust Kinsella, 2017: 5). Fred Dallmayr 1990'lardan itibaren yaptığı pek çok çalışmada "kültürlerin kesişiminde karşılaşmalar" (*cross-cultural encounter*) ve "karşılaştırmalı siyaset teorisi" kavramları üzerinden incelemeler yaptı (Dallmayr, 1996). Antony Black, Eskiçağ'da siyasal düşüncenin gelişimini Mısır, Mezopotamya, Hint, Çin uygarlığı gibi uygarlıkları dahil ettiği bir çalışmada ele aldı (Black, [2009a] 2016).

Siyasal düşünceler tarihçiliğinde karşılaştırmalı yaklaşımlar, "medeniyetler çatışması" üzerine Samuel Huntington'ın öne sürdüğü tezlere bir yanıt olarak düşünülebilir (Dallmayr, 2009: 13; ayrıca bkz. [2004] 2013), keza karşılaştırmalı siyasal düşünceler tarihinin amaçlarından biri Batı dışı düşüncelerin, dinlerin, kültürlerin ya da geleneklerin yekpare bir şekilde çeşitli sıfatlarla (antidemokratik, irrasyonel...) yaftalanmasını reddetmek ve onları tüm karmaşıklığı içinde incelemektir (March, 2009: 542). Bu yaklaşımın yaygınlaşmasıyla birlikte İslam, Hint, Latin Amerika, Afrika ya da Doğu Asya bağlamlarında geliştirilen düşünce akımları siyasal düşünceler tarihi üzerine kitaplarda ve bu alan ile ilişki-

li makalelere yer veren dergilerde yer bulmaya başlamışlardır (March, 2009: 538). Lexington Books yayınevinin Fred Dallmayr'ın editörlüğünde *Global Encounters: Studies in Comparative Political Theory* (*Küresel Karşılaşmalar: Karşılaştırmalı Siyaset Teorisi Üzerine İncelemeler*) ve Routledge yayınevinin *Routledge Studies in Comparative Political Thought* (*Routledge Karşılaştırmalı Siyasal Düşünce İncelemeleri*) dizilerinde bu alana katkılar yapan kitaplar yayımlanmaktadır. Almanya'da ise Springer yayınevi *Trans- und interkulturelle Politische Theorie und Ideengeschichte* (*Kültürlerötesi ve Kültürlerarası Siyaset Teorisi ve Düşünceler Tarihi*) dizisiyle bu alana katkı sağlamaktadır.

Bu başlık altında son olarak siyasal düşünceler tarihçiliğinde Batı ve Batı-dışı dünya arasındaki etkileşimleri temel alarak incelemelerini ortaya koyan yaklaşımlardan söz etmek gerekiyor. "Siyasal düşüncelerin küresel tarihi" adlandırması genellikle bu tür yaklaşımlar için kullanılır. Göçler, ticaret faaliyetleri ve diplomatik ilişkiler gibi faktörlerle bu uygarlık alanları arasındaki geçişkenlik mümkün olmuş ve bu geçişkenlik siyasal düşünce gelenekleri arasındaki diyaloğu da mümkün kılmıştır. Hindistan, Çin, Orta Asya ve İran'da Ortaçağ boyunca gelişen siyasal düşünce geleneklerinin incelenmesi, aynı dönemde Avrupa'da ve İslam dünyasında gelişen geleneklerin karşılaştırmalı bir perspektiften iyi bir şekilde kavranması için merkezi bir öneme sahiptir. Ayrıca özellikle İslam öncesi İran siyasal düşüncesi ile İslam siyasal düşünceleri arasında azımsanamayacak derecede bir süreklilik vardır. Örneğin Aristoteles, Platon ve Plotinos'un düşünceleri Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi İslam filozoflarının eserlerinde yankı bulmuş; bu İslam düşünürleri Aquinum'lu Thomas gibi skolastik düşünürleri etkilemiş, nominalist düşünürler ve daha sonra Protestanlar skolastik düşünceyi reddedip Aziz Augustinus'u yeniden keşfederken Aquinum'lu Thomas gibi yazarlarla birlikte İbn Sina ve İbn Rüşd'ü de karşılarına almışlardır. Dolayısıyla gerek İslam siyasal düşüncesinin kavranması için, gerekse Avrupa düşüncesinin karşılaştırmalı bir perspektiften incelenmesi için Asya siyasal düşünce geleneklerinin incelenmesi büyük bir önem taşımaktadır. Avrupalı düşünürlerin de gereğince anlaşılması için bu etkileşimlerin dikkate alınması gereklidir.

Bu düzlemde inceleme yapan yazarlar, farklı gelenekler arasında bilginin akış yollarına dikkat çekerler; ticaret yolları, savaşlar ya da eğitim şebekelerinin hangi derecede "küresel" düzlemde ya da kıta ölçeklerinde etkileşimleri mümkün kıldığını araştırırlar. Abbasi hilafetinin ilk dönemlerinde Eski Yunan ve Hint-İran klasik metinlerinin Arapça'ya çevrilme hareketiyle başlayan etkileşim, Budizmin Hindistan'dan Hindiçin yarımadasına doğru yayılması sırasında siyasal düşünceler alanında ortaya çıkan yenilikler, Çin'in Göktürklerle, Moğollarla ve Mançularla olan ilişkilerinin gelişimine bağlı olarak Çin siyasal düşüncesinde meydana gelen değişimler, Matteo Ricci başta olmak üzere Cizvit rahiplerin XVI.-XVII. yüzyıllar boyunca Çin ve Avrupa arasında sağladığı bilgi akışına bağlı olarak iki bölgenin siyasal düşünce gelenekleri arasındaki etkileşim ve milliyetçi düşüncelerin Batı dışı dünyada ve Avrupa'da bileşik bir şekilde gelişmesi, bu yaklaşımı benimseyen yazarlar tarafından incelenen konular arasındadır.

Küresel tarih yaklaşımını siyasal tarih, kültür tarihi, iktisat tarihi gibi alanlara uygulayan Christopher Alan Bayly'ye göre ([2004] 2014: 20) tüm yerel, ulusal ya da bölgesel tarihlerin küresel tarih haline gelmesi gerekmektedir, zira hiçbir bölge etkileşime tamamen kapalı değildir. Bu tespit düşünce tarihi için de geçerlidir: Belirli bir bölgede gelişen siyasal düşüncelerin gelişiminin diğer bölgelerden yalıtık bir şekilde incelenmesi, söz konusu düşüncelerin özgünlüğü konusunda hatalı sonuçlara varılmasına neden olur. Bayly ([2004] 2014: 376) liberalizm ve sosyalizmin başlangıçta açık bir şekilde Batılı kaynaklardan yayıldığını ancak yerel düzlemdeki akılcı ve etik geleneklerden derlenen fikirlerle de geniş ölçüde karışıp güncellendiğini vurgular.

Bu kitabın giriş kısmında, siyasal düşünüşün toplumsal cinsiyet ilişkiler ve sınıfsal ilişkiler de dahil olmak üzere çok çeşitli alanlardaki konumlanışların bileşkesiyle ortaya çıktığı belirtilmişti. "Sesi duyulmayanlar"ı dikkate alan yaklaşımlar, düşünceleri ortaya çıkaran karmaşık nedensellik ağının incelenmesini mümkün kılar ve "tarihselleştirme"nin tüm boyutlarıyla yapılmasının yolunu açarlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNDE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Sosyal bilimlerde neopozitivist yaklaşımların etkisi arttıkça, bir çalışmanın "bilimsel araştırma" kabul edilebilmesi için ölçülebilir değerlere, sayısal verilere, bağımsız ya da bağımlı değişkenler üzerinden yapılan modellemelere ve analizlere dayanması gerektiğine dair görüşler yaygınlaşmıştır. Bu görüşlerde insan davranışlarının ölçülebilir ve öngörülebilir olduğu önkabulünden yola çıkılmakta, bilimselliğin ve gerçek anlamda "araştırma"nın ancak sayısal yöntemlerle mümkün olduğu savunulmaktadır. Oysa sosyal ve beşeri bilimlerin "bilimselliği", doğa bilimlerine öykünülerek geliştirilmiş olan araştırma yöntemlerine indirgenemez. Bu bölümde tarih disiplini içinde geliştirilmiş yöntemlerden hareketle siyasal düşünce tarihinin araştırma yöntemlerine ilişkin bir model önerilecektir; bu modelin, düşünce tarihçiliği için mümkün olan tek araştırma modeli olduğunun iddia edilmediğinin altı çizilmelidir.

A. Düşünce Tarihinde Metin Kritiği

Tıpkı diğer bilim dallarında çalışan araştırmacılar gibi siyasal düşünce tarihçileri de olgulardan yola çıkarak analiz yaparlar ve senteze varırlar. Sosyal ve beşeri bilimler alanlarında çalışan araştırmacıların olguların bütününü analiz etme ve mutlak hakikate dair bir senteze varma imkânları yoktur, ancak kendi yöntemleriyle olguları analiz ederek toplumsal gerçekliğe dair sentezlere ulaşırlar. Toplumsal gerçekliğin tekil olgularını analiz ederek bunların arasındaki ilişkiler üzerine yorumlar geliştirirler. Siyasal düşünceler tarihçisi, toplumsal gerçekliğin belirli bir alanı olan siyasal düşünceler alanını konu alan araştırmalar yaparlar.

1. Düşünce Tarihçisi ve Verileri

Toplumsal ve beşeri bilimlerde toplumsal gerçeklik tümdengelim ve tümevarım yollarıyla analiz edilebilir. Tümdengelim yöntemlerinde bir genellemeden, genel bir modelden hareketle olguların analizi yapılır. Daha önceden yapılmış olan tanımların sosyal gerçeklikteki yansımaları aranır. Örneğin Aydınlanma Çağı ile birlikte laikliğin geliştiği yönünde bir genellemeden yola çıkan düşünce tarihçileri, Aydınlanma siyasal düşüncesine ilişkin ayrıntıları bu genellemeden yola çıkarak değerlendirirler. Böyle bir değerlendirme yöntemiyle, genellemenin dışına çıkan olgular (örneğin Aydınlanma Çağı'nda gelişen dinsel meşruiyeti öngören siyaset teorileri ya da siyasal ilahiyat yaklaşımları) birer anomali olarak görülür veya bir karşı geleneğin parçaları olarak anlaşılır. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling'in kendi döneminde yaygın olan kavramsallaştırma ve adlandırmalara karşı getirdiği eleştiri, düşünce tarihçiliğinde tümdengelim yaklaşımının eleştirisi olarak da okunabilir:

> Eğer bir felsefi sistem için uygun bir etiket bulunduysa, diğer her şey kendiliğinden bu etiketin etrafında toplanır ve insanlar içeriği derinlemesine araştırma zahmetinden kurtulur. Bu tür bir etiket verilir verilmez, konunun en cahili bile en derinlemesine düşünülmüş şeyler hakkında şöyle ya da böyle yargılarda bulunabilir. Oysa böyle büyük bir iddia ortaya atıldığında, kavramın çok daha yakından incelenmesi zorunludur. (Schelling, [1809] 2017: 33-34).

Tümevarım yöntemlerinde bir genel teorinin doğru kabul edilmesi, olguların ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesinin zorluğundan ötürü araştırmacılara kolay gelir, ancak söz konusu teorinin doğruluğunun sorgulanmaması, toplumsal gerçekliğin seçmeci bir şekilde değerlendirilmesine yol açar; oysa genel modeli yanlışlayan olguların sayısı bazen o kadar fazladır ki, kimi durumlarda bunlar genel teorilerin yanlışlanmasına neden olur. İstisnaların kaideyi bozduğu durumların sayısı hiç az değildir, ancak "kaide" olarak kabul edilen görüşler çoğunlukla sorgulanmaz ve sorgulanmadıkça sabit kalırlar.

Tümevarım yöntemleri, araştırma sırasında olguların oluşturduğu karmaşık bütünle temas edilmesini gerektirir. Andrzej Walicki, bir araştırmacının en önemli görevlerinden birinin, ampirik verilerin oluştur-

duğu kaotik yığına belirli bir düzen vermek olduğunu söyler (Walicki, 2012: 17), siyasal düşünceler tarihinde "ampirik veri"ler siyasal düşüncelerin kayıt altına alındığı metinlerdir. Tümevarım yöntemlerinde ayrıntılardan, tekil olgulardan ve onların özgül bağlamından yola çıkılır, buradan hareketle genel kavramlara ulaşılır. Örneğin böyle bir yaklaşımda dünyevi meşruiyet anlayışını Aydınlanma Çağı'nın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendiren görüşler sorgulanmaz doğrular olarak kabul edilmezler; dünyevi meşruiyeti savunan Aydınlanma düşünürleri ile onların tanrısal meşruiyeti savunan dönemdaşlarının fikirleri tüm karmaşık boyutlarıyla incelenir ve bu incelemeden bir sonuca ulaşılır. Tümevarım yöntemlerinde somut gerçeklikten soyutlamalara gidilmesi, analizde soyutlamaların hiç yer tutmadığı anlamına gelmez. Tümevarımla hareket eden araştırmacılar da soyut kavramları kullanarak inceleme yaparlar, somut olgular arasında bu kavramlardan yararlanarak seçimler yaparlar. Ancak bu kavramları ve genellemeleri sorgulanmaz gerçekler olarak kabul etmezler.

Siyasal düşünceler tarihçilerinin inceleme alanında siyasal hayat ve kurumlar, siyasal iktidar-toplum ilişkileri ve siyasal topluluk-doğa ilişkileri gibi çok çeşitli konular üzerine yazılmış, sistemli bir düşünme pratiğinin sonucu olan ya da gündelik bir düşünme faaliyetinin sonucu olarak ortaya çıkmış olan çok geniş bir veriler toplamı yer alır. Bu veriler toplamı, bu kitabın ikinci bölümünde de belirtildiği gibi, bir "büyük yazarlar / büyük metinler" listesine indirgenerek basitleştirilmiştir; çoğu zaman, düşünce tarihçilerinin bu kanon ile sınırlı kalarak araştırmalarını sürdürebileceği düşünülür.

"Kanon" yaklaşımı, karmaşık bir tarihsel anlatıyı belirli isimler üzerinden incelemeyi mümkün kıldığı ölçüde elverişlidir, ancak siyasal düşünceler tarihinin kanonik düşünürlere indirgenmesi, söz konusu düşünürlerin tam anlamıyla nasıl bir düşünsel bağlamda ortaya çıktığının anlaşılmasını zorlaştırır. Bu ve benzeri sorunlar, "büyük yazarlar" yaklaşımının ve "kanon" algısının çok sayıda düşünce tarihçisi tarafından eleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Siyasal düşünceler tarihi disiplininin oluşum döneminde büyük düşünürler ile sınırlı kalmayan bir düşünce tarihi yazma kaygısı olduğu hatırlanabilir; Jacques Matter 1836'da "dünyanın öğretileri"ni "okul öğretileri"ne tercih ederken,

Robert Blakey 1855'te "siyasal literatür" kavramını filozofların eserleriyle sınırlamayıp araştırma alanını her tür politik metne doğru genişletirken böyle bir kaygıdan yola çıkıyordu. "Büyük filozoflar" yaklaşımını sonraki dönemlerde eleştiren yazarlar da benzer bir kaygıyı paylaştılar. Kanon yaklaşımının kapsamlı bir eleştirisini yapan Siep Stuurman, düşünce tarihçilerinin ilgisinin siyasal düşünürlerden siyasal düşünüşe, teorilerden argümanlara yönelme eğiliminde olduğu yönünde bir tespit yapmaktadır (Stuurman, 2000: 161).

Siep Stuurman'ın da belirttiği gibi, "büyük filozoflar" yaklaşımıyla "kanonik" kabul edilen yazarlar tarihsel ortamlarından koparılır ve çağlar boyu birbirleriyle diyalog içinde olan kişiler olarak anlatılır, bu da onların metinlerinin anakronik bir okumaya tâbi tutulmasına yol açar (Stuurman, 2000: 157). Siyasal düşünüş, tarihçilerin seçerek incelediği "büyük düşünürler"in düşüncelerinden ibaret değildir. Bazı metinler yazıldıkları dönem de dahil olmak üzere hiçbir zaman "temel metin" kategorisine yerleştirilmemiş olsalar da siyasal düşünüşün temel kavramlarının gelişimini en az "büyük kitaplar" kadar iyi bir şekilde yansıtabilirler. Samuel von Pufendorf gibi kimi düşünürler yaşadıkları dönemlerde çok büyük etki yapıp başka düşünürlerin fikirlerinin şekillenmesine katkıda bulunmuş olsalar da tarihsel süreç içinde unutulmuşlardır. Kanon yaklaşımında tüm düşünce tarihinin az sayıda yazar ve esere indirgenerek anlatılması, söz konusu yazar ve eserlere gerçekte sahip olduklarından çok daha büyük bir anlam, önem ve rol atfedilmesine yol açar.

"Büyük düşünürler" listesine dahil edilen pek çok düşünür, kendilerinden önce eser vermiş olmalarına rağmen isimleri unutulmuş düşünürler tarafından ortaya atılmış olan düşünceleri geliştirmişlerdir. Çoğu tarihçinin adını anmadığı, hatta varlığından bile bahsetmediği çok sayıda düşünür ve metin vardır. Siyasal düşünce tarihi kitaplarının içindekiler listelerine bakıldığında, Bodin'in *Devletin Altı Kitabı*'nı yayımladığı 1577'den (hatta çoğu durumda Machiavelli'nin *Hükümdar*'ı yazdığı 1510'lu yıllardan) Hobbes'un *Leviathan*'ının ilk basımının yapıldığı 1651'e kadar geçen dönemde kayda değer bir eser olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Oysa bu zaman diliminde İskoçya Kralı VI. James, Hugo Grotius ve Francisco Suárez gibi çok sayıda düşünü-

rün eserleri yayımlanmış, bu eserler yoğun bir şekilde tartışılmış, bu tartışmalar Hobbes'un ve sonraki düşünürlerin düşüncelerinin şekillenmesinde doğrudan ya da dolaylı bir etki yapmışlardır. Gottfried Leibniz siyasal yazılarının önemine rağmen "siyaset filozofları" listesine dahil edilmez, Christian Wolff ise çoğu zaman önemsiz bir düşünür olarak değerlendirilir. Ancak gerek Leibniz, gerek Wolff XVIII. yüzyılın ilk yarısının siyasal düşünüşünün çeşitli boyutlarını eserlerinde yansıttıkları gibi, Kant'ın gençlik döneminde hukuk, siyaset ve metafizik üzerine görüşlerinin oluşumuna da büyük bir etki yapmışlardır.

Düşünürlerin fikirleri ile eser verdikleri bağlam arasındaki ilişkinin son derece yetersiz bir şekilde kurulduğu "büyük yazarlar" yaklaşımında siyasal düşünce tarihçiliği çoğu zaman, Judith Shklar'ın deyişiyle, bir "hikmet" literatürü halini alır (akt. March, 2009: 531). Bu yaklaşımda yazarların kendi dönemlerine özgü politik-toplumsal-iktisadi sorunlara ve belirli entelektüel tartışmalara yanıt verirken ürettikleri kavram ve teoriler tüm çağlar için geçerli, tarih üstü niteliğe sahip kavram ve düşünceler olarak algılanır. Platon'un adaleti bilgelik, cesaret ve ölçülülüğün toplamı olarak tanımlamasının nasıl da günümüzdeki adalet arayışlarına ışık tuttuğu söylenir, Machiavelli'nin realizminin XXI. yüzyıl politikasında yansımasını bulduğu iddia edilir. "Büyük eserler" yaklaşımını benimseyenler çoğunlukla düşünürlerin "her çağda geçerli olan fikirler" ortaya attığını ya da geliştirdiğini düşünür, aynı kavramın farklı bağlamlarda nasıl farklı gerçekliklere işaret ettiğini gözden kaçırırlar.

"Büyük filozoflar" yaklaşımında belirli bir dönemin, özgül bir bağlamın ürünü olan bir düşüncenin her dönem geçerli bir düşünce olarak görülmesi, çoğu zaman siyasal düşünce metinlerinin, söz konusu metinleri inceleyen kişilerin kendi entelektüel meraklarını ve siyasal angajmanlarını temellendirmek için kullandıkları araçlara dönüşmesine neden olur. Böylece Neal Wood'un deyimiyle kendi dönemlerinde "canlı siyasal eserler" olan bu metinler, sonraki dönemde yaşayanların elinde pasif araçlar haline gelirler (Wood, 2002: 113). Böylece anakronik değerlendirmelere dayanan bir tarihçiliğin temelleri hazırlanır. Anakronizm, "bir dönemde oluşmuş bir olayı veya düşünceyi dönemin bağlamıyla değil, başka bir dönemin (çoğunlukla olayı veya düşünce-

yi yorumlayan kişinin kendi döneminin) koşullarıyla ilişkilendirerek yorumlamak" olarak tanımlanabilir. Siyasal düşünceler tarihçiliğinde, siyasal düşünce metinlerinin anakronik bir şekilde yorumlanarak "konuşturulması"na, geçmiş dönemlerin düşünürlerine şimdiki dönemin sorunlarına yönelik yanıtlar verdirilmesine yaygınlıkla rastlanır.

"Büyük filozoflar"ın yaklaşımlarını temel alan ve onların katkılarını siyasal düşünceler alanına dahice müdahaleler olarak değerlendirenler, çoğu zaman onların düşüncelerinin "zamanlarının ötesinde" bir zekânın ürünü olduğu yönündeki bir önkabulden hareket ederler. Platon, Aristoteles ve Aquinum'lu Thomas'tan sonra Machiavelli'yi inceleyen bir tarihçi, Floransalı yazarın *virtù* ve *fortuna* arasında yaptığı ayrımdan hayranlıkla bahsedip onun nesnel koşullara (*fortuna*) öznel müdahalenin önemini keşfeden ilk düşünür olduğunu öne sürebilir. Oysa düşünce tarihinin daha ayrıntılı bir incelemesiyle Machiavelli'nin bu ayrımı Lucius Annaeus Seneca'dan aldığı görülür, dolayısıyla Machiavelli'nin önemini ön plana çıkarmak isteyen bir tarihçinin onu bu kavram ikiliğinin mucidi olduğu için övmekten ziyade Seneca'dan ve geç dönem Roma Stoacılığından hangi noktalarda ayrıldığını araştırması yerinde olacaktır. Sheldon Wolin'in de belirttiği gibi, siyaset teorisi tarihinde deha her zaman "daha önce eşine-benzerine rastlanmamış bir orijinallik" şekline bürünmemiştir, bazen daha önce var olan bir fikrin sistemli ya da keskin bir şekilde vurgulanması şeklinde kendini gösterir, bazen de yine daha önce var olan bir fikrin başka fikirlerle organik bir bütün içinde bir araya getirilmesi şeklinde ortaya çıkar (Wolin, 2004: 23). Her durumda, gerek yepyeni bir fikir ya da kavram ortaya atan, gerekse var olan fikirleri yeniden üreten "deha" sahibi düşünürlerden hiçbiri kendi zamanının ötesinde değildir, sistemli siyasal düşünceler tıpkı tüm diğer düşünce biçimleri gibi kendi dönemlerinin toplumsal formasyonunun ve entelektüel tartışmalar bağlamının parçasıdır.

Ancak, "Kanon" yaklaşımı temel alınarak hazırlanmış olan tüm kitaplarda basitleştirici ve indirgemeci bir yöntem benimsendiğini söylemek mümkün değildir. "Büyük düşünürler" yaklaşımını benimseyen kimi yazarlar, yazdıkları monografilerde belirli bir düşünürün eserlerini kapsamlı bir şekilde inceleyerek söz konusu düşünürün eserlerinin kav-

ranmasına katkı sağlayabilirler. Bunun yanında, bu yaklaşım üniversitelerde bir ya da iki dönemlik derslerde öğrencilerin siyasal düşünceler tarihi konusunda temel bilgileri edinmelerini için elverişli bir çerçeve sunar, bu nedenle çoğu zaman ders kitaplarında benimsenebilmektedir. David Boucher ve Paul Kelly tarafından derlenen *Political Thinkers: From Socrates to the Present* (*Siyasal Düşünürler: Sokrates'ten Günümüze*) başlıklı ders kitabında siyasal düşünceler tarihi otuz düşünür üzerinden anlatılır, ancak editörler kitabın giriş bölümünde "kanon" yaklaşımının kısıtlarına, kitabın metodolojik yönden eksiklikler taşıyan yönlerine değinirler, siyasal düşünceler tarihinin bir disiplin olarak nasıl düşünülebileceğini tartışırlar ve kitapta eserlerini incelemeyi tercih ettikleri düşünürleri nasıl seçtiklerine dair bilgi verirler (Boucher & Kelly, [2003] 2009).

Özetle, siyasal düşünceler tarihçisinin inceleme alanı gelenekselleşmiş ders kitaplarında incelenen yirmiye yakın filozoftan ve onların eserleri ile sınırlı kalamaz. Düşünce tarihçileri, "büyük filozoflar" listesinde yer alan düşünürler üzerine ayrıntılı incelemeler yaptıkları durumlarda bile bu düşünürlerin çok daha geniş bir entelektüel bağlam içinde eser verdiğini dikkate almalı, onların eserleri üzerine yaptıkları yorumları, kanonda yer verilmeyen eserlerin de varlığını dikkate alarak gözden geçirmelidirler. Dolayısıyla siyasal düşünceler tarihçilerinin araştırma yaparken kullanıkları veriler arasında, literatürde "büyük eserler" arasında sayılmayan metinlere de yer verilmelidir. Antonio Gramsci, *Quaderni del Carcere*'nin (*Hapishane Defterleri*) 1932 tarihli bir kısmında bilim, felsefe ve sanat gibi alanlara yaratıcı katkılar yapan entelektüellerin yanında, var olan entelektüel birikimi "yöneten" ve yayan daha alt düzeyde entelektüellerin varlığına dikkat çeker (Gramsci, [1932-1935] 1977: 1519-1520). Y. Doğan Çetinkaya'nın bu metne atıfla belirttiği gibi, daha alt düzeyde yer alan aydınlar, "üst aydınlar tarafından yaratılan dünya görüşünü, felsefeyi topluma nüfuz ettirirler" (Çetinkaya, 2002: 92). Bu nedenle felsefe, ideoloji ve kamuoyu arasındaki karmaşık ilişkilerin incelenmesi için ikincil önemde düşünürlerden gazetecilere, politikacılardan sanatçılara çok sayıda yazarın metni de siyasal düşünceler tarihçilerinin "malzeme"sini oluşturur.

2. Birincil Kaynaklar ve Literatür

Düşünce tarihi incelemelerinde gözden kaçırılmaması gereken ilk nokta, düşüncelerin belirli dönemlerde, belirli şekillerde oluşmasıdır. John Dunn'a göre felsefe tarihinin ya da siyaset teorisinin tarihselliği, açıklamaların belirli bir tarihte belirli bir kişi tarafından yapıldığı gerçeğine dayanır (Dunn, [1968] 1980: 21-22). Michael C. Lemon da bir fikrin ancak bir kişinin fikri olabileceği, fikirlerin ancak bireysel zihinler tarafından geliştirilebileceğini söyler; Lemon'a göre düşünce tarihi, bir entelektüel eylem olan "düşünüş"ü konu alır, tüm eylemler gibi düşünüş de tekil, somut insanlar tarafından geliştirilir (Lemon, 1995: 176, 225). Çoğu zaman "Rousseau'nun siyasal düşüncesi"nden söz edilmekte, Rousseau'nun eşitsizlik ve toplumsal sözleşme gibi kavramlar üzerine neler düşündüğü anlatılmaktadır, ancak Rousseau'nun bu kavramlar üzerine görüşlerini spesifik olarak hangi eserinde ortaya koyduğu dikkate alınmadığı takdirde bu anlatım hatalı olmaya açıktır. Başka bir deyişle, Rousseau'nun ya da başka bir düşünürün bir "siyasal düşüncesi" yoktur, belirli dönemlerde ve belirli şekillerde geliştirdiği, belirli metinler üzerinden izlenebilen siyasal düşünceleri vardır. Aynı şekilde, kolektif düşüncelerden bahsetmek de bir hatadır; bir halkın, sınıfın ya da dinsel topluluğun istisnasız tüm üyelerinin paylaştığı bir kolektif düşünceden bahsetmek mümkün değildir, bir insan topluluğunda yaygınlıkla kabul gören düşüncelerden ya da benzer şekilde kullanılagelen kavram ve kategorilerden söz edilebilir, ancak "kolektif zihin"den söz etmek mümkün değildir (Lemon, 1995: 176).

Somut insanların düşünceleri, düşünce tarihçisinin verilerini teşkil eden kaynaklardan takip edilir. Bu noktada, "kaynak" kavramını ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekiyor. Gündelik dilde bir araştırmanın "kaynağı"ndan söz edildiğinde o araştırmada yararlanılan her tür materyalden söz edilir. Tarihsel araştırma yöntemlerinde ise birincil ve ikincil kaynaklar arasında bir ayrım yapılır. Birincil kaynaklar, bir olgu hakkında doğrudan doğruya bilgi veren kaynaklardır. Örneğin İbn Haldun'un siyasal düşüncesi ya da genel olarak İslam siyasal düşüncesi üzerine çalışan bir tarihçi için *Mukaddime* birincil kaynak niteliği taşıyan bir metindir. İkincil kaynaklar ise araştırılan olgu hakkında başka araştırmacıların yaptıkları aktarımlar ya da yorumlardır. Yine İbn

Haldun örneği vermek gerekirse, Yves Lacoste, Aziz al-Azmeh, Ahmet Arslan, Ümit Hassan, Oktay Uygun ve Hamit Bozarslan gibi yazarların İbn Haldun üzerine çalışmaları ikincil kaynaklardır. İki kategori arasında geçişkenlikler de vardır. Örneğin Gilles Deleuze'ün Spinoza, Leibniz ve Kant üzerine dersleri bu düşünürleri inceleyen bir tarihçi için ikincil kaynak konumundayken, Deleuze üzerine inceleme yapan bir düşünce tarihçisi için birincil kaynak niteliğindedir. Schmitt'in *Leviathan* üzerine çalışması Hobbes üzerine çalışmalar yapan bir düşünce tarihçisi için ikincil kaynak, Schmitt'in siyaset felsefesi üzerine çalışmalar yapan bir araştırmacı için ise birincil kaynaktır.

"Birincil kaynaklar" kategorisinde yer alan kaynaklar yayımlanmış ya da yayımlanmamış metinler olabilir. Bir siyasal düşünce tarihçisi için bir düşünürün yazdığı bir metin, söz konusu düşünürün yayımlanmamış bir mektubu, bir siyasal ideolojinin izlerinin sürülebileceği bir gazete yazısı veya resmi bir açıklama birincil kaynak niteliği taşır. Yayımlanmamış belgeler kamusal ya da özel arşivlerde veya milli kütüphane koleksiyonlarında muhafaza edilir. Yayımlanmış birincil kaynaklar ise halen dolaşımda olan kitaplardan izlenebileceği gibi kütüphanelerde muhafaza edilen, baskısı tükenmiş ya da kimi durumlarda varlığı unutulmuş kitaplar olabilir. Platon, Machiavelli, Hobbes ve Rousseau gibi "kanon" yazarlarının eserleri kitapçılarda kolayca bulunabilmektedir. Bazı eserlerin tam metnine ulaşmak bir kütüphane ziyareti gerektirir, bunlardan bazıları da araştırmacının konuştuğu dillere çevrilmemiş olabilir. Kimi durumlarda, siyasal düşünce metinlerinden seçkilerin derlendiği kitaplarda nadir bulunan eserlerden alınmış bölümler bulunabilir. Aziz Augustinus'un *Tanrı* Şehri *Üzerine* kitabının tam metninin Türkçe çevirisi olmasa da Mete Tunçay'ın derlediği *Batı'da Siyasal Düşünceler* derlemesinde eserin bazı kısımlarının Türkçe çevirisi bulunabilir. Alev Alatlı'nın derlediği *Batı'ya Yön Veren Metinler* derlemesi de kimi çeviri ve edisyon hatalarına rağmen nadir bulunan eserlerden seçkiler sunar. Metinlerin dijitalleştirilmesi yolunda 2000'lerin başından itibaren yoğun bir şekilde başlatılan çabalar, çok sayıda birincil kaynağın dijital versiyonuna internet üzerinden (ya da kütüphane içi erişim yoluyla) ulaşmayı mümkün kılmıştır. Erişilebilen dijitalleştirilmiş birincil kaynaklar arasında siyasal düşünce eserlerinin yeni basımları ya da tarihsel

basımları bulunur. Yayınevleri basımını yaptıkları birincil kaynakların elektronik kitap versiyonlarını da hazırlayabilmektedirler. Milli kütüphaneler, üniversite kütüphaneleri, Google Books ve Project Gutenberg gibi internet siteleri XIX. yüzyıldan önce basılmış olan pek çok eseri (ve daha nadiren de olsa elyazmalarını ve diğer basılı olmayan belgeleri) internet üzerinden kullanıma sunmaktadırlar. Bu şekilde, çok sayıda eserin ilk basımlarına internet üzerinden ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Siyasal düşünceler tarihi için birincil kaynak teşkil eden bazı gazete ve dergi koleksiyonlarına internet üzerinden erişim imkânı da ortaya çıkmıştır. Eski Yunan ve Roma kaynakları Perseus Project, Çin ve Hint dinsel ve siyasal ilahiyat kaynakları için Internet Sacred Text Archive sitesi birincil kaynaklara ulaşım olanağı sunar.

Birincil kaynakların aktarma ve yorumlarını (ya da yorumlar üzerine yapılmış yorumları) içeren "ikincil kaynaklar", siyasal düşünceler tarihi literatürünü oluşturur. Literatür siyasal düşünceler tarihi üzerine en genel referans kaynaklarını (ansiklopedik kaynaklar ve sözlükleri); düşünce tarihini bir bütün olarak ele alan kitapları; düşünce tarihini bir bölge, bir dönem ya da bir kavramın gelişimi üzerinden ele alan eserleri; düşünürleri bireysel düzlemde ele alan entelektüel biyografileri; kişiler, kavramlar ya da bölgeler üzerine spesifik konuları işleyen monografileri ve uzmanlık dergilerinde yayımlanmış olan makaleleri kapsar. Literatürün önemli bir kısmı, akademik yayınevlerince yayımlanmış eserlerden ve akademik dergilerde yayımlanan makalelerden takip edilebilir. Akademik yayınevi ya da bilimsel dergi niteliğinde olmayan mecralarda da bilimsel araştırmaya dayanan eser ve makaleler yayımlanabilmektedir.

Araştırmacıların yeni tarihli eser ve makaleleri takip etmeleri, inceledikleri konu üzerine yapılan güncel araştırmaları izleyebilmeleri için temel önemdedir. Eski tarihli bir literatürle sınırlı kalarak çalışmak, ele alınan konu üzerine daha önceden ortaya atılmış ve sonradan yeni araştırmalarla aşılmış bazı argüman ve hipotezlerin etkisinde kalınmasına yol açabilir. Eski tarihli kitap ve makaleler ancak bir konu üzerinde daha yeni tarihli eserlere ulaşma imkânı olmadığında ya da eski tarihli makalelerde ortaya atılan argümanların güncelliğini koruduğundan emin olunan durumlarda kullanılmalıdır. Güncel literatür, incelenen konu üzerine yayımlanan yeni kitap ve makaleler üzerinden takip edi-

lebilir. *Actuel Marx*, *Astérion*, *Constellations*, *Contemporary Political Theory*, *Democratic Theory*, *Disputatio*, *Epoché*, *Ethics*, *European Journal of Political Theory*, *Foro Interno: Anuario de teoría política*, *Historical Materialism*, *History of Political Thought*, *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*, *Journal of European Ideas*, *Journal of Intellectual History*, *Journal of Political Ideologies*, *Journal of Political Philosophy*, *Journal of Theoretical Politics*, *Il Pensiero politico*, *Polis*, *Political Theory*, *Radical Philosophy*, *Raisons politiques*, *Redescriptions*, *The Review of Politics*, *Scienza & Politica*, *Social Philosophy & Policy*, *Storia del pensiero politico*, *Storia e Politica*, *Theoria*, *Theory & Event*, *Z. Zeitschrift Marxistische Erneuerung*, *Zeitschrift für Ideengeschichte*, *Zeitschrift für Politische Theorie* (Türkiye'de ise *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, *Doğu Batı*, *Düşünen Siyaset*, *Felsefe Arkivi*, *Felsefelogos*, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, *Muhafazakâr Düşünce*, *Mülkiye Dergisi*, *Praksis*, *ViraVerita*) gibi dergiler siyasal düşünceler tarihi üzerine yazıların yayımlandığı akademik dergilere örnek olarak verilebilir. Literatürü oluşturan kitapların basılı versiyonlarına kitabevlerinden ve/veya kütüphanelerden ulaşılabilir. Dergilerin ise bir kısmına kitabevleri ya da kütüphanelerde ulaşılabilir, ancak dergi makalelerine ulaşım günümüzde çoğunlukla elektronik veritabanları üzerinden yapılmaktadır; bu veritabanlarının önemli bir kısmına üniversite kampüslerinden erişim imkânı bulunmaktadır. Kurumsal üyelik gerektiren bu veritabanlarına alternatif olarak araştırmacıların bireysel inisiyatifleriyle çalışmalarını paylaştıkları internet siteleri (örneğin academia.edu ve ResearchGate) akademik makalelere ulaşım olanağı sunmaktadır.

3. Metnin Yazılış Süreci

Birincil ve ikincil kaynaklar arasında ayrıştırma yapan araştırmacı, birincil kaynakları incelemeye yöneldiğinde bu metinlerin ne zaman yazıldığı, ne zaman yayınlandığı ve tarih içinde nasıl yorumlara kaynaklık ettiğini inceler. Yalnızca birincil kaynaklardan ya da yalnızca literatürden yararlanmasından ibaret bir araştırma yöntemi yoktur; araştırmacı, analizini yaparken birincil kaynaklar ve literatürü birbiriyle bağlantılı olarak kullanır Birincil kaynakların yazılışı, yayımlanması ve yorumlanı-

şını değerlendirmek için literatürde yer alan bulgulardan yararlanmak gerekmektedir. Metinlerin ortaya çıktığı özgül bağlamın ne olduğunun incelenmesi birincil derecede önem arz etmektedir. Düşüncelerin ortaya çıktığı zaman, mekân ve mecra dikkate alınarak bir inceleme yapılmalıdır.

Siyasal düşünce metinlerinin incelenmesinde dikkate alınması gereken en önemli unsurlardan biri metnin yazılış zamanıdır. Siyasal düşünceler belirli dönemlerde oluşur ve gelişir; bir düşünürün siyasal düşüncelerinden bahsederken bu düşünceleri kronoloji içinde mümkün olduğu kadar belirgin bir yere yerleştirmek gerekir. Metnin hangi zaman dilimi içinde yazıldığının bilinmesi, ortaya çıktığı bağlamın anlaşılması için önemli olacaktır. Eskiçağ ve Ortaçağ'da yazılmış olan eserler için bir metinin yazım sürecini ve tamamlanma zamanını kesin olarak tespit etmek son derece zordur; bu dönemlerde yazılmış olan eserleri tarihlendirmeye çalışan uzmanlar çoğu zaman tahminlerde bulunarak bir zaman aralığı öne sürerler, araştırmacıların bir eserin yazım tarihi hakkındaki tahminleri ise değişiklik gösterebilir. Platon'un eserleri temalar, üslup ve dil açısından değerlendirilmekte ve bu değerlendirmeden hareketle erken dönem, orta dönem ve geç dönem eserleri olmak üzere üç kategoride değerlendirilmektedir (bkz. Klosko, [1986] 2007), bu da Platon'un siyasal düşünce üzerine eserlerinin yazılış tarihinin tam olarak belirlenememesine rağmen kronolojik bir perspektif içinde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Aristoteles'in eserlerinin kronolojisini tespit etmek ise daha zordur; retorik ve mantıkla gençlik döneminde ilgilendiği, doğa bilimleri üzerine çalışmalarını Atina dışında bulunduğu dönemde, siyasetle ilgili çalışmalarını ise Lykeion'da ders verdiği dönemde yazdığı bilinmektedir ancak siyaset üzerine çalışmalarının taslaklarını Lykeion öncesi dönemlerde hazırlamış olma ihtimali de bulunmaktadır. Yüzyıllar boyunca eklemelerle gelişmiş olan dinsel ve epik metinlerde (örneğin *Veda* metinlerinde ya da *Mahābhārata* gibi destanlarda) tarihleme aynı zamanda metin içi bir ayrıştırma işlemi gerektirdiğinden daha da zor bir hale gelir.

Metni tarihlendirmek, metinlerin matbaa yoluyla kayda alındığı ve çoğaltıldığı dönemlerde daha kolaydır, ancak bir metnin ilk basım yılının bilinmesi, o metnin hangi zaman aralığında yazıldığı konusunda

kesin bir bilgi vermez. Metnin ilk basım tarihine ilişkin olarak tüm düşünce tarihi kitaplarında verilen bilgi, onun yazılış kronolojisine dair ek bilgilerle tamamlandığı sürece anlamlı hale gelir. Metnin yazıldığı tarih aralığı ve yayımlandığı tarihin farklarının dikkate alınması metin üzerine yapılan yorumları değiştirebilir. Bir dönem hakkında sahip olunan yazılı verilerin sayısı arttıkça, metinlerin tarihini tespit etmek de kolaylaşır: XVI. yüzyıl sonrasında yazılmış olan eserlerin tarihlerinin tespitinde, Eskiçağ ve Ortaçağ metinleri incelenirken ortaya çıkan zorluklarla karşılaşılmaz. Hobbes'un *Leviathan* kitabının ilk basımının 1651 yılında yapıldığını dikkate alan araştırmacılar, onu Oliver Cromwell döneminde yayımlanan siyasal eserlerin bir örneği olarak inceleyebilirler. Buna karşılık eserin İngiliz İç Savaşı'nın devam ettiği dönemde, 1640'ların sonunda yazılması bağlam üzerine yorumları değiştirip çeşitlendirir. Kaldı ki bu dönemin çok sayıda değişim ve dönüşümün yaşandığı bir devrim dönemi olması, metnin hangi tarih aralığında yazıldığı ve tam olarak ne zaman yayımlandığı sorusunu daha da önemli kılar.

Bazı yazarlar eserin yazılma sürecine dair bilgiler verirler, ancak çoğu zaman eserlerin yazılış ve yayımlanış tarihlerinin bilinmesi için çoğunlukla başka kaynaklardan doğrulama yapmak gerekmektedir. Bu noktada yazar üzerine yazılmış olan biyografiler yetersiz kaldığı takdirde yazarın mektuplaşmalarına ya da yazarla ilgili arşiv belgelerine ulaşmak gerekebilir. Yazarın eseri yazma sürecinde hazırladığı taslaklara ve elyazmalarına ulaşılması, metnin oluşum süreci hakkında önemli veriler elde edilmesini sağlar. Kimi düşünce tarihi kitaplarının basılı versiyonlarının yanında yazarın üzerinde çalıştığı elyazması taslaklar da muhafaza edilmektedir. Örneğin Fransa Milli Kütüphanesi'nde Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu Üzerine* kitabının 1742-1748 arasında kaleme aldığı elyazması yer almaktadır; bu metnin sayfaları üzerine yazarın aldığı notlar, metin üzerinde yaptığı düzeltmeler onun yazım süreci hakkında kapsamlı bir bilgi verir, öyle ki, bu elyazması metni dikkate alarak inceleme yapan tarihçiler daha önceden tartışılmış olan kavramlara yeni yorumlar getirerek Montesquieu üzerine yapılan araştırmalara yeni katkılarda bulunabilirler (Hazareesingh & Nabulsi, 2008: 152). Bu örneğin de gösterdiği gibi, bazı durumlarda bir met-

nin yazım sürecinin incelenmesinin arşiv araştırması ile desteklenmesi mümkün ve gerekli olabilir.

Siyasal düşünce metinleri belirli mekânlarda ortaya çıkarlar. Metin yazarının eserini kaleme aldığı yerin bilinmesi, metnin yorumlanması için önem teşkil eder. Yazar eserini oluşturduğu yerdeki toplumsal dinamiklerle, siyasal iktidar kurumları ile ve düşünce ortamıyla organik bir ilişki içindedir. Platon'un diyaloglarının kendi döneminin Atina toplumu ve politikası ile, erken dönem Stoacıların düşüncelerinin Hellenistik dönem gelişmeleri ile ilişkisi aşikârdır. Yazarın hayat öyküsü ile ilgili genel bilgilerin keyfi bir şekilde metin yorumunda kullanılması kimi durumlarda hatalı sonuçlara varılmasına yol açar. Örneğin Aristoteles'in hayatının belirli bir döneminde Makedonya hükümdarı II. Philippos'un hizmetine girdiği ve veliaht İskender'in hocası olduğu bilinmektedir; ancak neredeyse tüm diğer eserleri gibi *Nikomakhos'a Etik* ve *Politika* gibi ahlak ve siyaset teorisi eserlerini Makedonya'da değil, Atina'da vermiştir. Thomas Hobbes bir İngiliz düşünürdür, formasyonunu İngiltere'de almış, eserlerinin önemli bir kısmını İngiltere'de kaleme almıştır, ancak en önemli kitabı olan *Leviathan*'ı İngiltere'de değil, Fransa'da sürgünde bulunduğu dönemde yazmıştır. Dolayısıyla *Leviathan*'ın siyasal ve entelektüel bağlamı incelenirken İngiliz Devrimi ile sınırlı bir inceleme yapılmamalı, yazarın sürgünde bulunduğu dönemde İngiltere'yi nasıl değerlendirdiği, Fransa'daki siyasetçilerle ve düşünürlerle ilişkisinin bu esere yansıyıp yansımadığı gibi sorular da dikkate alınmalıdır.

Öncelikle, bir düşünürün metninin nasıl bir mecrada ortaya çıktığı dikkate alınmalıdır. Bazı eserler yayımlanmak üzere kaleme alınmış, bazıları ders notu olarak hazırlanmış, bazılarıysa kişisel not defterlerine karalanan notlarla günümüze ulaşmıştır. Aristoteles'in pek çok eseri ders notlarından oluşturulmuştur, Hobbes'un *Leviathan*'ı yayımlanmış bir kitaptır, Antonio Gramsci'nin siyasal düşünceleri üzerine en önemli kaynak olan *Hapishane Defterleri* ise düşünürün hapiste bulunduğu yıllar boyunca aldığı yüzlerce sayfa notun bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Bütün bu metinler arasında kaçınılmaz olarak farklılıklar bulunur; hitap edilen kitleler, ulaşılmaya çalışılan amaçlar ve kullanılan

dil birbirinden son derece farklı olacaktır. Aynı kişinin farklı mecralarda kaleme aldığı eserlerin de birbirinden farklı olması anlaşılabilir bir husustur. Marx *Misère de la philosophie* (*Felsefenin Sefaleti*), *Lohnarbeit und Kapital* (*Ücretli Emek ve Sermaye*) ve *Manifest der Kommunistischen Partei* (*Komünist Parti Manifestosu*) metinlerini çok yakın tarihlerde, 1847 yılında kaleme almıştır, ancak bunlar arasında gerek kullanılan dil, gerekse kavramlar açısından büyük farklılıklar vardır; felsefi-iktisadi bir polemik kitabı olan *Felsefenin Sefaleti*'nde, işçilere yönelik olarak hazırlanmış seminer notlarının derlenmesinden oluşan Ücret, Fiyat ve Kâr'da ve Komünist Birliği'nin program metni olarak hazırlanan *Komünist Parti Manifestosu*'nda sınıfsal sömürü, sınıf mücadeleleri ve devrim perspektifi gibi ortak konular işlenmekte, ancak bunlar çok farklı şekillerde ele alınmaktadır. Dolayısıyla metinlerin hangi mecrada, hangi kitle hedeflenerek hazırlandığı sorusuna yanıt aranmalıdır. Metnin yazıldığı ve yayıldığı fiziksel mekân da çoğunlukla önem taşır. Aristoteles'in *Politika*'sına temel olan derslerini verdiği Lykeion okulu ile XVI. yüzyıl başında Francisco de Vitoria'nın doğal hak üzerine derslerini verdiği Salamanca Üniversitesi birbirinden son derece farklıdır. Aziz Augustinus'un, yaşadığı dönemde elyazması kitaplarla sınırlı sayıda çoğaltılan *Tanrı Şehri Üzerine* başlıklı eseri ile Thomas Paine'in yayımlandığı yüzbinlerce kişiye ulaşabilen İnsan Hakları eseri birbirinden çok farklı mecralara yönelik olarak yazılmıştır.

B. "Kitapların Kaderleri Vardır": Metnin Yorumlanış Biçimleri

III. yüzyıl sonlarında yaşamış olması muhtemel olan Romalı dilbilim uzmanı Terentianus Maurus, bir eserinde şu sözü söyler: "*Pro captu lectoris habent sua fata libelli*" (Okuyucunun anlamasına göre kitapların kaderleri vardır). Metinler siyasal düşünceler tarihçisinin "ampirik verilerini" teşkil ederler, ancak düşünce tarihçisi araştırmasını yaparken metinlerle "başbaşa" değildir; metnin çeşitli versiyonları arasındaki farklılıklar, metin üzerine başka düşünürler ve araştırmacılar tarafından yapılan yorumlar yazarın metinle kurduğu ilişki üzerinde belirleyici bir etki bırakır.

1. Elyazmaları, İlk Basımlar ve Eleştirel Basımlar

Metnin yazılış süreci sona erdiğinde matbaa öncesi dönemlerde nihai elyazması ortaya çıkar, matbaanın icadından sonraki dönemlerde ise ilk basım yapılır. Metinlerin yazarın kaleminden çıkmış olan nihai elyazmasına ulaşmak çoğu zaman mümkün değildir; Platon'un ve Aristoteles'in eserlerinin günümüze kalan en erken elyazmaları yazarın ölümünden yüzyıllar sonra yapılmış olan kopyalardır. Bu nedenle Platon'un *Nomoi*'sinin (*Yasalar*) ya da Farabi'nin *el-Medinetü'l-Fazıla*'sının yazarın yaşadığı dönemdeki haliyle sonraki yüzyıllarda aktarılıp zamanla standart hale gelen versiyonları arasında farklar bulunması olasıdır. Bu metinlerin bazıları kısaltılmıştır, bazıları elyazmalarına kopyalanırken kelimelerin yanlış okunup aktarılması yoluyla anlam değişimleri olmuş, bazen de başka yazarların yaptıkları eklemeler ve yorumlar zamanla metnin birer parçası haline gelmişlerdir. Eserlerin bu özellikleri dikkate alınınca metin içi farklılık ve çelişkiler daha iyi değerlendirilebilir. Eskiçağ ve Ortaçağ'da yazılmış olan eserlerin elyazması nüshaları arasında çok sayıda fark bulunur, bu farklar (elyazmaları arasındaki varyantlar) "eleştirel basım"larda belirtilir. Eleştirel basım, filoloji alanında sıklıkla kullanılan bir yöntemdir; bu yöntemde bir metnin bütün güvenilir elyazmaları ve/veya basımları dikkate alınarak bir standart metin oluşturulur; bu standart metin üzerinde dipnotlarla farklı kaynak metinler arasındaki farklılıklar gösterilir. Böylece bir metnin çeşitli elyazmalarında kavramların kullanımının değişimi gösterilebilir ya da elyazmalarından yanlış aktarılan sözcüklere dikkat çekilebilir. Harvard University Press'in *Loeb Classical Library* dizisi; Fransa'da Les Belles Lettres yayınevi; Oxford University Press'in *Oxford Classical Texts* ve *South Asia Research* dizileri klasik metinlerin elyazmalarının karşılaştırıldığı eleştirel basımlar yayımlamakta uzmanlaşmışlardır.

Matbaa sonrası dönemlerde yazılmış olan eserlerin basım tarihinin mümkün olduğu kadar kesin bir şekilde tespit edilmesi, metnin yorumlanması için önemli veriler sunar. Leviathan'ın 1651'in hangi ayında yayımlandığı bilgisi önemlidir, zira Hobbes aynı yılın sonbaharında İngiltere'ye dönmüştür; yazarın kitabı sürgünde bulunduğu Fransa'dan göndererek basıma hazırlatması düşünce tarihçileri açısından önemli bir veridir. Kimi durumlarda (özellikle XIX. yüzyılın or-

talarından itibaren) siyasal düşünce metinleri önce gazetelerde ya da dergilerde tefrika edilir, daha sonra kitap halinde yayımlanır. Eduard Bernstein, 1896-1898 arasında sosyalizm ve Marksizm üzerine yazdığı bir dizi makaleyi 1899'da *Die Voraussetzungen des Sozialismus* (*Sosyalizmin Ön Koşulları*) başlığıyla kitaplaştırmıştır. Reşid Rıza'nın hilafet üzerine yazdığı bir dizi makale 1922-1923 arasında altı ay boyunca tefrika edildikten sonra 1923'te *el-Hilafe ev el-İmametu'l-Uzma* (*Hilafet ya da En Büyük Önderlik*) başlığıyla bir kitapta toplanmıştır. Bazen de yazarlar söylev dizilerini ya da derslerini kitap haline getirirler Bu durumda tefrika halinde yayımlanan makaleler, söylev dizileri ya da ders metinleri ile bunların toplandığı kitaplar arasında farklılıklar olabileceği göz önünde bulundurularak yorumlar yapılmalıdır.

Çoğu yazar hayatta olduğu dönemde kendi eserinin farklı basımlarını hazırlarken değişikliklere gider; çeşitli baskılar arasında önemli farklara (bazı durumlarda çelişkilere) rastlanabilir. August Bebel *Die Frau und der Sozialismus* (*Kadın ve Sosyalizm*) kitabının her basımına eklemeler yapmıştır, bu nedenle kitabın 1879 yılında yapılan ilk baskısı ile 1909'da yapılan ellinci baskısı arasında çok büyük farklar vardır. Kimi eserlerin yazarın yaşadığı dönemde yapılan yeni basımları arasındaki farklar, tıpkı elyazması nüshalar arasındaki farklar gibi, eleştirel basımlarda gösterilebilir. Ancak XVI. yüzyıl sonrasında yaşayan pek çok düşünürün eserlerinin eleştirel basımı hazırlanmamıştır.

Kimi durumlarda siyasal düşünce eserlerinin basımları son derece sorunlu bir şekilde yapılmaktadır. Kınalızade Ali Efendi'nin *Ahlak-ı Alai* kitabının 1970'li yıllarda yapılmış olan kısaltılmış ve sadeleştirilmiş basımında hangi bölümlerde kısaltma yapıldığı belirtilmemiştir. Namık Kemal'in çok sayıda kitabı ve makalesi sadeleştirilmiş şekliyle basılmasına rağmen pek çok baskıda metnin sadeleştirildiğine dair herhangi bir ibare yer almamaktadır. Bu durum, okurların ve araştırmacıların metin konusunda hatalı ya da eksik bilgi sahibi olmalarına neden olabilmektedir. Dolayısıyla basılı kitaplarda yeniden üretilen metinlerin özgün metni ne derecede yansıttığının sorgulanması gerekmektedir. Kaynak metinlerden örnekler içeren derlemelerde de metnin hangi derecede kısaltıldığı ya da sadeleştirildiğinin belirtilmediği durumlara rastlanmaktadır.

Birincil kaynakların standart basımlarında bölüm ve paragraf numaraları kullanıldığı takdirde bu numaraların söz konusu eserlerin yeni basımlarında ve çevirilerinde muhafaza edilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Platon'un eserlerinin basım ve çevirilerinde XVI. yüzyıl başından itibaren Stephanus numaraları (örn. 327a, 674c), Aristoteles'in eserlerinin basım ve çevirilerinde ise XIX. yüzyıldan itibaren Bekker numaraları (örn. 1094a, 1254b) sayfa kenarlarında belirtilir; bu düşünürler üzerine yapılan çalışmalarda söz konusu numaralara atıf yapılır. Aquinum'lu Thomas'ın *Summa Theologiae*'sinde bölüm ve altbölüm numaralarına (örn. I.Q96.A4.co), Farabi'nin *Füsul el-Medeni*'sinde ve Locke'un *İki İnceleme*'sinde paragraf numaralarına referans verilir. Böylece düşünce tarihçilerinin birincil kaynakların farklı çevirileri üzerinden araştırma yapmalarına rağmen standart bir atıf sistemi kullanmaları mümkün olur.

2. Metnin Yazardan Sonraki Hayatı: Yorumlar, Çeviriler ve Literatür

Metnin yayımlanmasını (ya da matbaa öncesi dönemde elyazmalarının dolaşıma girmesini) takiben yazar ve onun eserleri hakkında oluşan fikirler, metnin yorumlanmasında etkili olur. Bir yazar yerine diğeri "büyük düşünür" olarak sonraki nesillerce hatırlanır, bir eser yerine başka bir eser belirli bir düşünürün karakteristik eseri olarak kabul edilir; eserlerde ortaya konan tezlerden biri yerine bir diğerinin yazarı önemli kıldığı düşünülür. Bütün bunlar, metnin yazılışından sonra diğer düşünürler ve genel okur kitlesi tarafından alımlanma (*reception*) sürecinde belirlenir. Dunn'a göre, bir metnin okuyucular için hangi anlamı ifade ettiğinin, neden bu şekilde yorumlanıp başka bir anlam ifade etmediğinin araştırılması, düşünce tarihçisinin uğraşı alanında yer alan en zor sorular arasında yer alır, zira bu soruya yanıt vermek "emek yoğun" bir çalışma sürecinin içine girmeyi -kimi durumlarda sonuç vermeyen kütüphane ve arşiv araştırmaları yapmayı- gerektirir (Dunn, 1996: 24-25).

Bir düşünce tarihçisi Machiavelli üzerine bir inceleme yaparken bir yandan düşünürün *Hükümdar* ve *Discorsi* (*Söylevler*) gibi eserleri ve yaşamöyküsüne dair veriler ile, diğer yandan da Machiavelli'nin kişi-

liği ve eserleri üzerine XVI. yüzyıl ortalarından itibaren ortaya çıkıp yaygınlaşan bir yorumlar bütünü ile karşı karşıyadır. Francesco Guicciardini yerine Machiavelli'nin bir "büyük düşünür" olarak alınması, Hobbes'un *De Cive* (*Yurttaş Üzerine*) kitabı yerine *Leviathan*'ının siyasal düşünceler tarihinin temel eserleri arasında kabul edilmesi, kitabın üzerine yapılan yorum birikiminin yaptığı yönlendirmenin bir sonucudur. Johann Gottlieb Fichte'nin *Reden an die deutsche Nation*'u (*Alman Ulusuna Söylevler*), Alman milliyetçiliği üzerine XIX. yüzyıl boyunca süregiden tartışmaların etkisiyle, düşünürün en önemli siyasal metni kabul edilmiştir, ancak bu yorumlar hem Fichte'nin *Der geschlossene Handelsstaat* (1800, *Kapalı Ticaret Devleti*) gibi siyasal metinlerinin yeterince dikkate alınmamasına neden olmuş, hem de *Alman Ulusuna Söylevler*'in "Alman milliyetçiliğinin kurucu metni" olarak tek boyutlu bir okumasının yapılmasını beraberinde getirmiştir. Düşünce tarihçileri metin incelemelerinde kaçınılmaz olarak bu yorumların etkisinde kalırlar; bu yorumların kendi analizlerini etkileyebileceğini göz önünde bulundukları takdirde metinler üzerine yeni sorular sorup yeni hipotezler geliştirebilirler.

Metnin yayımlanmasından sonraki yorumların çeşitlenmesinde çeviriler de önemli bir rol oynar. Platon'un en önemli diyaloğunun başlığı olan *Politeia*, "*polis* yapısı" anlamına gelen bir sözcüktür; Platon'un kullandığı özgül şekliyle ise "ideal *polis* yapısı"na işaret eder. *Politeia* Latinceye *res publica* (kamusal şey/nesne) olarak aktarılmış, Platon'un eseri ise *De re publica* (*Kamusal Şey Üzerine*) başlığıyla çevrilmiştir. XVI. yüzyılda Avrupa dillerinde siyasal iktidarın kurumsallaşmış biçimine *res publica*'dan türemiş olan *republic* ya da *république* isimleri verilmiş, Platon'un bu dillere yapılan çevirilerine de bu kelimeler başlık olarak konmuş ve bu gelenek sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Zamanla siyasal iktidarın kurumsallaşmış biçimine *State/Etat/Staat* isimleri verilmiş, *republic/république* kelimeleri ise bir rejim biçimi olarak "cumhuriyet"i ifade etmeye başlamıştır. *Politeia* kitabı da Türkçeye *Devlet* olarak çevrilmiştir. Günümüz Türkiyesi'nde "devlet"in ulus devlet kurumlarıyla özdeşleştirilmesi, Platon'un *Devlet* başlıklı bir kitap yazdığını gören okuyucuların düşünürün aşina oldukları "devlet" kavramı üzerine bir kitap yazdığını düşünmelerine ve kendi dönemlerinin

"devlet"i ile Platon'un "devlet"i arasında bir süreklilik olduğu yönünde bir algı geliştirmelerine neden olmaktadır. Düşünce tarihçileri de çeviri yoluyla yapılan bu yorumlamalardan çoğu zaman etkilenmekte ve yorumlarını bu algılayışın etkisiyle yapabilmektedirler.

Çevirilerden kaynaklanan anlam kaymaları (kimi durumlarda da çeviri hataları) ile çok çeşitli şekillerde karşılaşılır. Aristoteles'in *Politika*'sının Türkçe çevirilerini karşılaştıran Özgüç Orhan (2015), bu çevirilerin önemli maddi hatalar ve eksiklikler içerdiğini tespit eder. Bazı metinlerin Türkçe çevirileri orijinal metinlerden değil, metinlerin İngilizce, Almanca ya da Fransızca çevirileri üzerinden yapılmıştır. Augustinus, Cicero'nun *De Re Publica*'sında (I. XXV 39) yaptığı tanımı aktararak *res publica*'yı "bir halk unsuru/nesnesi" olarak tanımlar (*rem publicam definit esse rem populi*) (*De civitate Dei*, XIX.21). Marcus Dods, bu kısmı "he briefly defines a republic the weal of the people" şeklinde İngilizceye çevirir (Augustinus, 1887: 414), Mete Tunçay'ın bu İngilizce çeviriden hareketle yaptığı Türkçe çeviride ise Cicero'nun cumhuriyeti "kısaca halkın genliği, esenliği" olarak tanımladığı şeklinde bir ibare yer alır (Augustinus, 2012: 385). Böylece halk unsuru/nesnesi anlamına gelen *res populi*, İngilizce ve Türkçe çevirilerde "*public weal*" / "halkın genliği, esenliği" halini alır ve çevirilerde ortaya çıkan bu anlam kayması kaçınılmaz olarak yorumcuları farklı yorumlara sevk eder.

Fehmi Baldaş, Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu Üzerine* çevirisinde "pozitif yasa"yı "olumlu yasa" olarak çevirir (Montesquieu ([1748] 2014: 334). Oysa burada *pozitif* sıfatı "olumlu" anlamı taşımaz; Latince "positivus" sözcüğünün kökeninde "ponere" (koymak, yerleştirmek) fiili yer alır; pozitif yasalar ise "konmuş" (başka bir deyişle insanlar tarafından ortaya konmuş, kanun koyucunun faaliyetinin sonucu olan) yazılı yasalardır. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi Üzerine*'sinin Vedat Günyol tarafından yapılan çevirisinde, *peuple* sözcüğü kimi durumlarda olması gerektiği gibi "halk" ile, kimi durumlarda da "ulus" ile karşılanır (Rousseau, [1762] 2013: 4, 8; krş. 1762: 3, 9). "Halk"ın yerine "ulus"un kullanılmasıyla yapılan bir çeviri, Rousseau yorumlarını etkileyebilecek niteliktedir.

Bir metin üzerine düşünce tarihçilerinin ve diğer uzmanların yaptıkları akademik-bilimsel değerlendirmelerin oluşturduğu ikincil kaynak-

lar külliyatı (literatür), araştırmacıların yorumları üzerinde büyük bir etki yapar. Çoğu akademik disiplinde araştırmacıların güncel bulguları ders kitaplarına dahil edilmez; siyasal düşünceler tarihi alanında bu sorun çok belirgindir (Blau, 2015: 1188). Genel tarih ve düşünce tarihi kitaplarında, özellikle de ders kitaplarında bir konu üzerine yapılan yorumlar, kaçınılmaz olarak araştırmacıların yaklaşımı ve önkabulleri üzerinde belirleyici olur. Türkiye'de lise müfredatında Ortaçağ düşüncesinin ve skolastik felsefenin dinsel fanatizm ile özdeşleştirilmesi, hümanizm, Rönesans, Reform ve Aydınlanma'nın bu "karanlık" olarak nitelenen döneme karşı başkaldırının birbirini tamamlayan boyutları olarak anlatılması, kaçınılmaz olarak üniversite öğrencilerinin (ve düşünce tarihi araştırmacılarının) bu konulardaki görüşlerinin yapıtaşını oluşturmaktadır; buna bağlı olarak, Ortaçağ-modernite ayrımı konusunda literatürde geliştirilen alternatif görüşlerin kabul görmesi zorlaşmaktadır. Monografilerde ve makalelerde belirli konular üzerine geliştirilen yeni yorumların üniversite düzeyindeki ders kitapları tarafından içerilmemesi de ders kitaplarında ve lisans eğitiminde önceki dönemlerin eksik ya da hatalı görüşlerinin sorgulanmaksızın savunulmaya devam etmesine neden olmaktadır.

Literatürdeki bazı eserlerde yapılan hatalar, sonraki dönemlerde yazılan kitaplar tarafından tekrarlanır. Bu hataların önüne geçmek için literatürde yer alan kimi tespitlerin birincil kaynaklardan teyit edilmesi önem taşır. Örneğin Ayferi Göze, Marksizme göre ekonomik, sosyal ve siyasal yabancılaşma olmak üzere üç çeşit yabancılaşmanın var olduğunu belirtir ve ekonomik yabancılaşmanın sosyal yabancılaşmaya, sosyal yabancılaşmanın ise siyasal yabancılaşmaya temel oluşturduğunu yazar (Göze, 1986: 289-290). Mehmet Akad da *Genel Kamu Hukuku* kitabında Marx'ın özgürlük anlayışını anlattıktan sonra Göze'ye referansla bu kalıbı tekrarlar (Akad vd., 2016: 185-186). Bu anlatı, Marx'ın eserlerinde yabancılaşmanın bu şekilde ele alındığı gibi bir yanılsamaya neden olur, oysa Marx hiçbir zaman ekonomik-sosyal-siyasal yabancılaşma arasında ayrım yapmamıştır.

Nadiren karşılaşılsa da bazı örneklerde bir metnin hangi yazara ait olduğu bile literatürde bir tartışma konusudur. Nizamülmülk'e ait olduğu düşünülen *Siyasetname*'nin gerçekte Nizamülmülk'ün ölümün-

den sonra bir saray şairi tarafından yazılmış olduğuna dair kapsamlı tezler ileri sürülmüş olsa da (örn. bkz. Khishmatulin, 2008) pek çok düşünce tarihi kitabında bu konudaki tartışmalara değinilmemektedir.

3. Siyasal Düşünceler Tarihçisi ve İnceleme Nesneleri: Tarafsızlık Mitini Aşmak

Buraya kadar ele alınan konularda görüldüğü gibi, siyasal düşüncelerin kayda alındığı metinler araştırmacının karşısına tüm tartışmalardan arındırılmış olarak, düşüncelerin gerçekliğini tüm çıplaklığıyla yansıtacak şekilde çıkmazlar. Metinler ve metinlerin çevresinde yapılan düşünsel ve akademik tartışmalar arasında bir ayrım olduğu gibi, düşünce tarihçisi de tıpkı düşünceler gibi bir toplumsal-iktisadi formasyonun parçasıdır. John Dunn'ın da belirttiği gibi, siyaset teorisi tarihi üzerine araştırma yapmak, yazmak ya da ders vermek belirli derecelerde siyasal faaliyetlerdir (Dunn, 1996: 17). Araştırmacı, gerek ele aldığı konuları seçerken, gerekse onları yorumlarken belirli bir ideolojik konumlanış içinde yer alır ve yorumlarını yaparken benimsediği perspektif, analizini geliştirirken kullandığı kavramlar bu ideolojik belirlenimin ışığında şekillenir. Siyasal düşünceleri toplumsal sınıflar ya da toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından incelemek için bu konularda eleştirel bir tavır takınmış olmak gerekir; "aşağıdan tarih" yaklaşımını benimseyenlerin önemli bir kısmının sosyalist-komünist hareketin üyeleri olmaları, feminist tarihçilerin ise feminist hareketlerin bir parçası olması rastlantı değildir; sınıfsal sömürüyü ve patriyarkayı sorunsallaştıran ideolojileri benimseyen araştırmacılar, bu konuları ele alırken geliştirdikleri paradigmaları düşünce tarihine uygulamışlardır.

Bütün bunlar, düşünce tarihçilerinin metin karşısında bütünüyle öznel, tarafsız bir konum almalarının, siyasal düşünceleri kendilerinden bütünüyle bağımsız "araştırma nesneleri" haline getirmelerinin mümkün olmadığını gösterir. Araştırmacılar, metinleri incelerken yazarların düşünce pratiklerini "olduğu gibi" çözümleyip aktaramazlar; tarihin diğer alanlarında olduğu gibi düşünce tarihinde de olguları bütünüyle, tüm tartışmaları ve yorumları sona erdirecek şekilde anlatma olanağı yoktur. Düşünce tarihçileri kendi dönemlerinin insanlarıdır ve kendi toplumsal-iktisadi formasyonlarının birer parçasıdırlar; metin-

lere yaklaşımları da sınıfsal aidiyetlerinin, toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde kendilerini konumlandırış biçimlerinin, siyasal angajmanlarının, kendi dönemlerinin kavramsal çerçevesinin, fiziksel kısıtlarının, kişisel edinim ve birikimlerinin sonucu olarak şekillenir. Walicki ve Varşova Okulu'nun Kołakowski gibi diğer mensupları, olguların karmaşıklığından yola çıkmanın, tarihsel gerçekliğin bütünüyle yansıtılması anlamına gelmediğini belirtirler. Olgulara bütünüyle sadık kalma çabasının aşırıya vardırılması ve bir fenomenin tüm boyutlarını hesaba katma çabası, tarihi anlaşılmaz hale getirir çünkü tarihsel fenomenler ancak bazı deformasyonlarla anlaşılabilir hale gelirler (Walicki, 2012: 18). Düşünce tarihçleri ister istemez kimi sorulara yanıt arayarak çalışmalarını yaparlar; bu sorular, incelenen düşünürlerin belirli metinlerinin seçilmesine (ya da bir metnin belirli kısımlarının incelenip diğerlerinin bir kenara bırakılmasına) neden olur. Kautsky'nin Lenin ile ilişkilerini inceleyen bir tarihçinin *Der Weg zur Macht* (1909, *İktidar Yolu*) gibi bir metne bakışı, Kautsky'nin revizyonistler ile tartışmalarını rmerkeze alan bir tarihçinin bakışından farklı olacaktır.

Postmodern yaklaşımları benimseyen kimi tarihçiler, mutlak hakikati bilmenin ve aktarmanın imkânsız olduğu önkabulünden yola çıkarak, tarih incelemesi yapmanın imkânsız olduğu sonucuna varır (Berktay, [2003] 2015: 16); bu yaklaşıma göre tarih yazanların yapabildiği, sadece belirli perspektiflerden, öznel gözlemleri aktarmaktan ibaretti; bu nedenle büyük tarihsel incelemeler yerine mikro-tarih çalışmalarının yapılmasına imkân vardır. Ancak bu yaklaşımlar da kimi tarihçiler tarafından eleştirilmiştir. Leszek Kołakowski, tarihçilerin kendi fikir ve tercihlerinin, onların tarihsel olguları sunma şekillerinde, tema seçimlerinde, bazı fikirlere, olaylara, yazılara ya da kişilere diğerlerinden daha fazla önem vermelerinde etkili olduunu söyler. Ancak Kołakowski'ye göre her tür tarih kitabının yazarın/tarihçinin kişisel görüşleri tarafından çarpıtılmış olan olgular üzerine kurulu olduğunun düşünülmesi, herhangi bir tarih kitabının yazılmasını olanaksız hale getirir (Kolakowski, [1976] 1978: v). Düşünce tarihçilerinin tarih anlatımı yaparken tâbi oldukları kısıtların farkında olmaları, tarih üzerine hiçbir şekilde çalışma yapılamayacağı anlamına gelmez. Bu noktada Hegelciliğin bir yorumunu yapan Kołakowski'den çok farklı bir entelektüel geleneğin, yapısalcı

Marksizmin temsilcisi olan Louis Althusser'e başvurulabilir. Althusser, *Kapital'i Okumak*'ın başlangıcında "masum okuma yoktur" der ve öğrencileriyle birlikte Marx'ın *Kapital*'ini okurken hangi okumadan "suçlu" olduklarını açıklar (Althusser vd., [1965] 1996: 4). Bir konu anlatılırken argümanların ve örneklerin seçilme sırası bile bir konunun düşünce tarihçisi tarafından nasıl anlaşıldığı ve anlatıldığını gösterir. gösterir. Her okuma belirli bir bağlam içinde yapılır. Düşünce tarihçisi kendi okumasının mümkün okumalardan biri olduğunu bilerek eleştirel bir bakış açısı benimseyebilecektir.

Eleştirel düşünce, araştırmacının kendi okumasının masum olmadığının, kendi önkabullerinin ve inceleme çerçevesinin belirlenmiş olduğunun ayırdına varmasıyla başlar, literatürde, gündelik hayatta kullanılan kavramlarda ya da çok çeşitli başka mecralarda yerleşiklik kazanmış fikirlerin, tanımların, sembollerin, inanışların sorunsallaştırılmasıyla devam eder. Dolayısıyla eleştirellik hem insanın kendi kendisini sınaması, hem de yerleşik ideolojik kalıpları, patriyarkal toplumu, sınıfsal sömürü biçimlerini, kolonyal söylemleri maskeleyen söylem kalıplarını, ezilen halkların ezilmesini meşrulaştıran ideolojileri karşısına alması anlamına gelir.

C. Siyasal Düşünceler Tarihinde Analiz ve Sentez

William E. Green, tarihçinin faaliyetini bir pastayı tadarak onun hangi malzemelerden oluştuğunu tahmin etmeye çalışan bir kişinin faaliyetine benzetir. Tarihçiler için, "tarihin pastası" karşılarında hazır durumdadır. Daha önceden bu "pasta"nın malzemeleri ya da tarihin unsurları hakkında bir bilgi sahibidir; olaylar, toplumlar, ülkeler hakkında ön bilgisi vardır. Daha sonra dilimleme yapar, inceleyeceği parçayı (bir dönemi, bir olayı veya bir düşünürü) seçer, buradan ayrıntılı bir inceleme yapar. Daha önceden incelediği konu hakkında sahip olduğu bilgiler (teoriler, yaklaşımlar) onun yaptığı tahminleri kolaylaştırır (Green, 1998: 56). Siyasal düşünce tarihçisi de toplumsal gerçekliğin bir unsuru olan siyasal düşünceler alanını daha önceki bilgilerini, var olan yaklaşımları ve teorileri de kullanarak analiz eder ve bunun üzerinden hem siyasal düşünceler alanı, hem de genel olarak toplumsal gerçeklik üzerine sonuçlara varır.

1. Metnin Yakın Okuması: Argümantasyon Analizi

Michael C. Lemon'a göre siyasal düşünceler tarihçisi incelediği yazar ve metin üzerine iki tür soru sorar; bunların ilki yazarın söyledikleri üzerinedir, diğeri de yazarın söylediklerini neden söylediği ile ilgilidir. İlk soru seti şu soruları kapsar: Yazar hangi argümanlara yanıt vermektedir? Görüşlerini desteklemek için okuyucunun dikkatini hangi düşünürlere çekmekte, hangi düşünürleri eleştirmektedir? Metni yazarken hangi temel sonuçlara ulaşmakta, neyi hedeflemektedir? (Lemon, 1995: 187).

Lemon'a göre düşünce tarihçisinin ikinci soru seti ise şu sorulardan oluşur: Yazar belirli bir çıkarımı neden yapmaktadır? Neden bazı yerlerde konuyu değiştirmektedir? Belirli bir bölümün amacı nedir? Neden bazı yazarlara açıkça referans verirken bazılarına dolaylı bir şekilde değinmektedir? Neden kendisine karşı getirilebilecek belirli bir eleştiriye yanıt vermemeyi tercih etmektedir? Karşıtlarının argümanlarını çarpıtmakta mıdır, onları yanlış mı anlamıştır? Neden mantıksal argümanı ile ters düşen bir tespit yapmaktadır? (Lemon, 1995: 187).

Bu sorulara yanıt arayan araştırmacının dikkat etmesi gereken bazı konular vardır. Her şeyden önce, bir metnin "teleolojik" okuma biçimlerinin reddedilmesi gerekir. Araştırmacılar, çoğu metnin yazılışından sonra hangi etkiyi yaptığı, hangi düşünürleri etkilediği konusunda bilgi sahibidirler, incelemelerini de bu bilgilerin ışığında yapma eğilimindedirler. Rousseau üzerine araştırma yapan bir araştırmacı, düşünürün ölümünden sonra Jakobenler başta olmak üzere çok sayıda Fransız devrimcisine ilham kaynağı olduğunu bilir. Bu bilginin merkeze konmasıyla yapılan bir Rousseau okuması söz konusu düşünürün eserlerinin yorumlanmasında hatalara yol açabilir. Rousseau gerçekten Fransız devrimcilerine ilham kaynağı olmuştur, ancak bu onun düşüncelerinin devrimci düşünceler olduğu anlamına gelmez, Fransız devrimcileri tarafından bu şekilde yorumlandığı anlamına gelir. Bu durumu dikkate almayan her okuma, Rousseau'nun metinlerinde sonradan gelişecek olan devrimci düşüncelerin nüvelerinin aranmasına ve yazara söylemediği şeylerin söyletilmesine neden olacaktır. Aynı şekilde, bir düşünürün bir metni ele alınırken, daha sonra yazdığı metinler dikkate alınarak bir inceleme yapılırsa hatalı sonuçlara varılabilir. Marx'ın 1842-1843

yıllarında *Rheinische Zeitung*'a (*Ren Gazetesi*) için yazdığı yazılar incelenirken onun sonraki yıllarda yazacağı *Komünist Manifesto* gibi metinlerin verilerinden yola çıkılması, teleolojik bir okuma anlamına gelir. *Rheinische Zeitung* yazarı olan Marx, "henüz *Komünist Manifesto*'yu yazmamış olan düşünür" olarak değil, 1842 yılının bir genç yazarı olarak ele alınmalı ve onun bu dönemdeki yazılarını yazdığı ve yayımladığı siyasal-toplumsal-entelektüel koşullar ve entelektüel birikim düzeyi dikkate alınarak inceleme yapılmalıdır.

Bir eserin incelemesi yapılırken, yazarın kullandığı terminolojinin temel alınması, ondan sonra gelen düşünürler ve araştırmacılar tarafından onun düşüncesini açıklamak için kullanılan kavramların (ne kadar yaygınlaşmış olsalar da) bazen açıklayıcı olmayabileceklerinin dikkate alınması gerekir. Adam Smith pek çok düşünce tarihçisine göre "liberalizmin kurucuları" arasında yer alır, ancak o eserlerinde liberalizm kelimesini kullanmadığı gibi, "liberal" sıfatını da herhangi bir ideolojiye gönderme yapmaksızın, "cömert" anlamında kullanır. "Liberal" sıfatının Adam Smith'e sonradan yakıştırıldığını, hatta bu kelimenin Smith'in ölümünden sonra bir ideolojiyi belirtir hale geldiğini dikkate alarak inceleme yapmak, kavramların anakronik kullanımını ve yazarlar hakkında anakronik düşüncelerin geliştirilmesini önler.

Metin incelemesi yaparken ilk olarak metnin yazıldığı tarih aralığı dikkate alınmalı, yazarın metni kaleme alırken hangi gelişmelerin, olayların ve düşünürlerin etkisiyle fikirlerini geliştirdiği dikkate alınmalıdır. Thomas Paine'in Fransız Devrimi'nin etkisiyle düşüncelerini geliştirdiğine dair genel bir tespit, tarihselleştirilmediği sürece bir anlam ifade etmez. Paine 1790'ların başında İnsan Hakları'nı yazarken Fransız Devrimi üzerine yapılan tartışmalardan etkilenmiştir, ancak devrimden önce yazdığı *Common Sense* (1776, *Sağduyu*) için bu geçerli değildir. Dolayısıyla yazarı yazmaya sevk eden nedenleri konumlandırmak için belirli bir metni yazdığı tarihten geriye doğru giden bir okuma yapılmalıdır.

Bir metnin yazıldığı tarihte yazarın aşina olduğu kavramların neler olduğunun bilinmesi, yazar hakkında yapılan yorumları kolaylaştırır. Bir düşünür yeni bir kavram ortaya attığında, yeni bir terim "icat ettiğinde" bunları kendi döneminde ortaya çıkan gelişmeleri adlandır-

mak için ortaya atar, kendi döneminde kullanılan kavramlara başvurarak açıklar ve tanımlar. Pocock'un belirttiği gibi, yazarlar çoğunlukla "görece istikrarlı toplumlarda düzenli olarak kullanılan görece istikrarlı kavramlar" kullanma eğilimindedirler (Pocock, 1962: 195). Hukuk, ilahiyat gibi çeşitli alanlarda kullanılan kavramlar siyasal düşünceler alanına aktarılır (Pocock, 1962: 195). Bir metnin anlaşılması için metnin yazıldığı dönemde başka düşünürler tarafından (ya da aynı düşünürün yazdığı başka metinlerde) yapılan felsefe ve ilahiyat tartışmaları da çoğu zaman açıklayıcı olur (Stelling-Michaud, 1964: 184). Platon, Aristoteles Farabi, Aquinum'lu Thomas ve Kant gibi düşünürlerin siyaset teorilerinde kullandıkları kavramların ve ortaya koydukları argümantasyonun kavranması için onların ontoloji ve epistemoloji gibi alanlardaki katkılarının da dikkate alınması gerekmektedir.

Bu noktada, yazarın belirli bir metninin diğer metinleriyle olan ilişkisinin nasıl kurulabileceğini incelemek gerekiyor. Yazarların incelemelerinde benimsedikleri yöntemler, kavramlar, üsluplar ya da edebi biçimler zaman içinde değişir. Yaygın yaklaşımlarda bu bir evrim süreci olarak görülür; yazarların düşüncelerinin geliştiği ya da evrimleştiği düşünülür. Bu yaklaşım düşünceleri kronolojik bir perspektif içinde incelediği ölçüde açıklayıcıdır. Ancak düşüncelerin gelişiminin yine düşüncelerle bağlantılı olarak incelenmesi bu gelişimin tek bir düşünsel hat üzerinden incelenmesi anlamına gelir. Bir düşünürün düşüncelerinin gelişmesi onun yeni kavramlar icat etmesi ya da keşfetmesine bağlı olarak değil, içinde bulunduğu koşullara ve kendi döneminde yapılan tartışmalara verdiği yanıtların değişmesiyle mümkün olur.

Bir yazarın hayatının belirli bir döneminde verdiği eser ile başka bir dönemde verdiği eser arasında farklılıklar olabilir. Bu farklı eserlerden birinin "yazarın gerçek düşüncesi"ni yansıttığını savunmak, yazarın fikirlerinin hiç değişmediğini iddia etmek için farklı düşünceleri aynı paydada birleştirmeye çalışmak ya da yazarın birbirinden "epistemolojik kopuş"larla kesin olarak ayrışan farklı dönemlerde çok farklı düşünceler geliştirdiğini savunmak, düşünürlere "bir şeyler söyletmek" çabasının sonucudur (bu tavırları kapsamlı bir şekilde eleştiren bir yaklaşım için bkz. Skinner, 1969: 20-21). Düşünce tarihçileri böyle bir yöntem benimsemek yerine eserler arasındaki farklılıkların neler olduğunu dikkate

almalı, bu farklılıkların nedenlerine inmeli; farklı eserler arasındaki süreklilik ve kopuşların neler olduğunu incelemelidir. Süreklilik ve kopuş ise düşünceler alanında birbirlerini diyalektik olarak tamamlayan unsurlardır. Bu tamamlayıcılığı açıklamak için öncelikle sanat tarihinden örnekler verilebilir. Avrupa'da pek çok ülkede XIV. yüzyıla kadar baskın konumda olan gotik üslup ile XVI. yüzyıldan itibaren yaygın hale geçen Rönesans üslubu, görünürde birbirleriyle zıtlık içinde olan üsluplardır, ancak XV. yüzyılın geç gotik üslupları gotik yapılardan Rönesans yapılarına geçişin bir "süreklilik içinde kopuş" olduğunu gösterir. Gaetano Rossini'nin ilk operaları ve son dönem operaları arasında üslup farklılıkları vardır; bestecinin Napoli San Carlo Tiyatrosu için eser vermeye başlamasıyla üslubunda belirgin bir değişimin ortaya çıktığı da göze çarpar, ancak bestecinin armoni anlayışında ve müzikal form tercihlerinde belirgin bir kopuş yaşanmamıştır. Düşünce tarihinde de büyük dönüm noktaları olarak görülen "an"lar çoğu zaman bir sürecin uğraklarıdır; kopuşlar yine bir süreklilik içinde gerçekleşir.

2. Metni Bağlamsallaştırmak: Düşünsel Bağlam

Düşünce tarihçileri metni yazarın entelektüel gelişim süreci içinde anlamlandırmakla yetinmezler, onu başka yazarlarla ilişkilendirirler. Bir yazarın başka bir yazardan nasıl etkilendiği sorusu düşünce tarihçiliğinin en sık karşılaşılan sorularındandır. Yazarların birbirlerinden nasıl etkilendiğinin dikkate alınmasında da dönemsel algıların oynadığı rol dikkate alınmalıdır. Machiavelli 1510'larda *Hükümdar* kitabını yazmıştır, 1540'larda ise Machiavelli üzerine belirli bir yorum türü yaygınlaşmaya başlamıştır. Lipsius'un eserleriyle birlikte yerleşiklik kazanan "Machiavellicilik" algısı, XVII.-XVIII. yüzyıllar boyunca çeşitlenmeye devam etmiştir (Soll, 2014). Voltaire ve Prusya Kralı II. Friedrich Machiavelli ve Machiavellicilik üzerine eserlerini yazarlarken 1510'larda eserlerini yazan Machiavelli'den ziyade kendi dönemlerindeki Machiavelli imgesi ve yorumlarıyla bir diyaloğa girmektedirler. Başka bir deyişle, yazarlar yazarları, metinler metinleri doğrudan doğruya etkilemezler, yazarlar başka metinler üzerine yorumlar oluştururken onlar hakkında kendi dönemlerinde var olan fikirlerden etkilenirler. Dolayısıyla bir yazarın bir başka yazardan ilham aldığını açıkça belirttiği durumlarda bile onu

nasıl algıladığı ve kendi dönemindeki diğer yorumlardan nasıl etkilendiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bir yazarın başka bir yazarı ya da düşünce geleneğini reddetmesi, ona karşı çıkması kimi zaman araştırmacılar için yanıltıcı olur. Bazı durumlarda reddiyelere rağmen metinler benzer bir düşünce çerçevesine sahip olabilirler. Bir düşünür bir diğerinin belirli bir düşüncesini açıkça reddederken diğerini üstü kapalı bir şekilde (bazen de açıkça) benimseyebilir. Jean Bodin Aristoteles'in siyaset tanımını yetersiz bulup reddederken rejimlerin tasnifi başta olmak üzere pek çok konuda ondan etkilenmiştir. Düşünce tarihinde düşünürler, düşünce gelenekleri ve ideolojiler arasında mutlak dostluklar ya da düşmanlıklar olduğu varsayımından hareket etmek hatalı sonuçlara varılmasına yol açar. Platon ve Aristoteles gerek siyaset felsefesine, gerekse felsefenin diğer alanlarına yaklaşımlarıyla çoğu zaman "karşıt" düşünürler gibi telakki edilirler, ancak aralarında çok sayıda benzerlik de vardır; Farabi, İbn Sina ve İbn Miskeveyh gibi düşünürler ikisinin ortak noktalarından hareket edilebileceğini savunmuşlardır. Maverdi'nin fıkıh (İslam hukuku) geleneğinin önde gelen bir temsilcisi olması araştırmacıların onu İslam felsefesi geleneğinden gelen düşünürlerin karşısında konumlandırmasına neden olabilir, ancak Maverdi'nin kimi eserleri İslam felsefe ve ahlak geleneklerinin izini taşır. Hobbes ve Spinoza'nın düşünceleri arasında büyük farklılıklar olduğu gibi, önemli benzerlikler ve ortaklıklar da vardır. Gelenekleri ve süreklilik ilişkilerini basit bir hat üzerinde ilerleyen düşünce çizgileri olarak değerlendirmemek gerekir; bir düşünür bir noktada bir başka düşünürden etkilenirken bir diğer noktada onu reddedebilir.

Bir düşünürün başka bir düşünürle benzer fikirler öne sürdüğü söylenirken çoğunlukla analojilere (yüzeysel görünüm temel alınarak yapılan karşılaştırmalara-benzetmelere) başvurulur. Bir yazarın açıkça bir diğerinden ilham aldığını söylememesine rağmen ikisi arasında ilişki kurulacaksa öncelikle titiz bir inceleme yapılmalıdır. Skinner'a göre bir yazarın (A) diğeri (B) üzerinde etkili olduğuna kanaat getirilmesi için iki yazarın öğretileri arasında gerçek bir benzerlik olması, B'nin kendi düşüncesinin temelini A'dan başkasında bulma imkânının olmaması ve ikisinin görüşleri arasındaki benzerliğin rastlantısal olma olasılığının düşük olması gerekir (Skinner, 1969: 26). İki düşünürün benzer fi-

kirler öne sürmeleri, birinin diğerini etkilediği anlamına gelmez. İki düşünce arasındaki benzerlik, bu düşünceleri geliştiren düşünürlerin birbirini etkilediği anlamına gelebileceği gibi, her iki düşüncenin benzer bir bağlamda ortaya çıkmasından da kaynaklanabilir. Yapılması gereken, bir yandan görünürde benzer fikirler öne süren düşünürlerin içinde şekillendikleri toplumsal, iktisadi, entelektüel ve politik bağlamların arasında nasıl benzerlikler içinde olduğunu dikkate almak, diğer yandan da görünürde benzer olan bu kavramların kullanımı ve anlamı arasında hangi farklılıkların olduğunu ortaya koymaktır. Düşünürler ve eserlerinin arasında karşılaştırma yapılırken benzerlikler yerine farklılıklardan yola çıkılması, düşünsel faaliyet süreçlerinin özgüllüğünün daha iyi kavranmasını sağlar.

Kimi durumlarda bir düşünür diğer düşünürün söylediklerini tekrar etmekle yetinir. Bu durumda her şeyden önce Eskiçağ ve Ortaçağ toplumlarında özgünlüğün kendi başına bir "değer" teşkil etmediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Kapitalist mülkiyet ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla bağlantılı olarak fikri mülkiyetin gelişmesiyle birlikte sanatçılar ve düşünürlerin sadece kendilerine ait olan, kendi yaratma süreçlerinin ürünü olan eserler meydana getirdiklerine dair bir kavrayış ortaya çıkmıştır. Bazı toplumsal formasyonlarda bu özgünlük fikri XIX. yüzyıldan önce yerleşiklik kazanmamıştır. İslam ahlak geleneği içinde verilen çok sayıda eser Nasîruddin Tusi'nin *Ahlak-ı Nasıri*'sinin genişletilmiş şekilleridir; yapılan ve ortaya koydukları temel argümanlar aynıdır. Kaldı ki *Ahlak-ı Nasıri* de İbn Miskeveyh'in ve İbn Sina'nın eserlerinde geliştirdikleri pratik felsefe anlatısını, dolayısıyla Aristoteles'in pratik bilimler tasnifini tekrarlar. Buna rağmen her bir ahlak eseri arasında ciddi farklılıklar da bulunmaktadır. Celaleddin Devvani'nin *Ahlak-ı Celali*'si, *Ahlak-ı Nasıri*'nin İşraki felsefe etkisiyle, özellikle de Gazali alıntılarıyla ve hadislerle büyük ölçüde genişletilmesiyle oluşmuştur. Kınalızade Ali Efendi'nin *Ahlak-ı Alai*'si ile Devvani'nin *Ahlak-ı Celali*'si arasındaki dikkate değer benzerlikler olduğu gibi önemli farklılıklar da vardır; Kınalızade'nin kitabında bir yandan alıntılanan hadislerin sayısı artmış, bir yandan da "Kızılbaşlar" gibi dönemin güncel konularına kısaca da olsa değiniler yapılmıştır.

Bir düşünür ve eserleri başka düşünürler ve onların eserleriyle ilişkilendirildikleri gibi, bir gelenek ya da bir tarihsel dönemle de ilişkilendirilebilmektedirler. Düşünürün bir gelenekle ilişkilendirildiği durumlarda, söz konusu geleneğin çeşitlilikler içeren bir gelenek olduğu dikkate alınmalıdır. Farabi, İbn Teymiyye ve Cemaleddin Afgani gibi çok sayıda yazar "İslam siyasal düşüncesi" alanı içinde eser verir ve bunların yaklaşımları, argümanları ve vardıkları sonuçlar arasında çok önemli farklılıklar vardır. Bu farklılıklar incelenirken söz konusu düşünürlerin hangisinin "gerçek İslam"a uygun bir fikir geliştirdikleri yönündeki soru, düşünce tarihçilerinin sorabileceği bir soru değildir; düşünce tarihçileri bu alanı bütün farklılıklarıyla ele alarak bu farklı yorumların hangi koşullar altında ve hangi nedenlerle oluştuğunu araştırabilirler. Aynı şekilde, Antonio Gramsci, Anton Pannekoek, İosif Stalin, Lev Trotskiy ve Adam Schaff gibi birbirlerinden çok farklı entelektüel konumlanışları olan düşünürlerin hepsinin kendilerini Marksist olarak tanımlamalarından hareketle hangisinin "gerçek Marksizm"e daha yakın olduğu konusunda kesin sonuç bildirmek düşünce tarihçisinin alanının dışındadır. Bu, Marksist felsefe içinde yürütülebilecek bir tartışmadır. Düşünce tarihçisi, farklı Marksizm yorumlarının hangi koşullarda ve hangi tartışmalara yanıt olarak oluştuklarını ve bunların kendilerinden önceki Marksizm yorumlarıyla nasıl ilişkilendiklerini inceleyebilir.

Belirli bir düşünürün bir ideolojiye aidiyeti üzerinden değerlendirilmesi kimi zaman basitleştirici analizlere kaynaklık eder. Muhafazakâr olduğu belirtilen bir düşünürün tüm düşünceleri muhafazakâr ideolojinin temel esasları olarak belirlenen bir listeye uygun olup olmadıkları üzerinden değerlendirilir; "temel esaslar"a uygun olmadığına kanaat getirilen düşünceler bazen birer anomali olarak görülür, bazen de bu aykırı görünen düşüncelerin gerçekte muhafazakâr düşünceye uygun olduğunun kanıtlanmasına çabalanır (bu yaklaşımın eleştirisi için bkz. Skinner, 1969: 18).

Bir düşünürün belirli bir dönemle ya da akımla ilişkilendirilmesinin de çeşitli açılardan sorunlu boyutları olabilir. Machiavelli'nin "modern düşüncenin kurucusu" olarak nitelendiği çok sayıda düşünce tarihi kitabı vardır. Bu tanımda "modern düşünce" daha önceden tanımlanmış bir akım ya da dönem olarak karşımıza çıkar; Machiavelli'nin bu

tanımın unsurlarını içeren eserler verdiği, düşünceler geliştirdiği söylenir. Oysa Machiavelli "modern düşünce" kavramını kullanmamıştır, kendisi yeni bir dönem başlattığı iddiasında da değildir, yeni bir çağ açmaktan ziyade kendisinden önce gelen düşünce geleneğine yanıtlar üretmektedir; bazı yanıtlarıyla önceki geleneğin kavramlarını yeniden üretmekte ya da tekrarlamakta, bazı yanıtlarıyla da yeni bakış açıları getirmektedir. Onun yeni bir çağın kurucusu olarak değerlendirilmesi, önceki geleneği devam ettiren düşüncelerinin yok sayılmasına ve sadece "yeni" fikirlerinin dikkate alınmasına neden olur. Bir kişinin "yeni bir çağı açan" bir düşünür olarak değerlendirilmesinden ziyade içinde bulunduğu çağa ve onun birikimine yanıt veren ya da "önceki çağı kapatan" bir düşünür olarak değerlendirmesi, dönemlerin arasındaki kopuşların yanında süreklilikların de dikkate alınmasını mümkün kılar.

Whig-liberal anlatıda geliştirilen ve bazı Marksist düşünce tarihçileri tarafından iktibas edilen Aydınlanma ve akılcılık anlatısı da güncel literatürde çeşitli boyutlarıyla eleştirilmektedir. Her şeyden önce, tıpkı Hümanizm, Rönesans ve Reform gibi Aydınlanma da bir "mutlak yenilik" getirmekten uzaktır ve geçmişin kaynaklarından beslenmektedir; Aydınlanma'nın akılcılığı Ortaçağ'ın bütünüyle reddini içermez; Aydınlanma düşünürleri Ortaçağ'daki ilahiyat tartışmalarına katkıda bulunmaya devam ederler, üstelik Aydınlanma Çağı'nın bazı önde gelen düşünürleri (örneğin Gottfried Leibniz) Ortaçağ'ın skolastik düşüncesini yeniler ve buna uygun bir siyaset teorisi geliştirirler.

3. Toplumsal Formasyon İçinde Siyasal Düşünce Metinleri

Siyasal düşünceler tarihi üzerine çalışan araştırmacılar, metinleri birbirleriyle ilişkilendirerek düşünceleri entelektüel bir alanın bileşenleri olarak değerlendirmekle yetinmezler. "Büyük yazarlar"ı temel alan geleneksel yaklaşımlardan düşüncelerin tarihsel bağlamları içinde değerlendirilmeleri gerektiğini savunan yaklaşımlara kadar düşünce tarihçiliği ekollerinde bağlamın önemine dikkat çekilir; düşüncelerin kendi başlarına değerleri olduğunu ve toplumsal-iktisadi koşullara bağlı kalınmadan bir inceleme yapılması gerektiğini düşünen yazarlar bile birkaç satırla da olsa yazarların yaşamöyküsüne ve yaşadıkları dönemin önemli olayların anlatımına yer verirler.

Bir düşünce tarihi metni bu tartışmalar da dikkate alınarak toplumsal-iktisadi bağlamla nasıl ilişkilendirilebilir? Bu soruya birkaç örnek üzerinden yanıt verilebilir. Marksist terminolojiden ilham alan Alaeddin Şenel, her "geçim biçiminin" (üretim biçiminin) kendine özgü bir "toplumsal düzen" (sınıf düzeni) yarattığını, bütün bunların da kendilerine uygun bir "düşünce biçimi" yarattığını söyler (Şenel, [1982] 2004: 276). Ona göre "Kilisenin formülleştirdiği biçimleriyle, ortaçağın düşünüşü 'eşitsizlikçi', 'imana dayanan' ve 'ikiyüzlü' bir kültür ve ideoloji idi"; burjuva ekonomisinin gelişmesiyle "laik, bilimsel, demokratik, budünyacı bir düşünüş ve kültür" egemen olmuştu (Şenel, [1982] 2004: 289). Şenel bu şekilde toplumsal-iktisadi ve siyasal bağlam üzerine bir anlatı (feodal-aristokratik toplumdan burjuva toplumuna geçişin öyküsü) geliştirir, bu bağlamın sonucu olduğunu varsaydığı bir düşünce tarihi anlatısı (eşitsizlikçi-imana dayanan ideolojiden laik-bilimsel-demokratik düşünüşe geçiş) ortaya koyar. Ancak bu tespitleri yapması, siyasal düşünceleri toplumsal-iktisadi-siyasal bağlam ile ilişkili olarak açıkladığı anlamına gelmez; Şenel'in yaklaşımında siyasal düşünceler toplumsal-iktisadi bağlam ile değil, toplumsal-iktisadi bağlam üzerine yapılan soyutlamalarla ilişkilendirilmektedir. Şenel bir anlatıyı bir diğeriyle ilişkilendirmekte, bir soyutlamayı diğerinin karşısına koymakta, bu soyut anlatıların somut temellerine inmemektedir. Şenel'in anlatısında Ortaçağ toplumu tanım gereği eşitsizlikçi-imana dayanan bir ideoloji doğurur, burjuva toplumu ise yine tanım gereği laik-bilimsel-demokratik düşünüş ile ilişkilenir. Bu tanımlara ve soyutlamalara uymayan unsurlar ya zamanının ötesinde "ilerici" düşünceler, ya da zamanının gerisine düşen "gerici" düşünceler olabilir.

Şenel'in benimsediği bu anlatı, 1830'larda Fransa'da Guizot gibi liberal tarihçilerin, İngiltere'de ise Whig (Liberal) tarihçilerin geliştirdiği ilerlemeci tarih anlayışının etkisini taşır. Bu anlayışa göre burjuvazinin yükselişi ve kapitalizmin gelişmesi aynı sürecin iki parçasıdır; kapitalizmin gelişmesini sağlayan burjuvazi Ortaçağ'ın toplumsal yapılarını ve düşünsel kalıplarını kırarak dönüştürmüş, özgürlüğün egemen olduğu bir toplum ortaya çıkarmıştır. Aynı anlatı Hümanizm, Rönesans, Reform ve Aydınlanma'nın aynı sürecin farklı yüzleri olduğunu da anlatır; bunlardan her biri burjuvazinin yükselişine bağlı olarak ortaya çıkmıştır

ve düşünce özgürlüğü, laikleşme ve demokratikleşme gibi sonuçlar doğurmuştur. Şenel Luther'in "laik aristokratların da işine yarayan, fakat daha çok burjuvazinin amaçlarına hizmet eden" görüşlerinden bahsederken ve Machiavelli'nin burjuvazinin siyasal düşünüşünün laikleşmesine hizmet ettiğini söylerken (Şenel, [1982] 2004: 290, 302) yaygın liberal-ilerlemeci anlatıyı Marksist bir terminolojiye uyarlar.

Siyasal düşünce metinlerini toplumsal-iktisadi gerçeklik ile ilişkilendirmek için düşüncelerin gerçeklik hakkındaki genelleme ve soyutlamalarla değil, gerçekliğin özgül biçimleriyle bağlantılarını incelemek gerekmektedir. Tarihsel gerçeklik genellemeler üzerinden değil, ayrıntılarıyla incelendiğinde Hümanizm, Rönesans, Reform ve Aydınlanma'nın birbirlerinden çok farklı süreçler olduğu, her birinin burjuvaziyle, laikleşme ile ya da özgürlük ile farklı şekillerde bağlantılı olduğu görülür. Machiavelli bir Rönesans dönemi düşünürüdür, ancak onun ilişkili olduğu sınıfın kapitalist bir burjuvazi olmadığına dair kapsamlı tezler öne sürülmüştür; E. M. Wood, Machiavelli'nin feodal aristokrasiyle yakından bağlantılı olan Ortaçağ kentlerinin burjuva sınıfıyla bağlantıları olduğuna dair kapsamlı bir analiz geliştirmiştir (Wood, 2012: 63). Dolayısıyla Wood'un tespitine göre burjuvazi ile bağlantı, feodalite karşıtlığı anlamına gelmemektedir. Burjuvazinin yükselmesi kapitalizmin gelişmesi anlamına gelmez; kapitalizmin gelişkin olduğu dönemlerde de burjuvazi egemen sınıf olmayabilir. Siyasal düşünce tarihçilerinin bir düşünürü bir sınıfla ya da bir üretim biçimiyle ilişkilendirirken kavramlarını özenli bir şekilde seçmeleri gerekmektedir.

Aynı uyarı, Hümanizm, Rönesans, Reform ya da Aydınlanma gibi düşünsel, dinsel ya da sanatsal akımlar için de geçerlidir. Whig-liberal tarihyazımında bunlar yükselen bir burjuvazinin ve gelişen bir kapitalizmin açtığı özgürlük alanının laikleşmeyi besleyen uzantıları olarak değerlendirilir, aristokrasi ve feodalizmin gerileyişinin de bu sürece ivme kazandırdığına inanılır. Oysa bütün bu akımların "burjuvazinin yükselişi", "kapitalizmin gelişmesi", "feodalizmin sonu" anlatılarıyla olan bağlantıları son derece tartışmalıdır. Hümanizm XVI. yüzyılda seküler özellikler taşımıştır, ancak bu akımın ortaya çıktığı dönemde (XII. yüzyılda) Aziz Augustinus gibi erken dönem Hıristiyan kaynaklardan beslenmiş olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Katolik Kilisesi'nin

en büyük destekçileri arasında olduğu Rönesans ile Protestan Reformu arasında doğrudan bir ilişki kurmak son derece zordur. Protestan Reformu'nu kapitalizm ve burjuvazinin gelişmesine paralel bir şekilde inceleyen, Max Weber'in yaygınlaşmasına katkıda bulunduğu anlatı ise Weber sonrasında çok sayıda yazar tarafından eleştirilmiştir; Ellen Meiksins Wood başta olmak üzere kimi Marksist tarihçiler de Reform'un Almanya'daki ilk gelişiminin burjuvazinin desteğiyle ve kapitalist üretim biçimi içinde, geç dönem feodalizm koşullarında aristokrasinin verdiği destek ile mümkün olduğunu savunurlar (bkz. Wood, 2012: 77 vd.).

Özetlemek gerekirse, siyasal düşünceler ile toplumsal-iktisadi bağlam arasındaki ilişki, özgül düşüncelerin özgül bağlamlarla bağlantılandırılması yoluyla kurulabilir. Basit terimlerle tanımlanabilecek yekpare bir burjuva düşüncesinden ya da kapitalist düşünceden bahsedilemez. Her bir siyasal düşünce eseri üzerine, bu eserler toplumsal-iktisadi özgül bağlamları ile birlikte değerlendirildiği takdirde anlamlı bir değerlendirme yapılabilir.

SONUÇ

Araştırmacıların metodoloji ve araştırma teknikleri üzerine düşünmeleri, bir bakıma kendi kendileri üzerine düşünmeleri anlamına gelir: Bu şekilde araştırmacılar benimsedikleri yaklaşımların imkânlarının ve eksikliklerinin farkına varırlar. Siyasal düşünceler tarihi literatüründe yapılan bu kısa inceleme, siyasal düşünceler tarihçiliğinin tarihyazımı, metodoloji ve araştırma yöntemleri açısından önemli imkânlar sunduğunu ortaya koymaktadır. Düşüncelerin birbirleriyle diyalog içinde olan soyut varlıklardan ibaret olmadığına, onların somut kişiler tarafından geliştirilen bir insani faaliyeti sonucunda ortaya konduğuna dair görüşler, günümüzde metodoloji üzerine düşünen pek çok düşünce tarihçisi tarafından savunulmaktadır. Cambridge Okulu mensubu tarihçiler tarafından metin analizi konusunda geliştirilen itinalı yaklaşımlara diğer ekollerin tarihçileri kayıtsız kalmamıştır; Marksist yaklaşımlarda üretim biçimleri ve üretim ilişkilerine dair tespitler toplumsal-iktisadi tarihteki bulgular ışığında rafine edilmiştir, feminist yaklaşımlar düşünce tarihi metinlerinin cinsiyetçilik açısından son derece kapsamlı eleştirilerini yapmışlardır. Geleneksel "büyük yazarlar" listelerinin aşılması gerektiğine dair fikirleri yalnız Cambridge Okulu mensupları değil, Marksistler de savunmaktadırlar. Özetle, siyasal düşünceler tarihçiliği Platon, Aristoteles, Machiavelli, Hobbes, Locke, Rousseau ve Marx gibi sınırlı sayıda düşünüre atfedilen "büyük fikirler"i serimlemekle sınırlı kalan yaklaşımları aşmış durumdadır.

Disiplindeki bu önemli gelişmelere rağmen önemli eksiklikler de kendini göstermektedir. Kapitalizmin gelişmesinden önce Avrupa'da ve Avrupa dışında üretim biçimleri ve toplumsal sınıflara dair tartışmaların kapsamlı bir şekilde yapılmaması, bu dönemlerin siyasal düşünceleri-

nin Marksist açıdan değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Geleneksel yaklaşımlarda olduğu gibi "yeni tarih" yaklaşımlarında da esas itibariyle Batı merkezli bir düşünce tarihi anlatısı geliştirmekle yetinilmektedir; Batı dışında gelişen siyasal düşünceler ile Batı düşünceleri beraber ele alma girişimleri, çoğunlukla Çin, Hindistan ya da İslam düşünürlerinden bazılarının Batı düşünürleriyle beraber ele alınmasıyla sınırlı kalmaktadır. Ortaçağ'da Çin'de, XIX.-XX. yüzyıllarda Güney Amerika'da ve Afrika'da gelişen siyasal düşünceler halen uluslararası literatürde yeterince tartışılmamaktadır. Siyasal düşüncelerin dünya ölçeğinde tarihi, halen yazılmayı beklemektedir.

Ders anlatımında ve ders kitaplarında kaçınılmaz olarak basitleştirmelere başvurulur; diğer olgular gibi siyasal düşüncelerin de tüm ayrıntılarıyla aktarılması mümkün olmadığı gibi, gerekli de değildir. Düşünce tarihçileri kaçınılmaz olarak belirli düşünür ve siyasal akımları seçerek anlatım yaparlar. Bu düşünür ve akımları tamamlanmış ve aşılmaz bir külliyat, bir kanon olarak ele almamak ve incelemeye konu edilmeyen bir alanın da var olduğunu bilerek düşünce tarihi üzerine inceleme yapmak mümkündür. Büyük düşünür yaklaşımını terk etmek, Konfüçyüs, Platon, İbn Haldun ya da Spinoza üzerine derinlikli çalışmalar yapmayı engellemez; ancak bu düşünürlerin sonraki nesiller tarafından unutulmuş olan bazı yazarlarla diyalog halinde eser verdiği dikkate alınarak inceleme yapılması, söz konusu düşünürlerin tarih içinde konumlandırılmasının önünü açar. Düşünce tarihinin büyük kırılmalar ve kopuşlar üzerinden değil, geçişkenlik-süreklilik içinde gerçekleşen kırılma ve kopuşlarla okunması, toplumsal gerçekliğin maddi ve düşünsel boyutlarının tüm zenginlik ve karmaşıklığının kavranmasını sağlar.

Ele alınan konu üzerinde incelemeyi yapmadan önce hüküm vermek, sağlıklı bir düşünce tarihi incelemesi yapılmasını engeller. Düşünürleri ve eserlerini değerlendiren bazı hipotezleri mutlak kabul eden araştırmacılar, kaçınılmaz olarak kendi düşüncelerini inceledikleri düşünürlere "söyletme" eğilimine girerler. Bu yaklaşımdan kaçınmak isteyen bir düşünce tarihçisinin düşünürleri değerlendirirken temkinli bir şekilde yaklaşması, bir düşünür üzerine başkaları tarafından geliştirilen fikirlerin hiçbir zaman o düşünürün fikrini bütünüyle yansıtmayacağını dikkate alması gerekir. Düşünce tarihi üzerine yapılan itinalı bir çalışma,

Aquinum'lu Thomas'ın Aristoteles üzerine söylediklerinin Aquinum'lu Thomas'ın düşüncesi hakkında; Hegel'in Kant üzerine söylediklerinin Hegel'in düşüncesi hakkında bilgi verdiğini dikkate almayı gerektirir. Aynı şekilde, Skinner ya da Macpherson'ın Hobbes üzerine yaptığı bir çalışma da söz konusu tarihçilerin Hobbes üzerine kendi perspektiflerini verecektir. Tarihin diğer alanlarında olduğu gibi siyasal düşünceler tarihinde de incelenen konu hakkında nihai yoruma ulaşmak mümkün değildir; ancak araştırmacılar perspektiflerinin ve bilgilerinin kısıtlılığını dikkate alarak gerçekliği bütünüyle kavrayamasalar da gerçekliğe doğru perde aralayabilirler.

Yazarlar ya da düşünce gelenekleri arasında bir hiyerarşi olduğunu varsayan ve bu hiyerarşinin alt kademelerinde yer aldığını düşündüğü unsurları baştan eleyenler, düşünce tarihini ilerlemeci bir anlayış üzerinden okurlar; "Batı" düşüncesini ileri, bunun dışında kalan tüm literatürü geri; Ortaçağ düşüncesini Yeniçağ düşüncesiyle aşılmış; İslam düşüncesini özgünlükten uzak gören bir araştırmacının olumladığı düşünce gelenekleri de dahil olmak üzere düşünce tarihinin herhangi bir alanını sağlıklı bir şekilde değerlendirmesi mümkün değildir. Bir düşüncenin yalnızca var olması bile onun düşünce tarihçiliğinde bir araştırma konusu yapılması için yeterlidir. İlerilik/gerilik, ya da doğruluk/yanlışlık gibi yargılar üzerinden bir değerlendirme yapmak siyasal düşünceler tarihçilerinin değil, siyasal düşünürlerin inceleme alanına girer.

Bu çalışmanın başlangıcında, siyasal düşünceler tarihinin tam anlamıyla akademik bir disiplin olması için bu alanda çalışan araştırmacıların yaklaşımları ve araştırma yöntemleri üzerine düşünmeleri gerektiğine dikkat çekilmiş, siyasal düşünceler alanı ile bir akademik disiplin olarak siyasal düşünceler tarihinin arasındaki ayrımın önemi vurgulanmıştı. Çalışmayı sonlandırırken, bahsedilen ayrımın mutlaklaştırılmaması gerektiğini de belirtmek gerekiyor. Siyaset felsefesi ve siyaset teorisi ise düşünce tarihi ile yoğun bağları olan alanlardır: Siyaset teorisyenleri siyasal alana ilişkin kavramlar geliştirirken daha önce geliştirilmiş olan kavramları kullanır, daha önce eser vermiş olan teorisyenlere atıflar yaparlar. Siyasal düşünceler tarihçilerinin gelenekselleşmiş değerlendirmeleri tekrarlamak yerine eleştirel yaklaşımlarla siyasal düşünceler alanını yeniden düşünmeleri, siyaset teorisyenlerinin kullandıkları kavramların

temellerinin gözden geçirilmesini sağlar. Örneğin laiklik, otoriter yönetim ya da demokrasi gibi güncelliğini koruyan tartışma konularında geleneksel tarihyazımının sınıf körü, cinsiyetçi, Batı merkezci ve liberal-ilerlemeci yaklaşımını aşan bir siyasal düşünceler tarihçiliği, siyaset teorisyenlerinin bu konularda geliştireceği kavramlara da zengin veriler sunacaktır. Siyasal düşünceler tarihçiliği ve siyaset teorisi, ayrı olsa da, birbirlerini diyalektik bir şekilde tamamlayan alanlardır.

KAYNAKLAR

Abadan, Yavuz (1965) "Âmme Hukukunun Konusu ve Öğretim Metodu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20(2): 399-417

Acar-Savran, Gülnur ([1987] 2013) *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*, Ankara: Dipnot.

Acar-Savran, Gülnur (2006) *Özne-Yapı Gerilimi: Maddeci Bir Bakış*, İstanbul: Kanat.

Afanasiev, Viktor ([1962?] 1990) *Felsefenin İlkeleri*, çev. Nadiye R. Çobanoğlu, İstanbul: Yar.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (1989) *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, Ankara: Verao

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Köker, Levent (1991a) *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge.

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Köker, Levent (1991b) *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, Ankara: İmge.

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Köker, Levent & Akal, Cemal Bâli (1994) *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge.

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Zabcı, Filiz & Ergün, Reyda (2005) *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, Ankara: İmge.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (2006) *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara: İmge.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (ed.) (2011) *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim.

Akad, Mehmet vd. (2016) *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der.

Akal, Cemal Bâli ([1996] 2016) *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Ankara: Dost Kitabevi.

Akal, Cemal Bâli ([1998] 2016) *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost Kitabevi.

Akal, Cemal Bâli (2004) *Varolma Direnci ve Özerklik: Bir Hak Kuramı İçin Spinoza'yla*, Ankara: Dost Kitabevi.

Akbay, Muvaffak (1948) *Umumi Âmme Hukuku Dersleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Akın, İlhan (1962) *Devlet Doktrinleri*, İstanbul: Samim Gürbüz-Sadık Özaygen Basımevi.

Akkaya Kia, Rukiye (2012) *Bir Ders Konusu Olarak Devlet: Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri*, İstanbul: Beta.

Alexander, James (2016) "The Cambridge School, c. 1875 to 1975", *History of Political Thought*, 37: 360-386.

Althusser, Louis ([1959] 1992) *Montesquieu: La politique et l'histoire*, Paris: PUF.

Althusser, Louis vd. ([1965] 1996) *Lire le Capital*, Paris: PUF.

Armitage, David ([2000] 2004) *The Ideological Origins of the British Empire*, Cambridge: Cambridge University Press.

Assmann, Jan (2002) *The Mind of Egypt: History and Meaning in the Time of the Pharaohs*, çev. Andrew Jenkins, New York: Metropolitan Books.

Atılgan, Gökhan (2017) "İdeoloji", Atılgan, Gökhan & Aytekin, E. Attila (ed.) *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, İstanbul: Yordam, 285-297.

Augustinus, Aurelius (1887) "St. Augustine's City of God", çev. Marcus Dods, Schaff, Philip (ed.) *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church: Volume II*, Buffalo: The Christian Literature Company, 1-511.

Augustinus, Aurelius (2012) "Tanrı Devleti'nden Seçme Parçalar", çev. Mete Tunçay, Tunçay, Mete (ed.) *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar 1: Eski ve Orta Çağlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Ball, Terence (2004) "History and the Interpretation of Texts", Gaus, Gerald F. & Chandran Kukathas (ed.) *Handbook of Political Theory*, London: Sage, 18-30.

Ball, Terence (2017) "The 'Berkeley School' of Political Theory: A Discussion of its Beginnings, its Development, and the Disagreements over Calling it a 'School'", *PS: Political Science & Politics*, 50(3): 789-791.

Ball, Terence & Bellamy, Richard ([2003] 2013) *20. Yüzyıl Siyasal Düşünceler Tarihi*, çev. Mehmet Altun vd., İstanbul: Babil.

Barker, Ernest (1982) *I. Justinianos'tan son Palaiologos'a Kadar Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, çev. Mete Tunçay, Ankara: Dost.

Bayly, Christopher Alan ([2004] 2014) *Modern Dünyanın Doğuşu: Küresel Bağlantılar ve Karşılaşmalar, 1780-1914*, İstanbul: Ayrıntı.
Berktay, Fatmagül ([1995] 2014) *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, İstanbul: Metis.
Berktay, Fatmagül ([2003] 2015) *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis.
Berktay, Fatmagül (2010) *Politikanın Çağrısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
Berktay, Fatmagül (2012) *Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*, İstanbul: Metis.
Bilal, Melissa & Ekmekçioğlu Lerna (ed.) ([2006] 2017) *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar*, İstanbul: Aras.
Black, Antony ([2009a] 2016) *A World History of Ancient Political Thought: Its Significance and Consequences*, Oxford: Oxford University Press.
Black, Antony (2009b) "Toward a Global History of Political Thought", Shogimen, Takashi & Nederman, Cary J. (ed.) *Western Political Thought in Dialogue with Asia*, Lanham: Lexington Books, 25-42.
Blackledge, Paul (2011) *Reflections on the Marxist Theory of History*, Manchester: Manchester University Press.
Blakeley, Thomas J. (1964) *Soviet Theory of Knowledge*, Dordrecht: Springer.
Blakely, Jason (2016) "Leo Strauss, Political Science, and the Trouble with a 'Great Books' Approach to the Study of Politics", *Journal of the Philosophy of History*, 2016: 1-21.
Blakey, Robert (1855) *The History of Political Literature from the Earliest Times: Volume I*, London: Richard Bentley.
Blakey, Robert (1879) *Memoirs of Dr. Robert Blakey*, ed. Henry Miller, London: Trübner & Co.
Blau, Adrian (2015) "History of Political Thought as Detective-Work", *History of European Ideas*, 41:8, 1178-1194.
Boer, Pim den (1998) "The Historiography of German *Begriffsgeschichte* and the Dutch Project of Conceptual History", Hampsher-Monk, Iain & Tilmans & Karin, Van Ree, Frank (ed.) *History of Concepts: Comparative Perspectives*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 13-22.
Bora, Tanıl (2017) *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İstanbul: İletişim.

Borreil, Jean & Fraisse, Geneviève & Rancière, Jacques (1974) "Le Centre de recherches sur les idéologies de la révolte (Définition des objectifs et projets de recherches pour l'année 1975)", http://horlieu-editions.com/introuvables/les-revoltes-logiques/le-centre-de-recherche-sur-les-ideologies-de-la-revolte.pdf, erişim tarihi: 16.08.2017.

Boucher, David & Kelly, Paul ([2003] 2009) "Introduction", *Political Thinkers: From Socrates to the Present*, Oxford: Oxford University Press, 1-24.

Brett, Annabel & Tully, James & Hamilton-Bleakley, Holly (ed.) (2006) *Rethinking the Foundations of Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press

Broad, Jacqueline & Green, Karen (2009) *A History of Women's Political Thought in Europe, 1400-1700*, Cambridge: Cambridge University Press.

Browning, Gary (2016) *A History of Modern Political Thought: The Question of Interpretation*, Oxford: Oxford University Press.

Buck-Morss, Susan ([2009] 2012) *Hegel, Haiti ve Evrensel Tarih*, çev. Erkal Ünal, İstanbul: Metis.

Burke, Peter (1997) *Varieties of Cultural History*, Ithaca: Cornell University Press.

Burns, Edward McNall (1984) *Çağdaş Siyasal Düşünceler: 1850-1950*, çev. Alaeddin Şenel, Ankara: Birey ve Toplum.

Carr, Edward Hallett ([1961] 2015) *Tarih Nedir?*, çev. Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim.

Carr, H. Wildon (2016) *Benedetto Croce Felsefesi: Sanat ve Tarih Sorunu*, çev. Nesrin Atasoy Ertürk, Adapazarı: Değişim.

Chignola, Sandro (2002) "History of Political Thought and the History of Political Concepts: Koselleck's Proposal and Italian Research", *History of Political Thought*, 23(3): 517-541.

Collingwood, Robin George ([1939] 1996) *Bir Özyaşamöyküsü*, çev. Ayşe Nihal Akbulut, İstanbul: Yapı Kredi.

Collingwood, Robin George ([1946] 1990) *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, İstanbul: Ara.

Collingwood, Robin George (2005) *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üzerine Başka Yazılar*, çev. Ahmet Hamdi Aydoğan, İstanbul: Yapı Kredi.

Collini, Stefan (2000) "General Introduction", Collini, Stefan - Whatmore & Richard & Young, Brian (ed.) *Economy, Polity, and Society: British Intellectual History, 1750-1950*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-21.

Collini, Stefan & Winch, Donald & Burrow, John (1983) *That Noble Science of Politics: A Study in Nineteenth-Century Intellectual History*, Cambridge: Cambridge University Press.

Collins, Randall ([1998] 2016) *Felsefelerin Sosyolojisi: Entelektüel Değişimin Global Teorisi*, çev. Tufan Göbekçin, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları.

Coşar, Simten & Özman, Aylin (ed.) (2015) *Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet: Edebiyat, Medya, Siyaset*, İstanbul: İletişim.

Crozat, Charles (1938) *Amme Hukuku Dersleri: Birinci Kitap (Devlet Teorisinin Tarihi): Kısım I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları / Hukuk Fakültesi.

Crozat, Charles (1944) *Âmme Hukuku Dersleri*: *Cilt II – Kısım I (Orta Zamanlar)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Crozat, Charles (1946) *Âmme Hukuku Dersleri: Cilt II – Kısım II (Orta Zamanlar)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları

Çakır, Serpil ([1994] 2016) *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis.

Çakır, Serpil (2011) "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar için, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası", Sancar, Serpil (ed.) *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar: Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 505-533.

Çakmak, Cengiz (2012) "Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi", *Felsefe Arkivi*, 30: 141-151.

Çetinkaya, Bayram Ali (ed.) (2015) *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, 10 cilt, İstanbul: İnsan.

Çetinkaya, Y. Doğan (2002) "Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi", Bora, Tanıl (ed.) *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cilt 4: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.

Dabashi, Hamid (2015) *Can Non-Europeans Think?*, London: Zed

Dallmayr, Fred (1996) *Beyond Orientalism: Essays on Cross-Cultural Encounter*, Albany: State University of New York Press

Dallmayr, Fred ([2004] 2013) "Monoloğun Ötesinde: Karşılaştırmalı Bir Siyaset Teorisine Doğru", çev. Feyzullah Yılmaz, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 18(35): 87-108.

Dallmayr, Fred (2009) "Comparative Political Theory: What Is It Good For?", Shogimen, Takashi & Nederman, Cary J. (ed.) *Western Political Thought in Dialogue with Asia*, Lanham: Lexington Books, 13-24.

Damodaran, K. ([1967] 2011) *Indian Thought: A Critical Survey*, Delhi: People's Publishing House (P).

Dâver, Bülent (1968) *Çağdaş Siyasal Doktrinler: Devletin Rolü ve Amaçları Yönünden Bir Deneme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

De Greef, Guillaume (1895) *L'évolution des croyances et des doctrines politiques*, Bruxelles: Mayolez & Audiatre – Paris: F. Alcan.

Delaperrière, Maria & Lory, Bernard & Marès, Antoine (ed.) (2005) *Europe médiane: Aux sources des identités nationales*, Paris: Institut d'Etudes Slaves.

Donaldson, Sue & Kymlicka, Will ([2011] 2016) *Zoopolis: Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı*, çev. Mine Yıldırım, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Dunn, John ([1968] 1980) "The Identity of the History of Ideas", *Political Obligation in its Historical Context: Essays in Political Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 13-28.

Dunn, John (1996) *The History of Political Theory and Other Essays*, Cambridge: Cambridge University Press.

Easton, David (1951) "The Decline of Modern Political Theory", *The Journal of Politics*, 13(1): 36-58.

Easton, David (1991) "Political Science in the United States: Past and Present", David Easton, John G.Gunnell and Luigi Graziano - Easton, David & Gunnell, John G & Graziano, Luigi (ed.) *The Development of Political Science: A Comparative Survey*, London: Routledge, 275-291.

Fazlıoğlu, İhsan (2015) *Kayıp Halka: İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi: Felsefe-Bilim Yazıları*, İstanbul: Papersense.

Ferrari, [Giuseppe] (1860) *Histoire de la raison d'Etat*, Paris: Michel Lévy.

Ferrari, Giuseppe (1862) *Corso sugli scrittori politici italiani e stranieri*, Milano: Carlo Aliprandi.

Foucault, Michel (1969) *L'archéologie du savoir*, Paris: Gallimard.

Foucault, Michel (1977) "Pouvoirs et stratégies: entretien avec Michel Foucault", *Les révoltes logiques*, 4: 89-97.

Fox-Genovese, Elizabeth (1977) "Property and Patriarchy in Classical Bourgeois Political Theory", *Radical History Review*, 14-15: 36-59.

Freeden, Michael (2001) "Political Ideologies in Substance and Method: Appraising a Transformation", Freeden, Michael (ed.) *Reassessing Political Ideologies: The Rurability of Dissent*, London: Routledge, 1-12.

Freeden, Michael (2004) "Ideology, Political Theory and Political Philosophy", Gaus, Gerald F. & Kukathas, Chandran (ed.) *Handbook of Political Theory*, London: Sage, 3-17.

Gambetti, Zeynep (2017) "Siyaset Bilimi ve Felsefe", Atılgan, Gökhan & Aytekin, E. Attila (ed.) *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, İstanbul: Yordam, 525-537.

Gillespie, Michael Allen (2008) *The Theological Origins of Modernity*, Chicago: University of Chicago Press.

Godelier, Maurice (1986) *The Mental and the Material Thought Economy and Society*, çev. Martin Thom, London: Verso.

Goyard-Fabre, Simone (1996) *Eléments de philosophie politique*, Paris: Armand Colin.

Gramsci, Antonio ([1932-1935] 1977) *Quaderni del Carcere: Volume terzo: Quaderni 12-29*, ed. Valentino Gerratana, Torino: Giulio Einaudi.

Green, S. J. D. (1995) "The Tawney-Strauss Connection: On Historicism and Values in the History of Political Ideas", *The Journal of Modern History*, 67: 255-277.

Green, William E. (1998) "Periodizing World History", Pomper, Philip et al. (ed) *World History: Ideologies, Structures, and Identities*, Malden: Blackwell, 53-65.

Guilhaumou, Jacques & Vovelle, Michel (2006) "Un historien hors des sentiers battus", *Actuel Marx*, 40: 188-198.

Gumplowicz, Ludwig ([1892] 1905) *Geschichte der Staatstheorien*, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung.

Gunnell, John G. (1982) "Interpretation and the History of Political Theory: Apology and Epistemology", *The American Political Science Review*, 76(2): 317-327.

Gunnell, John G. (1993) *The Descent of Political Theory: The Genealogy of an American Vocation*, Chicago: The University of Chicago Press.

Hampsher-Monk, Iain ([1993] 2005) *Modern Siyasal Düşünce Tarihi: Hobbes'tan Marx'a Büyük Siyasal Düşünürler*, çev. Necla Arat vd., İstanbul: Say

Hanson, Russell L. (1986) "Remembrance of Times Lost: On the Recoverability of Political Traditions", Nelson, John S. (ed.) *Tradition, Interpretation, and Science: Political Theory in the American Academy*, Albany: State University of New York, 171-200.

Haworth, Alan ([2004] 2012) *Understanding the Political Philosophers: From Ancient to Modern Times*, Oxon: Routledge.

Hazareesingh, Sudhir & Nabulsi, Karma (2008) "Using Archival Sources to Theorize About Politics", Leopold, David & Stears, Marc (ed.) *Political Theory: Methods and Approaches*, Oxford: Oxford University Press, 150-170.

Heeren, Arnold Hermann Ludwig (1805) *Kleine historische Schriften: Zweyter Theil*, Göttingen: Johann Friedrich Römer.

Hildenbrand, Karl (1860) *Geschichte und System der Rechts- und Staatsphilosophie: Erster Band: Das klassische Alterthum*, Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.

Hill, Christopher ([1972] 2013) *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim.

Hill, Christopher (1990) *A Nation of Change and Novelty: Radical Politics, Religion and Literature in Seventeenth-Century England*, London: Routledge.

Howard, Dick (2010) *The Primacy of the Political: A History of Political Thought from the Greeks to the French and American Revolutions*, New York: Columbia University Press.

Hsiao, Kung-chuan ([1945] 2016) *History of Chinese Political Thought, Volume 1: From the Beginnings to the Sixth Century, A.D.*, çev. Frederick W. Mote, Princeton: Princeton University Press.

Hutton, Patrick H. (1981) "The History of Mentalities: The New Map of Cultural History", *History and Theory*, 20(3): 237-259.

Ifversen, Jan (2010) "Myth in the Writing of European History", Berger, Stefan & Lorenz, Chris (ed.) *Nationalizing the Past: Historians as Nation Builders in Modern Europe*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 452-479.

Ingravalle, Francesco (2013) *Che cos'è la storia delle dottrine politiche?*, Santarcangelo di Romagna: Maggioli Editore.

İbn Sina (2005) *Kitabu'ş-Şifa: Metafizik: II*, çev. Ekrem Demirli & Ömer Türker, İstanbul: Litera.

James, J. L. R. ([1938] 1989) *The Black Jacobins: Toussaint L'Ouverture and the San Domingo Revolution*, New York: Vintage Books (Random House).

Kapust, Daniel & Kinsella, Helen M. (2017) "Introduction: Theory's Landscapes", Kapust, Daniel & Kinsella, Helen M. (ed.) *Comparative Political Theory in Time and Place: Theory's Landscapes, New York*: Palgrave Macmillan, 1-24.

Kardeş, M. Ertan (2015) *Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı: Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Düşüncesi*, İstanbul: İletişim.

Katvan, Zeev (1978) "Reflection Theory and the Identity of Thinking and Being", *Studies in Soviet Thought*, 18(2): 87-109.

Kelly, Paul J. (1999) "Contextual and Non-Contextual Histories of Political Thought", Hayward, Jack & Barry, Brian & Brown, Archie (ed.) *The British Study of Politics in the Twentieth Century*, Oxford: Oxford University Press, 37-62.

Kelly, Paul J. (2011) "Rescuing Political Theory from the Tyranny of History", Floyd, Jonathan & Stears, Mark (ed.) *Political Philosophy versus History? Contextualism and Real Politics in Contemporary Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 13-37.

Khishmatulin, Alexey A. (2008) "To Forge a Book in the Medieval Ages: Nezām al-Molk's Siyar al-Moluk (Siyāsat-Nāma)", *Journal of Persianate Studies*, 1: 30-66.

King, Preston (1983) "Introduction", King, Preston (ed.) *The History of Ideas: An Introduction to Method*, London: Croom Helm, 3-20.

Klosko, George ([1986] 2007) *The Development of Plato's Political Theory*, Oxford: Oxford University Press.

Kołakowski, Leszek ([1976] 1978) *Main Currents of Marxism: Its Rise, Growth and Dissolution: Volume I: The Founders*, çev. P. S. Falla, Oxford: Clarendon.

Koselleck, Reinhart ([1954] 2012) *Kritik ve Kriz: Burjuva Dünyanın Patolojik Gelişimi Üzerine Bir Katkı*, çev. Eylem Yolsal Murteza, İstanbul: Otonom.

Koselleck, Reinhart (2002) *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, çev. Todd Samuel Presner vd., Stanford: Stanford University Press.

Koselleck, Reinhart (2009) *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, çev. Atilla Dirim, İstanbul: İletişim.

Köker, Levent (1992) *Demokrasi Üzerine Yazılar*, Ankara: İmge Kitabevi.

Köse, Hızır Murat (2009) "İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(27): 1-19.

Laslett, Peter (1949) "Introduction", Filmer, Robert, *Patriarcha and Other Political Works*, Oxford: Basil Blackwell, 1-48.

Le Goff, Jacques & Nora, Pierre (ed.) (1974) *Faire de l'histoire*, 3 cilt, Paris: Gallimard.

Lemon, Michael C. (1995) *The Discipline of History and the History of Thought*, London: Routledge.

Losurdo, Domenico ([2006] 2011) *Liberalism: A Counter-History*, çev. Gregory Elliott, London: Verso.

Lovejoy, Arthur O. ([1936] 2001) *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea: The William James Lectures Delivered at Harvard University, 1933*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Lukács, György ([1923] 1998) *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.

Lukács, György ([1954] 2006) *Aklın Yıkımı: Birinci Kitap*, çev. Ayşen Tekşen Kapkın, İstanbul: Payel.

Lukács, György (1976) *A társadalmi lét ontológiájáról (II: Szisztematikus fejezetek)*, çev. István Eörsi, Budapest: Magvető.

Macpherson, Crawford Brough (1941) "The History of Political Ideas", *The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Economique et de Science politique*, 7(4): 564-577.

Macpherson, Crawford Brough ([1962] 1990) *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford: Oxford University Press.

Major, Rafael (2005) "The Cambridge School and Leo Strauss: Texts and Context of American Political Science", *Political Research Quarterly*, 58(3): 477-485.

March, Andrew F. (2009) "What is Comparative Political Theory?", *The Review of Politics*, 71: 531-565.
Mardin, Şerif (2004) "Şerif Mardin ile 'Türk Siyaset Düşüncesi' Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1): 357-381.
Marx, Karl (2017) *Hayalet: Seçme Yazılar*, ed. David McLellan, çev. Güçlü Ateşoğlu vd., İstanbul: Ayrıntı.
Masłowski, Michel & Delsol, Chantal (ed.) ([1998] 2015) *Histoire des idées politiques de l'Europe centrale*, Paris: Cerf.
Matter, Jacques (1836) *Histoire des doctrines morales et politiques des trois derniers siècles: tome premier*, Genève: Ab. Cherbuliez et Cie.
McAlister, Linda Lopez (ed.) (1996) *Hypatia's Daughters: 1500 Years of Women Philosophers*, Bloomington: Indiana University Press.
Michel, Henri (1897) "De l'histoire des doctrines politiques, sa nature, sa méthode, son esprit", *Revue du Droit public et de la science politique en France et* à l'étranger, 8: 221-234.
Mills, Charles W. (1997 [1999]) *The Racial Contract*, Ithaca: Cornell University Press.
Montesquieu ([1748] 2014) "Yasaların Ruhu'ndan Seçme Parçalar", çev. Fehmi Baldaş, Tunçay, Mete (ed.) *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar 2: Yeni Çağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi,
Mosca, Gaetano (1963) *Siyasi Doktrinler Tarihi: Eski Çağlardan Günümüze Kadar*, çev. Samih Tiryakioğlu, Ankara: Varlık.
Moyn, Samuel & Sartori, Andrew (2013) "Approaches to Global Intellectual History", Moyn, Samuel & Sartori, Andrew (ed.) *Global Intellectual History*, New York: Columbia University Press, 3-30.
Neumayr, Thomas M. & Dougherty, Richard (2017) "Introduction to the Transaction Edition", McCoy, Charles N. R., *The Structure of Political Thought: A Study in the History of Political Ideas*, London: Routledge, vii-xx.
Oakley, Francis (2006) *Kingship: The Politics of Enchantment*, Malden: Blackwell.
Okandan, Recai Galip (1976) *Umumî Âmme Hukuku (Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
Okin, Susan Moller ([1979] 2013) *Women in Western Political Thought*, Princeton: Princeton University Press.

Oktay, Cemil (1991) *"Hum" Zamirinin Serencamı*, İstanbul: Bağlam

Oktay, Cemil (2014) *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, İstanbul: Alfa.

Orhan, Özgüç (2015) "Aristoteles'in Siyasal Yönetim Kavramı ve Politika'nın Türkçe Çevirilerinin Bir Eleştirisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 70(3): 607-653.

Osmanağaoğlu, Hülya (ed.) (2015) *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, Ankara: Dipnot.

Örs, H. Birsen (ed.) (2007a) *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Örs, H. Birsen (2007b) "İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak", Örs, H. Birsen (ed.) *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3-45.

Özlem, Doğan (2003) *Kavram ve Düşünce Tarihi Çalışmaları: Kavramlar ve Tarihleri I*, İstanbul: İnkılâp.

Özlem, Doğan (2006) *Kavram ve Düşünce Tarihi Çalışmaları: Kavramlar ve Tarihleri II*, İstanbul: İnkılâp.

Öztürk, Armağan (2015) "İbn Haldun ve Machiavelli'de Siyasetin Niteliği: Karşılaştırmalı Bir Doğu-Batı Analizi", *Muhafazakâr Düşünce*, 12(45/46): 65-78.

Pankakoski, Timo (2010) "Conflict, Context, Concreteness: Koselleck and Schmitt on Concepts", *Political Theory*, 38(6): 749-779.

Pateman, Carole ([1988] 2017) *Cinsel Sözleşme*, çev. Zeynep Alpar, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Philp, Mark (2008) "Political Theory and History", Leopold, David & Stears, Marc (ed.) *Political Theory: Methods and Approaches*, Oxford: Oxford University Press, 128-149.

Pines, Yuri (2009) *Envisioning Eternal Empire: Chinese Political Thought of the Warring States Era*, Honolulu: University of Hawai'i Press.

Pocock, J. G. A. (1962) "The History of Political Thought: A Methodological Enquiry", Laslett, Peter & Runciman, W. G. (ed.) *Philosophy, Politics and Society (Second Series)*, Oxford: Basil Blackwell, 183-202.

Pocock, J. G. A. (2006) "Foundations and Moments", Brett, Annabel & Tully, James & Hamilton-Bleakley, Holly (ed.) *Rethinking the Foundations of Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 37-49.

Pocock, J. G. A. (2012) *Political Thought and History: Essays on Theory and Method*, Cambridge: Cambridge University Press.

Porter, Bernard (2004) *The Absent-Minded Imperialists: Empire, Society, and Culture in Britain*, Oxford: Oxford University Press.

Rancière, Jacques ([1990] 2016) *Siyasalın Kıyısında*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: Metis.

Rancière, Jacques (2012) "Preface to the New English Edition", *Proletarian Nights: The Workers' Dream in Nineteenth-Century France*, çev. John Drury, London: Verso, vii-xii.

Reill, Peter Hanns (1975) *The German Enlightenment and the Rise of Historicism*, Berkeley: University of California Press.

Révoltes Logiques (1975) "Ce premier numéro", *Les révoltes logiques*, 1: 2-3.

Richter, Melvin (1995) *The History of Political and Social Concepts: A Critical Introduction*, New York: Oxford University Press.

Roazen, Paul (2005) "Freud and his Followers", Ball, Terence & Richard Bellamy (ed.) *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 392-411.

Robin, Maurice (1988) *Histoire comparative des idées politiques: tome 1*, Paris: Economica.

Rosanvallon, Pierre (1996) "Pour une histoire conceptuelle du politique (note de travail)", *Revue de synthèse*, 1-2: 93-105.

Rousseau, Jean-Jacques (1762) *Du contrat social, ou Principes du droit politique*, Amsterdam: Marc-Michel Rey.

Rousseau, Jean-Jacques (1762 [2013]) *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Sabine, George H. ([1937] 1961) *A History of Political Theory*, New York: Hold, Rinehart and Winston.

Sabine, George H. ([1937a] 1969a) *Siyasal Düşünceler Tarihi 1: Eski Çağ – Orta Çağ*, çev. Harun Rızatepe, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği.

Sabine, George H. ([1937b] 1969b) *Siyasal Düşünceler Tarihi 2: Yeni Çağ*, çev. Alp Öktem, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği.

Sabine, George H. ([1937c] 1969c) *Siyasal Düşünceler Tarihi 3: Yakın Çağ*, çev. Harun Rızatepe, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği.

Sabine, George H. (1939) "What is a Political Theory?", *The Journal of Politics*, 1(1): 1-16.

Sahlins, Marshall (2008) *The Western Illusion of Human Nature: With Reflections on the Long History of Hierarchy, Equality, and the Sublimation of Anarchy in the West, and Comparative Notes on Other Conceptions of the Human Condition*, Chicago: Prickly Paradigm Press.

Sariyannis, Marinos (2013) "Ruler and State, State and Society in Ottoman Political Thought", *Turkish Historical Review*, 4: 92-126.

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von ([1809] 2017) *İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine*, çev. Mehmet Barış Albayrak, İstanbul: Ayrıntı.

Schmitt, Carl ([1932] 2006) *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, İstanbul: Metis.

Schmitt, Carl ([1958] 2000) "Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet", çev. Bertil Emrah Oder, Akal, Cemal Bâli (ed.) *Devlet Kuramı*, Ankara: Dost Kitabevi, 245-254.

Scott, Joan Wallach (1997) "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", Scott, Joan Wallach (ed.) *Feminism & History*, Oxford: Oxford University Press, 152-180.

Scott, Peter & William T. Cavanaugh (2004) "Introduction", Scott, Peter & William T. Cavanaugh (ed.) *The Blackwell Companion to Political Theology*, Malden: Blackwell, 1-3.

Seidler, Grzegorz Leopold (1968) *The Emergence of the Eastern World*, Oxford: Pergamon.

Seidler, Grzegorz Leopold (1980) *Bizans Siyasal Düşüncesi*, çev. Mete Tunçay, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Shanley, Mary Lyndon (1979) "Marriage Contract and Social Contract in Seventeenth Century English Political Thought", *The Western Political Quarterly*, 32(1): 79-91.

Sıddıkî, Bahtiyar Hüseyin (1997) "Celâleddin Devvânî", Şerif, M. M. (ed.) *Klasik İslâm Filozofları ve Düşünceleri*, İstanbul: İnsan.

Singer, Peter ([1975] 2005) *Hayvan Özgürleşmesi*, çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Ayrıntı.

Skinner, Quentin (1969) "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory*, 8(1): 3-53.

Skinner, Quentin ([1978] 2002) *The Foundations of Modern Political Thought: Volume One: The Renaissance*, Cambridge: Cambridge University Press.

Skinner, Quentin (2001) "The Rise of, Challenge to and Prospects for a Collingwoodian Approach to the History of Political Thought", Castiglione, Dario & Hampsher-Monk, Iain (ed.) *The History of Political Thought in National Context*, Cambridge: Cambridge University Press, 175-188.

Skinner, Quentin (2002) *Visions of Politics: Volume II: Regarding Method*, Cambridge: Cambridge University Press.

Skornicki, Arnault & Tournadre, Jérôme (2015) *La nouvelle histoire des idées politiques*, Paris: La Découverte.

Soll, Jacob (2014) "The Reception of *The Prince* 1513–1700, or Why We Understand Machiavelli the Way We Do", *Social Research*, 81(1): 31-60.

Spinoza, Benedictus de ([1677] 2014) "Din ve Siyaset Üzerine İnceleme'den Seçme Parçalar", çev. Cemal Bâli Akal & Reyda Ergün, Tunçay, Mete (ed.) *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar 2: Yeni Çağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 301-326.

Spirkin, Aleksandr ([1990] 2016) *Felsefenin Temelleri*, çev. Erki Kıroğlu, İstanbul: Yazılama.

Steinmetz, Willibald & Freeden, Michael & Fernández-Sebastián, Javier (ed.) (2017) *Conceptual History in the European Space*, New York: Berghahn.

Stelling-Michaud, Sven (1964) "Objet, méthode et problèmes de l'histoire des doctrines politiques", *Cahiers Vilfredo Pareto*, 2(4): 169-188.

Strauss, Leo ([1952] 1988) *Persecution and the Art of Writing*, Chicago: Chicago University Press.

Strong, Tracy B. (2017) "Politics and The Political in the 'Berkeley School' of Political Theory", *PS: Political Science & Politics*, 50(3): 801-802.

Stuurman, Siep (2000) "Canon of the History of Political Thought: Its Critique and a Proposed Alternative", *History and Theory*, 39(2): 147-166.

Subrahmanyam, Sanjay (2016) "One Asia, or Many? Reflections from Connected History", *Modern Asian Studies*, 50(1): 5-43.

Svacek, Victor (1976) "The Elusive Marxism of C. B. Macpherson", *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, 9(3): 395-422.

Şenel, Alâeddin ([1982] 2002) *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş: Kısaltılmış Basım*, Ankara: Bilim ve Sanat.

Tambiah, S. J. (1977) *World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background*, Cambridge: Cambridge University Press.

Tannenbaum, Donald ([2004] 2012) *Inventors of Ideas: An Introduction to Western Political Philosophy*, Boston: Wadsworth.

Tarcov, Nathan & Pangle, Thomas L. (1987) "Leo Strauss and the History of Political Philosophy", Strauss, Leo & Cropsey, Joseph (ed.) *History of Political Philosophy*, Chicago: The University of Chicago Press, 907-936.

Temizarabacı Yıldırmaz, Yasemin (2016) *Ütopyanın Kadınları, Kadınların Ütopyası*, İstanbul: Sel.

Tenenbaum, Susan (1982) "Woman through the Prism of Political Thought, *Polity*, 15(1): 90-102.

Testoni Binetti, Saffo (1999) "Gaetano Mosca e il suo ruolo nella storia delle dottrine politiche", *Il Politico*, 64(1) (188): 51-63.

Timur, Taner (2016) "Aydınlanma, Sınıf Kavgası ve Laiklik", *Praksis*, 41: 253-267.

Touchard, Jean ([1959] 2015) *Siyasal Düşünceler Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul: Islık

Trencsényi, Baláìzs & Zászkaliczky, Márton (ed.) (2014) *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, Leiden: Brill.

Trencsényi, Balázs vd. (2016) *A History of Modern Political Thought in East Central Europe Volume I: Negotiating Modernity in the "Long Nineteenth Century"*, Oxford: Oxford University Press.

Tully, James (ed.) (1988) *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*, Princeton: Princeton University Press.

Tunçay, Mete (ed.) ([1969a] 2015) *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar 1: Eski ve Orta Çağlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Tunçay, Mete (ed.) ([1969b] 2016a) *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar 2: Yeni Çağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Tunçay, Mete (ed.) ([1969c] 2016b) *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar 3: Yakın Çağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi

Tunçay, Mete (1969d) "Yavuz Abadan", *Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1-14.

Tunçay, Mete (ed.) (1976a) *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi – I*, İstanbul: Bilgi.

Tunçay, Mete (ed.) (1976b) *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi – II*, İstanbul: Bilgi.

Tunçel, Ahu (2013) "Quentin Skinner: Yeni Cumhuriyetçilik – Yeni Tarihçilik", Öztürk, Armağan (ed.) *Res Publica: Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, 311-338.

Türcke, Christoph ([1991] 1995) *Cinsiyet ve Akıl: Cinsiyetlerarası Savaşımda Felsefe*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Kabalcı.

Van der Zweerde, Evert (1997) *Soviet Historiography of Philosophy: Istoriko-Filosofskaja Nauka*, Dordrecht: Springer.

Vovelle, Michel (1992) *Idéologies et mentalités*, Paris: Gallimard.

Walicki, Andrzej ([1979] 2009) *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanma'dan Marksizme*, çev. Alâeddin Şenel, İstanbul: İletişim.

Walicki, Andrzej (2012) "On Writing Intellectual History: Leszek Kołakowski and the Warsaw School of the History of Ideas", Migasiński, Jacek (ed.) *Leszek Kołakowski in Memoriam*, Bern: Peter Lang, 9-25.

Weinstein, David & Avihu Zakai (2006) "Exile and Interpretation: Popper's Re-invention of the History of Political Thought", *Journal of Political Ideologies*, 11(2): 185-209.

Weichel, Thomas (1997) *Die Bürger von Wiesbaden: Von der Landstadt zur "Weltkurstadt" (1780–1914)*, München: R. Oldenbourg Verlag.

Weitzel, J[ohannes] (1832) *Geschichte der Staatswissenschaft: Erster Theil*, Stuttgart-Tübingen: J. G. Cotta'sche Buchhandlung.

Wittgenstein, Ludwig ([1921] 1974) *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. D. F. Pears & B. F. McGuinness, London: Routledge.

Wittgenstein, Ludwig ([1953] 2009) *Philosophische Untersuchungen: Philosophical Investigations*, çev. G. E. M. Anscombe & P. M. S. Hacker & Joachim Schulte, Malden: Wiley Blackwell.

Wolin, Sheldon S. ([1960] 2004) *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*, Princeton: Princeton University Press.

Wood, Ellen Meiksins (2008 [2009]) *Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağlardan Ortaçağlara Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, çev. Oya Köymen, İstanbul: Yordam Kitap.

Wood, Ellen Meiksins (2012) *Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, çev. Oya Köymen, İstanbul: Yordam.

Wood, Neal (2002) *Reflections on Political Theory: A Voice of Reason from the Past*, Houndmills: Palgrave.

Woodruff, William (2002) *A Concise History of the Modern World: 1500 to the Present: A Guide to World Affairs*, New York: Palgrave Macmillan.

Yetiş, Mehmet (2017) "Hegemonya", Atılgan, Gökhan & Aytekin, E. Attila (ed.) *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, İstanbul: Yordam, 87-98.

Yılmaz, Hüseyin (2003) "Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(2): 231-298.

Zabcı, Filiz (2016) "Ellen Meiksins Wood ve Siyasal Düşüncenin 'Toplumsal' Tarihi, *Mülkiye Dergisi*, 40 (2), 143-152.

Zihnioğlu, Yaprak ([2003] 2016) *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis.

Siyasal düşünceler tarihi alanında çok sayıda çalışma kaleme alınmıştır, ancak siyasal düşünce tarihçiliği üzerine sorgulayıcı eserlerin sayısı son derece azdır. Bir dizi filozofun "dahiyane" kabul edilen düşüncelerinin özetlenmesiyle sınırlı kalan geleneksel düşünce tarihi yaklaşımları çok sayıda araştırmacı tarafından eleştirilmiş olsa da literatürün önemli bir kısmında bu yaklaşımların tahakkümü devam etmektedir. Bu kitapta siyasal düşünceler alanının siyaset felsefesinin yanında siyasal ilahiyat, siyasal ideoloji ve sistemli olmayan siyasal düşünüş biçimlerini de içeren bir alan olduğunun altı çizilmektedir. Bu tespitten hareketle siyasal düşünceler tarihinin bir akademik disiplin olarak genel kamu hukuku ve siyaset felsefesi tarihi gibi disiplinlerle bağlantı içinde gelişiminin izi sürülmektedir. Cambridge Okulu yaklaşımı ve Marksist yaklaşımlar başta olmak üzere düşünce metinlerinin siyasal-entelektüel ve toplumsal bağlam ile ilişkisini üzerine düşünen araştırmacıların tarihyazımına katkıları incelenmekte; siyasal düşünceler tarihini üst sınıf, erkek ve Batılı yazarların incelemesinden ibaret gören tarihyazımı geleneklerine yöneltilen eleştirilere de yer verilmektedir. Metodoloji tartışmalarından hareketle siyasal düşünceler tarihyazımının tartışmalı konularına değinilmektedir. Kitapta sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerini nicel yöntemlerle ya da alan araştırması ile sınırlı tutan yaklaşımlara eleştiri yöneltilmekte, siyasal düşünceler tarihçilerinin kendilerine özgü araştırma yöntemleri olduğu hatırlatılmakta ve araştırma yöntemlerine ilişkin bir çerçeve çizilmektedir.

TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr

